

СЛОВО

ЧАСОПИС 3А

СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ
ГОДИНА VII

БРОЈ
27-28

НОВЕМБАР
2010.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Radivoje Stokich

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ
НОВЕМБАР, 2010

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: *Такозвано ново читање Њејоша*..... 4

РАЗГОВОР

Мило Ломпар: *Враћи се себи, док имаш коме*..... 11

ЈЕЗИК

Митрополит Амфилохије (Радовић): *Тајна језика*..... 37

Милорад Телебак: *Правила и проблеми замјене јача* 45

Стојанка Радевић-Петковић: *Поћлед из дијаспоре*..... 56

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

Странислав Винавер: *Језичке моћности* (одломци) 65

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

Миодраг Трипковић 79

БЕЛЕТРИСТИКА

Анђелко Анушић : *Њоезија* 95

Ранко Павловић: *Профићер* (одломак из романа) 107

Љубица Милетић: *Њоезија* 116

Данило Вуковић: *Баба Рула* 126

Катарина Костић: *Њоезија* 132

Вишња Косовић: *Роћен у мољиви* 137

ЕСЕЈ

Драган Дринчић: *Пољитичка нација* 145

Слободан Милић: *Светио ѡројсїво срїске ѡоезије*..... 155

САДРЖАЈ

КРИТИКА

Весна Тодоровић: <i>Нова свијећа у српској духовности и култури</i>	161
Милорад Букановић: <i>У врилоу антрополошкој њесимизма</i>	166
Радојка Вукчевић: <i>Дојринос историји српској народа у Црној Гори</i>	169
Марко Недић: <i>Синтептичност књижевной дјела Костје Раговића</i>	173

ИСТРАЖИВАЊА

Бранко Брђанин: <i>Преобликовање косовске лејенде у српској драми на ѡрелому миленијума</i>	185
Далибор Елезовић: <i>Швајцарска шптамња о смрти Владимира Гађиновића</i>	214

САБИРАЊЕ

Писци и критичари о поезији Андрије Радуловића	221
--	-----

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

Ратко Пековић: <i>Јад наш није ѡрчки - ѡанорама сѡрова о «црноѡрском» језику и «црноѡрској» књижевности</i>	235
Милорад Павловић: <i>Беоѡрад у Заѡребу</i>	241

У СПОМЕН

Илија Лакушић: <i>Завјештао нам све шпшо је видио и доживио</i>	259
Лидија Томић: <i>Сиварности у ѡрози Жарка Команина</i>	262
Жарко Команин: <i>Љетѡйис вјечности (одломци)</i>	271
Милутин Мићовић: <i>Костѡве заѡвијесѡи</i>	275
Косто Нинковић: <i>Философија раѡта - философија васељене</i>	279
Косто Нинковић: <i>ѡоезија</i>	189

СЛИКЕ: РанкоКрстајић

Веселин МАТОВИЋ

ТАКОЗВАНО *НОВО ЧИТАЊЕ* ЊЕГОША

Свако је читање ново читање, то зна сваки ваљан читалац. Јер, као што се не може два пута изговорити иста реченица или као што се, по Хераклиту, не може два пута закорачити у исту ријеку, тако се ни књижевно дјело не може два пута једнако читати, јер га сваки пут читамо изнова ми други и другачији а не ми исти и пређашњи, иако оно остаје исто и непромјењиво. Па ипак, одавно, заправо више од шест деценија, дио наше интелигенције, углавном онај који функционише као трансмисија и реализатор државне политике и владајуће идеологије, али ништа мање и онај који дјелује у оквиру образовних и научних институција, из генерације у генерацију, готово хорски, понавља захтјев за тзв. «новим читањем» Његоша. Међутим, ако мало боље погледамо, видјећемо да иза тога захјетва не стоји, како би се у први мах могло помислити, стварна потреба да се на основу нових књижевнотеоријских и књижевноисторијских сазнања изнова освијетли Његошева пјесничка порука, него је то увијек био, и остао, издигнут до највишег државног разлога и упућен са највишег политичког мјеста, захјев за новим порицањем, с једне стране – Његошевог српског националног и језичког идентитета, а с друге - православног садржаја његовог дјела. То порицање је константа сваке црногорске политике и њихове културне оријентације од 1945. до данас. А како ствари стоје, биће и убудуће, чак и у појачаном интезитету. Од крилатице «Не можемо с гуслама у Европу», до «Не можемо с Његошем у Европу» само је један корак.

С тзв.«новим читањем» Његоша, приви су почели комунисти и практиковали га веома досљедно, прецизно и успјешно, четрдесет година.

Људи су, чак и веома умни и образовани, све те грдне године читали, тумачили и предавали ђацима и студентима Његошево дјело, откривали у њему трагове свакојаким учења: и неоплатонизма, и гностицизма, чак и кабализма и марксизма, али оно што је толико у њему очигледно, и што је основно, - његову хришћанску онтологију, антропологију, етику и есхатологију, његов хришћански дух, нијесу могли, боље рећи нијесу хтјели да препознају и ишчитају. Стихови: «Гјело стење под силом душевном/ колеба се душа у тијелу», за њих је неспорно био неоплатонизам, или неки други -изам, али стихови : «Боже драги, који све управљаш/ који сједиш на престо небесни/ те могућим зажижеш погледом/сва свијетла кола у простору» итд., били су, или пјесничко средство («књижевна чаролија»), или, на идејном плану – пјесничка наивност. Тако се, мало по мало, усталило мишљење да Његош, иако владика, није познавао, а можда ни признавао учење његове Православне Цркве, иако у његовом дјелу нема ниједног јединог стиха који није згријан духом искуствене вјере у крсно-васкрсну жртву Христову. У том времену, Велимировићеву *Религију Њеиошеву*, разумије се, нико није смио ни поменути, а ни данас углавном не смије, бар што се тиче наше секуларне просвјете, која се у том погледу ни за јоту није промијенила у односу на стање из педесетих година прошлог вијека. Осим што на првим страницама читанки нема Титове слике, све друго је у суштини остало исти. Богу су та врата изгледа завазда затворена.

Онда су, посљедњих деценија 20. вијека, са својим «новим читањем» на сцену ступили црногорски шовинисти који су почели спор с Његошем око његовог српског национално-историјског утемељења и српског језичког идентитета. Њихов модел читања Његоша заснивао се на политикантско-идеолошкој измишљотини да је Његош под појмом Српства подразумијевао у ствари припадност православној вјероисповијести, а не етничку, језичку и културну припадност, чиме је он, наводно, као лош политичар и још гори познавалац историје свог народа, неспретно манипулисао, а да је црногорство, иако се он у то није баш најбоље разумијевао, његов прави национални и историјски идентитет. Отуда ни његов језик није српски ни вуковски него

чисто црногорски и његошевски језик који треба да послужи као основица тзв. црногорског књижевнојезичког стандарда, битно различитог од српског. Његова етно-генетска концепција Црне Горе као покосовског збјега преосталих српских витезова проглашена је као крајње незналачка конструкција и митоманија, «фатална идеологема», коју су му, препорученим писмом послали неки опасни српски идеолози с краја 20. вијека, а он је «допунски уредио» и «естетски артикулисао», унио у њу «љепоту и страст звукова», а онда је «убризгао у нашу стварност». Тако је она постала «убојито идеолошко оружје», «убојитије од Мандушићевог цефердара», па и дан данас, трајно уграђена у ментални код нашег збуњеног етноса, тешко «омета формирање црногорског националног идентитета». Ето, тако је радио наш генијални смутљивац: потурио нам *Горски вијенац*, «текст који стоји у основи расцијепљености црногорског националног бића», знајући да ће вирус шизофреније сакривен у њему почети да дјелује пуном снагом тек након стопедесет година мировања у нашем крвотоку.. И да ће преносиоци заразе бити управо они универзитетски професори који га буду први у себи препознали. Не треба онда жалити што му је гроб раскопан, кости растурене, завјетна црква срушена, а над оним што је остало, наваљене хиљаде тона јабланичког гранита. То је још и најмање што му је требало урадити. Али и најстрашније што је неки народ у историји човјечанства урадио свом највећем пјеснику, а за шта се ни послје четрдесет година није покајао.

Напокон, у посљедњих десетак година све упорније се намећу, посебно у образовном систему, тзв. мондијалисти, евроатлантски интегралисти и феминисти са њиховим новим квази лапурлартистичким читањем Његоша, заснованим на једностраном разумијевању и вулгаризацији књижевно-теоријских дистинкција: стварност-фикција, односно историјска истина – умјетничка истина у књижевном дјелу. Циљ им је исти као и њиховим претходницима - да се (по пресуди неког њиховог хрватског модератора, извјесног др Банца, у којој се каже да «Владику морамо вратити у његово вријеме и тамо га зувјек оставити»), Његошу одузме право просуђивања о нашим оновременим искушењима и дилемама, и мијешања у наше данашње међусобице, и, наводно, књижевно-теоријски утемељеном пресемантизацијом

његовог дјела, српском народу, превасходно овдје, у Црној Гори, измакне његов главни духовни ослонац.

Сводећи цјелокупну књижевност на фикцију, иако је то само једно од поетских средстава карактеристично за тзв. приповиједну књижевност, они заузимају становиште да је књижевно дјело искључиво производ пишчеве имагинације, те се као такво не смије читати ни као историја нити пак као философија историје; оно није поуздан тумач историјске судбине народа у коме је настало, нити релевантно свједочанство времена у коме је настало; није ни тежња ка универзалној истини, нити израз било каквих ауторових увјерења; идејни садржаји у њему су релативни и небитни, а историјски мотиви само су необавезујући материјал за поетизацију; једном ријечју, у књижевном дјелу се не смију тражити друге до естетске поруке, а свако онај ко то не разумије и у њему проналази и нека друга увјерења и потврде, доводи себе у опасност, посебно када су у питању Његошево дјело и српска народна поезија, да, «бркајући фикцију и стварност», буде заведен чак до те мјере да може «грешком приклати ближњег свог», како недавно чусмо од једног овдашњег универзитетског професора и заговорника новог читања Његоша. Тој опасности, наравно, били су изложени и Иво Андрић и Исидора Секулић и Николај Велимировић, и ко зна колико још тумача Његошевог дјела, који су били невјешти «књижевној чаролији», па су *Горски вијенац* узимали и као «историјски аргуменат, доказ исправности сопственог опредјељења, формирања идентитета и карактерисања других» (што је, по изричитој забрани из нових гимназијских читанки, недопустиво), а да ли су и они због тога понеког приклали, то ће се видјети тек кад буде испитано у Хашком трибуналу. *Горски вијенац* је, како рече поменути професор, на недавно, баш овдје у Никшићу, одржаном хигијеничарском колоквијуму под именом *Његишеви Дани*, «фаталан текст», «опијум за народ»; у њему је «идеологема српства» «преточена у веома моћну, убојиту естетску поруку која је изузетно опасна за оне који не знају шта је естетска порука и како она функционише», па самим тим, свако онај ко није прошао њихову школу разумијевања тог «функционисања» не би ни смио да чита Његоша. За такве је он само «крв и нож», што ће рећи како су ти незнавени читачи, надахнути заводљивим Његошевим естетским порукама, а у ствари, испод њих добро скривеним и опасним «идеологемама и митемама», и с

Горским вијенцем у цепу, кад им се пружила прва прилика, кидисали да кољу своје ближње по босанско-херцеговачким, хрватским и косовским ратиштима. Али нам ништа не рече шта су читали они с друге стране и чије су књиге биле у њиховим цеповима: ваљда Шекспирове, Гетеове, Фокнерове... Не рече ништа ни за оне кољаче са Граховца, Вучјег дола и Фундине, ни како су они стајали са естетиком и јесу ли похађали наставу теорије књижевности на Катедри за црногорски језик на Филозофском факултету у Никшићу. Њима је можда био довољан да их заведе и затрује само онај (име му се не помињало!) који је «забиљежио већину епских текстова и формирао епску 'истину' о нама», а који је «творац и језичке истине о нама, артикулисане у готово магијској вербалној формули – сви штокавци су Срби». И наравно, чије непочинство не смијемо заборавити, јер «данак том (његовом) шовинистичком исказу Црна Гора и данас скупо плаћа».

Иако су себи ставили у задатак да, без његовог одобрења, «оперу» Његоша од српског национализма, а за шта им је, наводно, било потребно установљење политикантске манифестације *Његишеви Дани*, која је не само плагијат по имену него и нека врста идеолошке блокаде културно-духовног сабрања *Дани Његишеви*, које је много раније установило Књижевно друштво „Његиш“, али иза које су, и поред тога, стали Министарство просвјете и Универзитет Црне Горе, аутори оваквих теза и констукција (универзитетски наставници и писци гимназијских читанки и уџбеника), управо показују на властитом примјеру како се злоупотребом књижевне теорије и девалвацијом значења одређених књижевно-теоријских појмова, у уџбеничку литературу и школску праксу, убризгавају отровне антисрпске «идеологеме», а с Његишем и поводом Његише, наставља, под геслом *новој читања*, шездесетогодишње несавјесно и јалово парничење.

Огледало тог њиховог новог читања, духовног узраста и валоризације Његишевог дјела, али, богме, и ријетко виђене хипокризије, заправо су нови средњошколски програми и гимназијске читанке (све у њиховој кодификацији) по којима се Данило Киш и Чедо Вуковић предају у првом, другом и четвртном, а фризиран, испражњен, ућуткан и утуљен (без Косова и Обилића, без Бога и «луче бесамртне») Његиш, Његиш «за дофенову употребу», само у другом разреду. Али кад им затреба да оптуже «српске националисте» за «злоупотребу Његише у рату 90-их», не

либе се да истуре основачку паролу како је Његош – «најљепша пјесма коју нам је прошлост оставила».

Разумије се, свако има право на властито разумијевање и тумачење било ког књижевног дјела, има право да то своје тумачење учини јавним, да га презентује и супротставља другима, али нема право да га, злоупотребом ауторитета државе и јавних, посебно школских и научних институција, намеће другима. А овдје је управо то посриједи. (У доба комунизма то је био само државни, а сада је изгледа и међудржавни пројекат.)

Међутим, у нашој секуларној просвјети, конституисаној духовно и ментално, у комунистичком периоду, и која се и данас таквом самопроизводи, нема свијести ни о постојању а камоли о пружању отпора тој злоупотреби. То се најбоље показало у вези са преименовањем језика и равнодушним прихватањем свега што из тог чина произлази и што ће тек произаћи.

Интелектуално инфериорна, идејно каналисана, духовно равнодушна, утрнуле савјести, све што долази из њеног навигационог центра, наша просвјета, не видећи даље од школског дворишта, прихвата здраво за готово и нема никакве наде да се ту било шта може промијенити у неком догледном времену, нити да се тај својеврсни перпетуум мобиле моралне и духовне деструкције може зауставити.

Паралисани, феминизирани и склеротични Његош из гимназијских читанки, који је никада ништа неће питати нити у било чему провјеравати, управо је по мјери њене равнодушности. Његош је данас најнечитанији писац код школске омладине, а због неосмишљеног инсистирања наставника на учењу његових стихова који је, изглобљени из стварности апатичним, извјештаченим и усиљеним тумачењем, ничим не дотичу, - можда и најомираженији. Шта ће бити када га буду штампали «чиргилицом» тек ћемо да видимо. Рекло би се да је циљ оних који су то схватили као услов уласка Црне Горе у европску заједницу у потпуности остварен.

Зато је установљење годишњег стваралачког сабрања *Дани Његишеви*, у Никшићу, с циљем реактуелизације Његишеве завјетне поруке у нашем времену, од изузетне важности, и као такво, обавезује на свестрану подршку све оне којима је стало до те поруке и до оних вриједности које нам је Његош назначио да њима правдамо своје постојање. И који знају да је сваки наш пут

без Његоша – пут без повратка, па ма каквим намјерама био поплочан.

Уосталом, колико је важан овај скуп најрејечитије нам говори чињеница да је и друга страна пожурила да под истим именом (додуше – с неупадљивом лексичком, али садржински суштинском инверзијом), установи слично окупљање. А о каквом се ту све преметању, «новом читању» и његошологији ради, и то под патронатом највиших научних и просвјетних установа, најрејечитије нам говори чињеница да је централна тема њихове посљедње сесије, оvdје у Никшићу, била - положај Рома у Црној Гори. Морамо се јаду насмијати, иако то и није за смијање. Та њихова песифлажа, усмјерена, тобоже, на разарање једног анахроног модела свијести као главног изворишта деструктивног српског национализма, који своје упориште налази у митоманском разумијевању Његошевог дјела, па оно, у таквој перцепцији, ни криво ни дужно - постаје главна препрека изградњи новоцрногорског космополитског културног обрасца - није ништа друго до израз осјећања сопствене немоћи која се компензује потребом за ругањем.- у конкретно случају: културном и етичком концепту и кодексу који нам је Његош завјештао, а тиме и темељним вриједностима на којима је настала и кроз вјекове опстајала Црна Гора. У крајњем – и злехудом ромском народу, до кога је тим нашим новоисцјелитељима и духовним хигијеничарима толико стало да га и не поменуше у новом уставу, а камоли да му омогуће образовање на сопственом језику. Наравно, за његову злу судбину криво је, нико други до православно окружење, његова, под знацима навода хришћанска љубав, оличена у обећању «сиромашних је царство небеско», и они који брину за «прастари српски језик, за увеле косовске божуре, за Светога Саву, за Лазара, Милоша и Вука», па мора бити и Његош, из чијег су се дјела, а одакле би друго, томе научили.

РАЗГОВОР

РАЗГОВОР

**Мило ЛОМПАР:
ВРАТИ СЕ СЕБИ,
ДОК ИМАШ КОМЕ**

Мило ЛОМПАР

ВРАТИ СЕ СЕБИ, ДОК ИМАШ КОМЕ

Данашњим нарашћајима и елиџама припада слава да су – на проблематичном референдуму – изласале одвајање од Србије. У једном од најтежих историјских пренуџака српског народа, Црногорци – баш ња народносна груџација – одвојили су се од Србије. Та чињеница има својих последица: са Срба у Црној Гори сада свака бриџа за њу државу. Они не само да је овог џуџа – за разлику од свих претходних – нису створили него је она – џо први џуџ у историји – створена против њих. Оџуд на постојање ње државе треба применити она средства и методе које су примењиване против обе Јуџославије. Шта џо значи? Не постоје српске националне обавезе према џој држави: обавезе грађанина увек постоје. Постоје, међуџим, само српска – као и осталих заједница – национална права у њој. И за ња права се треба изборити.

У неколико последњих џуџуџа у јавности, којима је претходило објављивање књиге Моралистички есеји (два издања), анализирајући садање данашње „јавне свести“ у српском народу, Виџе, џоџодине Ломџар, увели низ свежих формулација и џојмова џомоћу којих деџекџујеџе неке кључне заблуде и „предрасуде“ српске џолиџичке и кулџурне елиџе која је, џо Вашем мишљењу, и основни кривац за, како констатџујеџе, „џеџи историјски

пораз који је наш народ доживио у двадесетом вијеку“. У основи тој поразу, ако сам Вас добро разумио, Ви прејознајете континуирано (иоком скоро цијелој 20. вијека) „поунуишањење хрвајске полиитике“ од сйране срјске полиитичке и културне елије?

Деловање хрватске културне политике увек треба посматрати у резултанти светскоисторијских процеса: није она битна зато што је хрватска него зато што као хрватска обезбеђује најмање учљив и готово саморазумљив продор западних културних и политичких интереса. Плодови остваривања тих интереса често су потпуно супротни од аутономних западних вредности. Хрватска културна политика је, дакле, само одблесак западних политичких намера. Да је то тако, видимо по неповољном положају хрватске политике у XIX веку: тада су аустријски и посебно угарски интереси били привилеговани израз западних интереса и њима је давана предност над хрватским националним интересом. Значај хрватских интереса расте у западној сфери са њиховим уклапањем у јужнословенско питање. Основано је претпоставити да би одмицањем од јужнословенског контекста, значај хрватских интереса сразмерно опадао у очима Запада.

Како западне политичке намере нису увек биле хомогене – јер су западне силе знале бити у међусобним сукобима највишег реда – тако су облици хрватске политике, као католичког инструмента, као инструмента немачке или енглеске политике, као инструмента коминтерновске политике коју су обликовали аустро-марксистички, знали бити веома различити: од југословенства до Јасеновца. Та политичка различитост може да збуни, па је веома битно разумети да је политика само спољашњи и највидљивији моменат културе, која је – као њена основа – много шира и далекосежнија од политике. То значи да сукобљени интереси на политичком пољу не морају нужно онемогућавати дубинско поклапање учесника када је реч о хоризонту на којем се појављује српска национална егзистенција. Јер, *иерсијективна* из које се на њу мотри свагда остаје непромењена.

Иако су интереси и хтења немачких геополитичара, попут Наумана, и британских геополитичара, попут Ситона-Вотсона, били у драстичном сукобу 1915. године, будући да је Науман линију Берлин – Багдад одредио као привилеговано подручје немачких интереса, док јој се Ситон-Вотсон најодлучније супрот-

стављао, сама Науманова оцена о српском народу као „реметилачком фактору“ није била страна Ситон-Вотсону који је тај народ видео као део „источне културе“. То значи да је културна подлога њихових политичких размимоилажења остала истоветна и нетакнута. Јер, она је уобличавала западну перцепцију наше историјске и културне егзистенције. Због те подлоге, и када су били међусобно супротстављени, западни актери су давали првенство хрватској доминацији на југословенском простору.

На којој подлози конструираше се и изв, нови црногорски идентитет?

Одлучујући моменат за продужено и институционално дејство хрватске доминације представља титоистичка Југославија. Стварање црногорске нације је директан плод тог настојања. Јер, обнова црногорске државности није морала бити разлог за наметање црногорске нације, будући да је та држава била историјска формација која се могла обновити. Али, тек та нација, наметнута комунистичком силом и пропагандом, обезбеђује – у дужем историјском трајању које доноси плодове једне културне политике – да се прогласи црногорски језик и да се издвоји црногорска црква. На тим тачкама се довршава одвајање црногорског од српског идентитета. То нису спонтани процеси, ма колико да су неки од њихових учесника тога несвесни, већ они припадају једној врсти друштвеног и културног инжињеринга.

Јер, није укинута никакво осећање баварске или саксонске посебности – чак ни у имену државе – нити су језичке варијанте мање уочљиве од наших, па ипак никоме не пада на памет да оспори немачки идентитет било Баварцима било Саксонцима. Када, међутим, баш они којима не пада на памет да оспоравају немачки идентитет отпочну у сличним (нашим) околностима да доносе потпуно супротне закључке, онда је на делу њихова културна политика: оно што не важи за њих одједном почиње да важи за нас. Онима којима не пада на памет да говоре о швајцарском или аустријском језику, а камоли о баварском, тирингишком или саксонском језику, ништа не смета да утемељују црногорски језик.

Улогу оних који то спроводе, улогу стражарних капоа, улогу проточних интелектуалних бојлера, преузели су филозоф – школован у Загребу, марксистички предавач у Новом Саду – који

је годинама у *Црногорском књижевном листу* критику српске политике претварао у вређање српског народа, слависткиња из Украјине, те двојица хрватских лингвиста који су написали *Грамаишку црногорској језика*. Отуд то настојање има вид хрватске културне политике, јер је тај правац дејства утрвен. Али, то је западна политика: некад католичка, некад немачка, некад англо-саксонска, некад заједничка, али увек западна политика. Ако усвојимо овај закључак, ако он испуњава нашу свест о ситуацији, онда је кључно да поставимо питање о природи одговора који – као заједница и као култура – можемо дати на садашње изазове. Јер – како каже Јасперс – свест о ситуацији позива на одговарајуће понашање.

Зашто нема њога одговора, зашто се српски народ «боји» да формулише свој национални програм, и принципцијелно засијуа своје, како Ви кажете, српско становиште, као што је то случај са другим народима – хрватским или албанским, рецимо?

Као што не може да буде ни крив ни поштен, тако народ – било који народ – не може да обликује свој национални програм. На нивоу огромних маса људи може само да се појави неко мутно осећање о томе шта ваља чинити а шта није добро урадити. Оно је израсло на темељу давно усвојених искустава, предрасуда и очекивања, као и актуелизованих страхова и заблуда. То мутно осећање је толико неиздиференцирано да може одвести како у историјско жртвовање тако и у историјски злочин. Тек интелектуална елита – а нарочито њен хуманистички део – може концептуализовати, и стратешки и тактички, и у подручју сврха и у подручју средстава, неко разумевање националних интереса.

Није спорно да је Југославија била у високом степену наметнута као решење Запада; нема сумње у то да је српска интелектуална елита у њој видела најбоље национално решење за српски народ. Али, прилично је нејасно зашто је та елита остала при југословенском решењу и кад је неуспех Југославије постао очигледан. Слободан Јовановић је – у предвечерје Другог светског рата – одржао предавање, које је имало за циљ да укаже на значај опстанка Југославије. И после Другог светског рата, и као емигрант, он је говорио да и „ако би се ударао плот“ из разлога „најмањег ризика“ требало би остати веран југословенској идеји. Тешко је докучити шта је било пресудно за овакву опредељеност:

дубоко укоренен страх пред обновом Аустро-Угарске, неко недовољно јасно поверење у неодређену наднационалну идеју југословенства као најсигурнији српски заклон пред застрашућом католичко-германском претњом, нада да би једна мултиконфесионална идеја могла имати знатну подршку од секуларних центара моћи.

Српски интелектуалци су као заштиту од спољашње претње – која је стално доводила у питање опстанак Србије – прихватили поунутрашњивање исте претње: и док је било разложно претпоставити да је лакше носити се са непрестаним хрватским сепаратизмом него са аустријском политиком, дотле је до данас остало потпуно неосветљено колико је таква одлука донела негативних последица када је реч о стабилности и осећању српског идентитета. Јер, постојање спољашње претње отклања илузије о неугрожености идентитета; поунутрашњивање претње потхрањује управо те илузије.

Међу многим последицама насталим услед таквог усмерења српске интелектуалне елите могу се издвојити две: давање првенства државном простору над народом и одбијање да се концептуализује *српско сџановишиџе* и да оно буде подлога за свако саморазумевање националне елите. Ниједна друга елита у Југославији – било да је реч о краљевини, било да је реч о републици – није то чинила, већ су све националне елите чиниле потпуно супротне ствари од српске елите. Управо због оваквих *џрејџходних* усмерења српске елите било је могуће прикрити размере српског пораза у дугом трајању титоистичке Југославије. Јер, привид државе и поистовећивање са југословенством спречавали су – снагом наслеђених и усвојених искустава и предрасуда – трезвен увид у стање сопственог народа.

Свако заснивање *српској сџановишиџа* требало би, отуд, да отпочне критичким промишљањем титоистичког искуства, одлучујућим давањем првенства интересима српског народа над било којим државно-просторно-регионалним интеграцијама и упадљивим поистовећивањем елите са сопственим народом. То би значило заснивање српске културне политике као обухватне позадине на којој се обликује државна политика. Та културна политика требало би да у име западних вредности – оних еманципујућих и универзалних момената у тим вредностима – разоткрива и оспорава недемократски карактер наметања западних

интереса. Само оспоравање мора да буде праћено изграђивањем универзалних вредности у име којих и настаје свест о неопходности оспоравања западних интереса. Да би се тај преокрет одиграо у потпуности, да би он прожео целину културне политике и тако образовао неку непроблематичну и усвојену свест о српским националним интересима, он би морао да обухвати више нараштаја српских интелектуалаца: циљ би требало да буде рационална и потпуно себична политика која је вођена са најмањим ризиком и искључиво у корист српских интереса.

Али, ипак, зашто се нова Црна Гора, морала одрећи од имена српског језика, од српског културног и духовног идентитета...? Какве су је силе, сиљне и унуирашње, навеле на тај њиш? Зашто јој је то требало?

Црна Гора је увек била најпрецизнији детектор сваке антисрпске стратегије. Није уопште било потребно – у часу када је обнављана државност Црне Горе 1945. године – ту државност везивати за новопроглашену нацију. Јер, створена је тада и Босна и Херцеговина, па није везана за поједину нацију. Тада је и Хрватска била уставно одређена као држава хрватског и српског народа, док Црна Гора није била ни уставно именована макар као држава и српског народа. Тај „вишак“ је оно што открива истински смер историјског кретања: каснијим мерама *поштинске* присиле и пропаганде, тако карактеристичним за тоталитарни режим, непрестаним идеологизовањем свести нових нараштаја, каријерним унапређењима на које је осетљива свака – а посебно сиромашна и славохлепна црногорска – средина, створени су живи и делатни (готово природни) наследници једног насилног и недемократског почетка.

Није, такође, после 5. октобра 2000. године било – ако оставимо по страни антисрпске намере – никаквог разлога за Западно подстрекивање одвајања Црне Горе од Србије: веза између њих била је слаба, конфедерална и симболичка, оба режима била су кооперативна са Западом. Ако је ту и такву везу ипак требало раскинути, онда је то због тога што се она није уклапала у замисљену конфигурацију: у пожељној конфигурацији није, дакле, било места ни за најслабију везу Црне Горе и Србије. Овај последњи чин био би неизводив или би као изводив створио много мање последице да није било оног почетног чина. Јер, и као две

српске државе, Црна Гора и Србија знале су бити у тешким династичким и политичким сукобима, па нису престајале да буду државе српског народа. Није било ни Подгоричке скупштине нити српске војске у Црној Гори у часу када је 1915. године једном Ломпару, ђаку другог разреда основне школе, учитељ у школски лист уписао да је „Србин православне вере“. Јер, све се то догодило – и печатом било оверено – у Краљевини Црној Гори. Када је, међутим, Црна Гора као држава осмишљена на другом народносном темељу ствари су почеле добијати данашњи лик.

С друге стране, данашњим нараштајима и елитама припада слава да су – на проблематичном референдуму – изгласале одвајање од Србије. У једном од најтежих историјских тренутака српског народа, Црногорци – баш та народносна групација – одвојили су се од Србије. Та чињеница има својих последица: са Срба у Црној Гори спада свака брига за ту државу. Они не само да је овог пута – за разлику од свих претходних – нису створили него је она – по први пут у историји – створена *у прошив* њих. Отуд на постојање те државе треба применити она средства и методе које су примењиване против обе Југославије. Шта то значи? Не постоје српске националне обавезе према тој држави: обавезе грађанина увек постоје. Постоје, међутим, само српска – као и осталих заједница – национална права у њој. И за та права се треба изборити.

Има ли сигурној људи који би водио остварењу тих права?

Управо је непостојање српске културне политике оно што онемогућава да се виде и препознају српска национална права и да се српски политичари – свиђало се то њима или не – непрестаним и подразумеваним притиском општег мишљења приморају да нешто постигну у вези са њима. Непостојањем српске културне политике можемо објаснити непотребне сукобе око српског статуса у Црној Гори. Не разумем сврху подела око питања о Србима као националној мањини у Црној Гори. Ако у статусу националне мањине лежи могућност да се добију буџетска средства за српску националну заједницу, треба наћи форму да та средства буду стављена на располагање српској националној заједници. Ако морају – као грађани – да плаћају порез, зашто

Срби не треба да узимају средства из буџета у који се слива и њихов новац? То би могла бити политика српских невладиних организација. Али, ако постоје политички разлози да се оспорава статус националне мањине, онда треба наћи форму да се и то чини: нека то чине други политичари, који представљају српске политичке организације. Мерило је увек исто: каква корист за Србе одатле проистиче. Власт ће – са својих разлога – некад ићи у сусрет једним а некад другим српским захтевима. Али ће у резултанти настати померање у положају саме српске заједнице. Ако свака страна добије нешто за Србе, зашто да не постоје две стране? Али, само са једним мерилом: српски национални интерес у Црној Гори. Темељ на коме настају сва *шактичка* разликовања увек мора представљати српска културна политика.

Јер, противници српских интереса су на Западу, они нису само некадашњи: не помаже ни устанак ни буна, као у Турској. Потребно је диверсификовати средства а усредсредити циљ. И српски политичари – корумпирани, контролисани, похлепни, властољубиви, као и сви политичари – били би приморани да делују у том правцу: сукобљавајући се чак међусобно, они би се у захтевима које износе властима и међународној јавности могли правдати како то чине да их друга страна не би претекла, како то морају чинити због општег расположења народа. Тако би давали алиби једни другима пред страним налогодавцима. Како би, рецимо, било који српски политичар могао одбити да потпише и активно подржи декларацију о српском језику коју би саставила Матица српска у Црној Гори? То би могла бити тачка диференцијације унутар српског народа. Реч је о спором и дуготрајном, заобилазном и вијугавом, али међународно познатом путу на којем има путоказа, раскрсница и циља.

Процес командне расрбизације Црне Горе улази у завршну фазу, њонајрије кроз школски систем - школске програме и уџбенике. У новим гимназијским чинџанкама, рецимо, нема ниједној српској њисца који је рођен у Црној Гори. Њејош, Љубиша, Лалић, Рајковић, Косић њид., су искључиво црнојорски њисци. Оиџило се чак њолико далеко да ѡрофесори са новоосноване Каџегре за црнојорски језик на Филозофском факулџету у Њикишићу, као, ѡбоже, носеће националне научно-образовне усџанове, и ѡемеља ѡзв. монџенејриџике, осѡравају израгу диџломских и маџи-

српских радова о Њеиошу и друћим „црногорским тисцима“, студентима са Каићегре за српски језик; изв. црногорски језик ускоро постоје обавезујући у црногорским школама. Како разумијете чињеницу да 32% становништва које се национално изјашњава као Срби, и још 30% оних који се изјашњавају да говоре српским језиком (додуше, многи подаци говоре да се тај број, у међувремену смањило, посебно након референдума и доношења новог устава), није било у стању да се томе ефектније супристави?

Да би се актуелним процесима однарођавања Срба уопште могли супротставити, неопходно је да постоји свест о њима. Она се може образовати ако актуелно стање има у односу на нешто да се упореди и процени. А то залеђе би требало да буде српска културна политика: извешан број чињеница и сазнања, вредности и намера који би представљао најширу позадину сваког јавног чина, било културно-просветног, било политичко-националног. Када неки такав чин изађе ван тог оквира, онда настаје увид који позива на акцију. Тада можемо открити да оно што је неопходно (свест о културној политици) није и довољно.

Јер, неопходна је државна и политичка воља да се свест о кршењу српских права преведе у јавни чин усмерен против кршења тих права. Ако нема те воље, ипак свест о културној политици – већ сама по себи – врши притисак на репрезентанте политичке воље да нешто учине. Они се у неком времену могу и оглушити на тај захтев. Они се томе могу одупирати, али – будући да је притисак непрестан јер не проистиче из неке субјективности него из укорењеног и заједничког система уверења и очекивања – на крају бивају присиљени да начине корак у жељеном правцу.

Ако погледамо наше околности, суочавамо се са сазнањем о томе како немамо ни свест о српској културној политици нити репрезентанте политичке воље. Ко – онда – да реагује на одредбу о црногорском језику? Председник Србије чији је амбасадор 2007. године подржао управо оног црногорског политичара који је омогућио изгласавање уставне одредбе о том језику? САНУ која се не оглашава, иако јој је у оснивачком акту заветована брига о језику? Број Срба у Црној Гори оправдао би оснивање Српског културног центра у Подгорици: зашто тако нешто није ни предложено? Зар Србија нема начина да постави питање о људским правима тих људи? Ако следимо недавну мисао председни-

ка Србије о томе да се ни у једном случају – чак ни када је реч о Косову – не смео противити Западу, онда је јасно да сви ти потези нису повучени да се не бисмо замерали Западу.

А ако ти потези треба да очувају наш идентитет, а не смеју се повлачити, онда тај идентитет суштински смета Западу. То је далекосежан закључак који треба проверити када нађемо универзални начин да те потезе повучемо. Једини такав начин је *интернационализација* српских националних права у Црној Гори. Постоје бројне међународне катедре на којима се то питање може поставити у потпуном складу са међународним конвенцијама о људским правима и државним обавезама. То је начелно неоспорив пут. Тада ћемо видети. Јер, противљење Запада на тим местима није увек тако једноставно. Ако тог питања нема на међународном столу, онда га могућа промена политике Запада неће обухватити: *saga* га треба поставити, па ће неки учинци бити *шренућини*, док ће неки дати *јозне* исходе. Али, ако питање није постављено, онда нема никаквих учинака: ни тренутних ни позних.

Иако је дужност Србије да таква питања поставља, ништа не спречава Србе у Црној Гори да употребе различите облике притисака на српску државну политику не би ли је привели њеној дужности. Они располажу палетом могућности: од подстицања многих људи из Црне Горе који су на важним местима у садашњој српској власти до јавног показивања незадовољства политиком Србије. Чекају нас дуге године симулиране демократије и тихе окупације. Једино што можемо учинити јесте обликовање свести о српској културној политици и образовање различитих група за притисак. Три су правца на којима тај притисак треба вршити: интернационализација српског питања у Црној Гори, подстицање српске државне политике да се врати својим обавезама и повезивање са институцијама Републике Српске у циљу образовања *интегралистичке* свести о националном идентитету. А то да Његош није српски писац видимо колико је тачно када упоредимо код којих би се ауторитета бранила та магистарска истина о њему.

Питање поделе књижевности на српску и црногорску, данас је, овде, важно питање. И раније се употребљавао појам црногорска књижевност, али, углавном, у регионалном смислу, данас је он приморно ново, језичко, државно и национално одре-

ђење. Шиа је код именовања књижевности пресудно: језик, историјско и културно утемељење, име државе или политичка воља ипренујне већине?

Да бисмо одредили којој књижевности припада неки писац, неопходно је да узмемо у обзир на ком језику настају његова дела, како је он сам разумевао припадност појединој књижевности и којој традицији и култури у најопштијем виду припадају доминантни, дистинктивни и посредни чиниоци његових дела. Као што није могућа потпуна пишчева поистовећеност са језиком, националном и културном средином, као што – дакле – у једном књижевном искуству ваља разликовати више момената, више културних наноса, као што је тако схваћен идентитет увек вишеслојан, тако није истина да је он нужно вишезначан, да није могуће утврдити чиниоце различитог реда и досега у том идентитету, нити је истина да – у највећем броју случајева – не можемо са великом поузданошћу одредити националну припадност појединих писаца. Сасвим посебни случајеви – који нису реткост ни у егзактним наукама попут физике или биологије – употребљавају се овде да би се начелно – што значи обавезујуће и програмски а не по изузетку – оспорила сама идеја идентитета. Тај поступак колико је неистинит и инструментализован толико је и ефикасан. Јер, духовна ситуација времена подупире свако оспоравање идеје идентитета: идентитет се схвата као нешто онтолошки немогуће и као уточиште свеколиког конзервативизма. Можемо лако опазити како са сазнајног момента ова сумњицења идентитета неопажено склизну на политички моменат. Јер, ко би се уопште могао обрадовати када му кажу да је конзервативан: то је у данашњем преовлађујућем интелектуално-политичком смислу као са су му рекли да има лепру. Сви ће га, наиме, заобилазити у широком луку.

Да бисмо, међутим, открили колико су политичка сумњицења идентитета инструментализована, што значи прилагођена притајеном политичком интересу, неопходно је да их применимо на оне који их употребљавају. Тако би било занимљиво да чујемо – са релевантних и институционализованих места, премда то нећемо чути ни са рубних места – шта нам о природи хрватске културе говори сазнање о томе да је централно дело те културе *Смрт Сmail-аје Ченића*? Да ли та чињеница доводи у питање монолитну представу о хрватском културном идентитету, проб-

лематизујући и само устројство хрватске културе? Јер, ако *реална* тема омогућава култури да препозна класика, како каже Френк Кермоуд, како је једна таква тема као што је убиство Смаил-аге Ченгића *иосћала* репрезентант једне културе као што је хрватска? По мотиву убиства тиранина сличан Мажуранићевом спеву, Шилеров *Виљем Тел* поседује и други битан мотив који га одређује у класичном смислу. То убиство, наиме, обележава нужан пут ка заснивању једне заједнице, ка формирању државе: Швајцарске. Тај мотив изостаје с разлогом у *Смртии Смаил-аге Ченгића*. Јер, како би се убиство Ченгић-аге могло повезати са хрватском заједницом? За разлику од Мажуранићевог спева, *Горски вијенац* испуњава оба момента за класично дело једне културе: као и *Виљем Тел*.

Иако већ *само* питање наговештава како постоји проблематичност око појмова класика и културе, оно готово да никад не бива постављено, јер цензура културне мреже – у којој је смештен појам идентитета – не допушта да се оно појави. Ни околност да је *Горски вијенац* посвећен „праху оца Србије“, ни аутентична сазнања о песниковим идентификацијама са српским културним и националним идентитетом, нису спречила да се – већ у титоизму – појаве они који тврде да реч „српски“ у *Горском вијенцу* означава православну вероисповест, док реч „црногорски“ означава националну припадност. Одатле пут води до данашњег сазнања о томе да се рад о Његошу не може бранити на Катедри за српски језик Филозофског факултета у Никшићу. Тако стижемо до сазнања о политичкој инструментализацији критике идентитета: исти они који – у име критике идентитета – заговарају да Његош може и не бити само српски песник, у промењеним околностима постају заговорници тезе да се он – у име заснивања идентитета – мора академски везати само за појам црногорске књижевности. Отуд следи да се појам идентитета употребљава као политички регулативни појам у конструкцији једног културног идентитета који *само* не треба и не сме бити српски. То је културна политика која нам се намеће и зато што нема српске културне политике која би је разоткрила као инструментализовану.

Посебно је ишћање иодржављења (именовања ио држави а не ио језику на коме је насћало, или народу који ја је створио)

културној наслеђа, рецимо: Мирослављево јеванђеље, Октоих ... Тај је проблем једнако присутан и на Косову и Мешохији, у Босни и Херцеговини, у Хрватској. Постоји ли неки начин да Србија на тим просторима, па и у Црној Гори, заштити српско културно наслеђе од посвајања? И докле може да иде тај процес сужавања и кривописања српске културе?

То питање задире у културну и државну политику Србије. Јер, само осмишљена и са вољом заступана српска државна политика може да покуша да се истински супротстави једној старој, у титоизму институционализованој и од Запада санкционисаној политици, чија максима гласи: све што је српско (као Његош, Андрић, Селимовић) треба свести на србијанско, у подручје у којем тих писаца нема, да би све што није србијанско, временом престало да буде српско. Тек када – и ако – наша културна и политичка елита уочи и схвати проблем, она ће бити у прилици да осмисли и примени одговарајуће противдејство, да прецизно обликује истинске и историјске чињенице у корист српских права и интереса, да продужи онај преусмерени ток настојања српских филолога и историчара. То подразумева безуслован и освешћен раскид са титоистичким наслеђем. Тек када се испуни тај услов свих услова могуће је – у веома неповољним околностима – покушати да зауставимо кретање историјских кочија и евентуално га преусмеримо. Ако се настави – у дужем периоду – садашња ментална и психолошка регресија српске државне – и културне – политике на титоистичко стање свести, онда не постоје препреке да и у себи прихватимо оне неистине које афирмишу противници српских интереса и да се сужавање и кривописање српске културе продужи у недоглед. Јер, зашто би се томе неко супротставио, ако ми то не чинимо?

Књижевност која се данас ствара у Црној Гори на српском језику, и која је, по мом осјећању, досишла завидан умјетнички ниво, прећућана је не само овдје, него и у Србији. Нема је у тамошњим медијима, ни у тамошњој културној јавности. Зашто? Има ли ту мјеста оној Андрићевој:»Ми телефонирамо и одлично чујемо шта нам говоре они са групе стране жице, али они нас не чују, није разумију»?

Ако бисмо ствари сагледали у строго естетској сфери, учили бисмо да је то део укупног процеса у којем је књижевност

постала мање важна него што је раније била и у којем је реклама заузела место критике. Није тако само код нас него и у свету. У највећим књижарама у Берлину, рецимо, изложена су само популарна издања, док су области историје и биографије, па потом филозофије и теологије, знатно богатије представљене од књижевности, а посебно од науке о књижевности и књижевне критике. Ако поручите одређену књигу, добићете је из складишта, али само оно што је изложено открива који је доминантни правац јавног интересовања. У специјализованим књижарама ствари су, наравно, друкчије, али је распоред области сличан: историја, биографија, филозофија доминирају заступљеношћу. Ово очигледно није погодно време за критику књижевности нити за различите облике размишљања о њој. Можда је то због тога што је у нашем времену идеја истанчаности – која подразумева палету нијанси, алузивно разликовање, напоредност осећајних и дискурзивних регистара, што све припада аутентичној књижевности и што све треба да има на уму критика књижевности – подређена идеји ефикасности. А књижевност – у овако обликованој медијској култури – више не може да буде ефикасна.

У Београду нема месечних књижевних часописа; недељници и дневни листови – много више подложни актуелним политичким утицајима – налазе се у рукама оних којима не само да није стало до аутентичних српских интереса у Црној Гори него им је стало до неутралисања сваке свести о тим интересима. Велика је заблуда веровати да креаторе јавности обавезује свест о естетској вредности. Јер, носиоци највиших естетских вредности – као Харолд Пинтер или Петер Хандке – прошли су кроз медијски линч у часу када су се супротставили доминантној политичкој оријентацији против Срба. Хандкеу су – у једној тако великој култури као што је Немачка – чак одузимали награду „Хајнрих Хајне“ на захтев политичара. Демократски изабрани политичари – у земљи која поштује људска права и дичи се слободом говора – поновили су поступке општинског комунистичког комитета у Бијелом Пољу или градског партијског комитета у Београду. Ваља се, дакле, прилагодити и навићи на прећуткивања и ускраћивања: не треба очекивати позитивну јавну пажњу. А да ли је такав предлог разуман с обзиром на уметникову потребу за позитивним одзивима? То је питање на које свако одговара по личној мери: као што се и људи сличних уверења различито сналазе у

сличним приликама. Јер, неки погубе пријатеље а неки не; неки објављују књиге а неким то не полази за руком; неки живе удобно а неки сиромашно. Као Црњански и Андрић после Другог светског рата. Много се може сагледати ако се окренемо прошлости, па и то да наизглед неразумни разлози и поступци с временом открију сврсисходан лик или добију дубљу сврху.

Има ли наде да се у српском народу устојави једном интегралистичка културна политика? Да сви писци који стварају на српском језику, ма где се налазили, добију статус српских писаца и права која им из тога припадају. А и професори српског језика? Не чини ли Вам се да би то била права брига за чување имена српског језика, и брига о српском језику, о коме шренућно „не постоји никаква јавна свест“, како Ви тврдите, као што се нико не пита ни „колико постоји наша физичка и духовна оштина“?

Интегралистичка културна политика је једини начин да се очува свест о целини српског народа, да се унапреди свест о српској култури као контактної култури три вере, да се заснује – као државна чињеница – брига о српском језику, посебно у подручјима у којима су Срби изложени систематским процесима однорођавања. Али, та политика мора имати два напоредна и равноправна елемента: она мора бити *српска* и *модерна*; она мора бити укотвљена и у националну и у интернационалну димензију *духа*. Никакво анахроно разумевање дела српске културе неће бити ваљано; никакво модерно разумевање тих дела национално неутралних неће, такође, бити ваљано. А управо те оријентације имају предрасудама учвршћену публику. Само онај ко укаже на модерну димензију Његошевог песништва и при том истрајава на истинитој свести о песниковој националној легитимацији, показујући како управо модерна компонента проистиче и из свести о националном, само такав књижевни истраживач утире пут интегралистичкој српској културној политици. Да она мора бити критички саморефлексивна, то проистиче из њене универзалне димензије: зато је *културна* и није трибалистичка. Да мора бити критички самоусредсређена, то проистиче из њене националне димензије: зато је *српска* и није – првостепено него посредно – византијска, средњоевропска, западна, приморска. Да мора бити састављена од вишеслојних културних наноса, али не и неодредиво вишезна-

чна, то проистиче из схватања српске културе као културе три вере: зато је и византијска, и средњоевропска, и западна, и приморска. Да се заснива у времену, као духовно надовезивање, то би требало да проистекне из настојања да постане ефикасна: зато је *полийтика*. Ако данас нема ниједног од ових услова, ако о њима нема никакве јавне свести, ако се нико и не пита колико постоји наша духовна и физичка отаџбина, ако српски језик представља подручје кривотворења у присуству – и српских – власти, онда је можда тренутак да почнемо да размишљамо о интегралистичкој културној политици. Можда је поново на делу онај тренутак који је Његош у писму Гарашанину овако описао: „Ако је игђе икога, нас ево. Ако ли нема никога, ја не могу ништа до стићети се што сам вам брат. Сад али икад, никад ако не сад.“

На једном мјесџу кажеџе да „насилно раскидање везе између срџској језика и Црне Горе има за циљ одвајање Црне Горе од ње саме“, али: „док јод јосџоји свесџ о срџском језику, она айелује: враџи се себи, док имаџ коме“. (То би се мојло узетџи као моџив јосџојања овој нашеј часојиса, али и моџо овој нашеј разџовора.) Међуџим, џу свијесџ џреба одржавати, и одржавџи, али како? Није ли срџски факџор у Црној Гори осуђен на несџајање или, у најбољем случају – на свођење на сџаџус нејприродне националне маџине у маџичној држави, у којој, ни џада, неђе мођи да осџвари нека основна џрава, реџимо – школовање на срџском језику – осим ако се буде џреселавао и у избјејличким камџовима, конценџрисао на јединсџвеној џерџијорији? Има ли за њ наде, и у чему је Ви видиџе?

Свест о српском језику ваља одржавати мерама промишљене националне политике: све странке у Црној Гори и све српске невладине организације требало би да имају исти захтев за уџбеницима српског језика и историје код српских џака. Да би до тог захтева дошло, неопходно је да неко – а понајбоље је да то буде Матица српска у Црној Гори као нестраначка организација – окупи своје следбенике око тог захтева, да наметне ту тему – и такве теме – странкама које рачунају на српску публику, да подстакне њихов међусобни ривалитет у таквим стварима. Неопходно је вишесмерно повезивање са интегралним националним институцијама као што су Матица српска или Српска књижевна задруга.

Неопходан је притисак – лобирање, агитовање, дошаптавање – на власт у Србији да делује у пожељном правцу: чак и садашња – анационална и прозападна – српска влада не би се могла оглушити о сваки захтев. Јер, могуће је можда и у њој – или око ње – пронаћи некога ко би помогао без нечасних услова. Може ли српска влада да оснује Српски културни центар? Може ли она да сарађује са привредницима који ће лобирати у корист српских интереса, кад већ у Србији несметано послују они црногорски и остали привредници који *увек* лобирају *ипротив* српских интереса? Може ли српска влада само да им каже како такво понашање није лепо? Ниједна српска влада ништа од тога није учинила: ни српска влада у време референдума. Неопходно је повезивање са националним институцијама у Републици Српској: са универзитетима и школама.

Сви ти елементи не могу донети тренутни и сегментарни успех, али могу откривати путоказе ка таквим и обухватнијим успесима. Од највећег значаја би било афирмисати не-новчани вид националног ангажмана: посебно код оних који су материјално снабдевени у оквиру своје професије. То звучи идеалистички ако имамо на уму наше људе и наше прилике, али без *извесној идеализма* – Хегел би рекао страсти – не можемо реафирмисати запретану националну политику. Трговци су ионако увек ту, али они тргују са свим и свачим, па и са свешћу о српском језику. Свакако да је стаза кривудава, али је она и једина: одустати се ионако може одмах. Али, за Србе у Црној Гори није најважније питање о томе ко ће у њој владати; премда није свеједно ко је то, увек ће то бити неко по мери Запада. Отуд је најважнија ствар како од тога ко влада добити – искамчити, измолити, истрговати, као кад смо у прошлости молили везире на Порти и цара у Бечу, скадарског и видинског пашу, јер је било *ијакво време* – битне ствари за српски народ: свест о српском језику, права Српске православне цркве, историјску свест, медије, заступљеност у полицији и управи, у школама и болницама. А ко персонално влада Црном Гором, то није српска брига: комплименти за тај успех припадају другима.

Само усредсређеним напорима српских заједница у новоствореним државама и напорима Србије, непрестаним универзализовањем српских права на међународним адресама, наглашавањем не-европских и антицивизацијских аспеката дискрими-

нације Срба, све до правних обраћања европским судовима и политичких апела Русији, без великих nadaња у тренутни успех, али упорно, могуће је српско питање држати на столу и бити у теми. Не помаже вика – неопходан је упоран и безусловни рад. А шта ће бити – хоће ли Срба нестати – то умногоме и зависи од броја оних који су спремни и могу тако да раде.

Професоре Ломџар, било би природно да смо већи дио овог разговора посветили Вашим књијама. Посебно онима о Црњанском и о Њејошу, међушим, српски „удес“ у Црној Гори, изгледа, све друго засјењује. Ипак, да не бисмо остали толико дужни читаоцима, да се мало задржимо и на њим „љетним“ темама. Која дјела бисте издвојили као она која су српску књижевност неоспорно смјестила у врх европске и свјетске књижевности? Тумачећи Њејошево дјело, у књизи „Њејош и модерна“ (1998), посебну важњу ствар посветили „Лажном цару Шћејану Малом“, у коме откривајте једну нову димензију Њејошеве књижевне величине, и његову модерност. Чини ли Вам се да би било прикладно да овај разговор заокружимо управо једном Вашом елаборацијом на тему: „Лажни цар Шћејан Мали“ у нашем времену?

Када је реч о делима која су српску књижевност неоспорно сместила у врх европске и светске књижевности, онда долази пре свих: Његош. Чудесно песничко разигравање неоплатоничарских мотива у *Лучи микрокозма* ставило га је у највишу духовну породицу европских песника: Данте, Милтон, Ламартин. Снажно пулсирање античког фатума ствара у *Горском вијенцу* дубокосежну везу са хеленском и епском патетиком. Парадоксални спој самозванца и херојства, кловна и масе, манипулације и лаковерности отвара *Лажног цара Шћејана Мали* – кроз паралеле са Пушкином и Шилером, Бихнером, Хебелом и Жаријем – за струјања модерног искуства.

Јер, Његош у свет *Горског вијенца*, на апогеј херојско-епске свести, смешта једног лажова: исте речи, исти језик, исте заклетве, исте смрти, исти ликови, а спиралу духа који покреће ту имагинацију подстиче један лажов. Лажов је у темељу свега. Замисао је генијално деструктивна, будући да је херојска аутентичност неприкосновена. Мало ко зна да стих *свак је рођен да њо једном умре/ часи и брука живе довјека*, стих који је сама херојска формула егзистенције, долази из *Лажног цара Шћејана*

Малої, а не из *Горскої вијенца*. И култура реагује рестриктивно: уместо да тумачи, да разуме промену која се одиграла, она – пре сваког тумачења – посеже за вредновањем и умањује значај дела, уклања га са рецептивног хоризонта. Зашто? Зато што ту имате чисту слику апсурда: један лажов и преварант окреће велику реторику у разним смеровима, и путују те речи из времена у време, а сто педесет година нико о томе шта те речи говоре неће да каже ништа. То показује да управо тамо где се утемељује културна парадигма, код Његоша, утемељује се и њена негација. Његош је велики песник зато што није рекао само у чему је трагичка величина наше егзистенције и историје него и у чему је њено аутентично блесавило. Нико није рекао теже ствари о нашој херојици од Његоша.

Почаствован сам што у редовном колу Српске књижевне задруге излази моја књига *Њеїошево ѡесниїшїво*: у њој су заједно моја студија о његовим песмама која обликује замисао о њему као трагичком песнику, студија о проблему ренегата у *Горском вијенцу*, студија о демонству лакрдијаша као спиритуалном основу *Лажної цара Шћейана Малої* и обухватна студија „*Луча микрокозма*“ и *їїїїање о души*. Ту је окупљено све оно што Његоша чини великим европским песником. Објављујући ту књигу, Српска књижевна задруга показује да српска култура ни у овим временима не одустаје од Његоша.

Бисїе ли нам, україїко, изложїли Вашу арїуменїацију за шїврдњу да је Милош Црњански „највећи срїски їїсац“?

Од писаца у чијим делима се одвија вишеслојан и уметнички изузетан дијалог са европским наслеђем треба издвојити: у 19. веку Стерију и Лазу Костића, а у 20. веку Црњанског, Андрића и Растка Петровића. Црњански је највећи српски писац двадесетог века, чак и ако ствари поставите кумулативно; он је у највећем броју књижевних жанрова досегао саме врхове: и у роману, и у поезији, и у путопису, и у драми, и у причи, и у мемоарима, и у есеју, чак и у новинарству. Њему најближи српски писац, Иво Андрић, надмаша га само у приповеци. У романима Црњанског, о којима сам написао три награђене књиге, уочавамо две равноправно развијене и ретке компоненте због којих он има првенство у односу на све наше романсијере. Описаћу их сликовито и у поређењу са Пекићем и Кишом, не бих ли се замерио и млађим књи-

жевним нараштајима. (Као млад човек нисам се додворавао *сџаријима*, нисам се дивео тој мудрости која отвара капије каријере. То не значи да нисам поштовао оне које сам поштовао. Али, поштовао сам их зато што сам видео њихову вредност, не зато што су – по геронтократској матрици тадашње јавне свести – као старији, имали моћ. Природно је да сада избегавам други пол ових несразмера у једној академској каријери: немам жељу да придобијам млађе колеге, да се укључујем у преовлађујућу инфантилизацију јавне свести, не занима ме да ли они држе кључеве неке будућности. Увек сам неупоредиво више држао до *личности* него до *моћи*.) Црњански поседује у роману једно широко платно, једну обухватну визију, у корацима његових јунака препознајете дубину историје и времена, у приповедању осећате како дух приповести суверено влада над ерудицијом. Све то има и Пекић, осим последњег елемента: критика је с разлогом упозорила да Пекић има потребу да све што зна и што је прочитао некако стави у роман. Али, за разлику од Пекића, Црњански има изузетну способност да у једном језичком елементу, готово иконографски, готово сликарски, преокрене структуру великог платна: то му омогућава његова језичка (не граматичка) виртуозност. Док је на нивоу макро-структуре близу Црњанског, Пекић је на нивоу микро-структуре знатно испод њега: посебно када је реч о знатним језичким неравнинама у његовом приповедању. Код Киша – како тврди наша критика – постоји језичко-артистичка виртуозност. Али, што се мене тиче, Киш нема то велико платно, јер нема тај приповедни распон.

Тај склад микро-елемената и макро-елемената у уметничком *духу* – не на нивоу целокупног опуса – има Растко Петровић. Он је апсолутно најрадикалнији модерни дух наше књижевности. Ко је то осетио? Један потпуни конзервативац који је био знатно старији од њега: Слободан Јовановић је – одмах после Првог светског рата, како је описао Милан Јовановић Стоимировић – рекао да су највећи таленти новог књижевног нараштаја Милош Црњански и Растко Петровић. И ко каже да се у уметнички сензибилитет конзервативаца не можете поуздати? Растко Петровић је писац – у вредносном смислу – најближи Црњанском и Андрићу.

Али, ту се појављује питање о култури: овај Београђанин, који није требало да има било какве културолошке препреке,

будући да није био човек друге средине, других навика и обичаја, да је био из угледне грађанске породице, да је по природи био аполитичан, није успео да се наметне као уметничка норма, нити као једнаковредан уметнички пут. Да ли то значи да је изазов његовог уметничког духа био такав да је цензура рецептивног поља српске културе искључила тај дух? Црњански је – када су ослабиле силе идеолошке блокаде – успео да се наметне као норма. Иако су написане књиге и студије о њему, Растко Петровић то није успео. Да ли сте чули да је неко рекао како је он – норма? Никада нисам чуо да је речено, а камоли прихваћено, како је мера модерности, или уметничке радикалности, или субверзивности, Растко Петровић. Рећи ће се да је мера модерности Црњански, мера класичности Андрић. Отуд је сво уметничко кретање одређено као кретање између модерности и класичности. То једноставно није истина. Те препреке су наметнуте решеткама које поставља неко *ирејиходно* (политичко, обичајно, рационалистичко) начело које обликује културу.

Зар Вам се не чини да се тако испуњава једно унапред прописано кретање? А ако бисмо одбили да мислимо на тај начин? Не тако што ћемо рушити вредности и постављати нове, јер богови пролазе а постаменти остају исти. Него тако што ћемо се окренути *и* на друге стране, тако што ћемо отворити дух другим сензибилитетима. Али, тада ризикујемо, јер напуштамо путање *моћи*. Растко Петровић није постао норма зато што његов дух није погодан да се испуне путање *моћи*. А они чији је дух био погодан за те путање – као Његош, Црњански, Андрић, – морали су да истрпе битно кривотворење свог духа, битно сужавање свог сензибилитета. Оданост српској култури отуд подразумева непремено откривање скривених сензибилитета који је чине.

Уважени професоре, хвала Вам на овом разговору, а посебно што сте се, у неким Вашим текстовима, сјейили и ироскривованих професора и ремейника из Никшића, који, збој нејрисџајања на лаж „секуларној свеијенсџва“, већ шесџ година, издржавају јолоојочку казну, без иресуде.

То је најмање што сам могао учинити. Тужно је што нисам могао учинити ништа више од тога.

Бугва

ЈЕЗИК

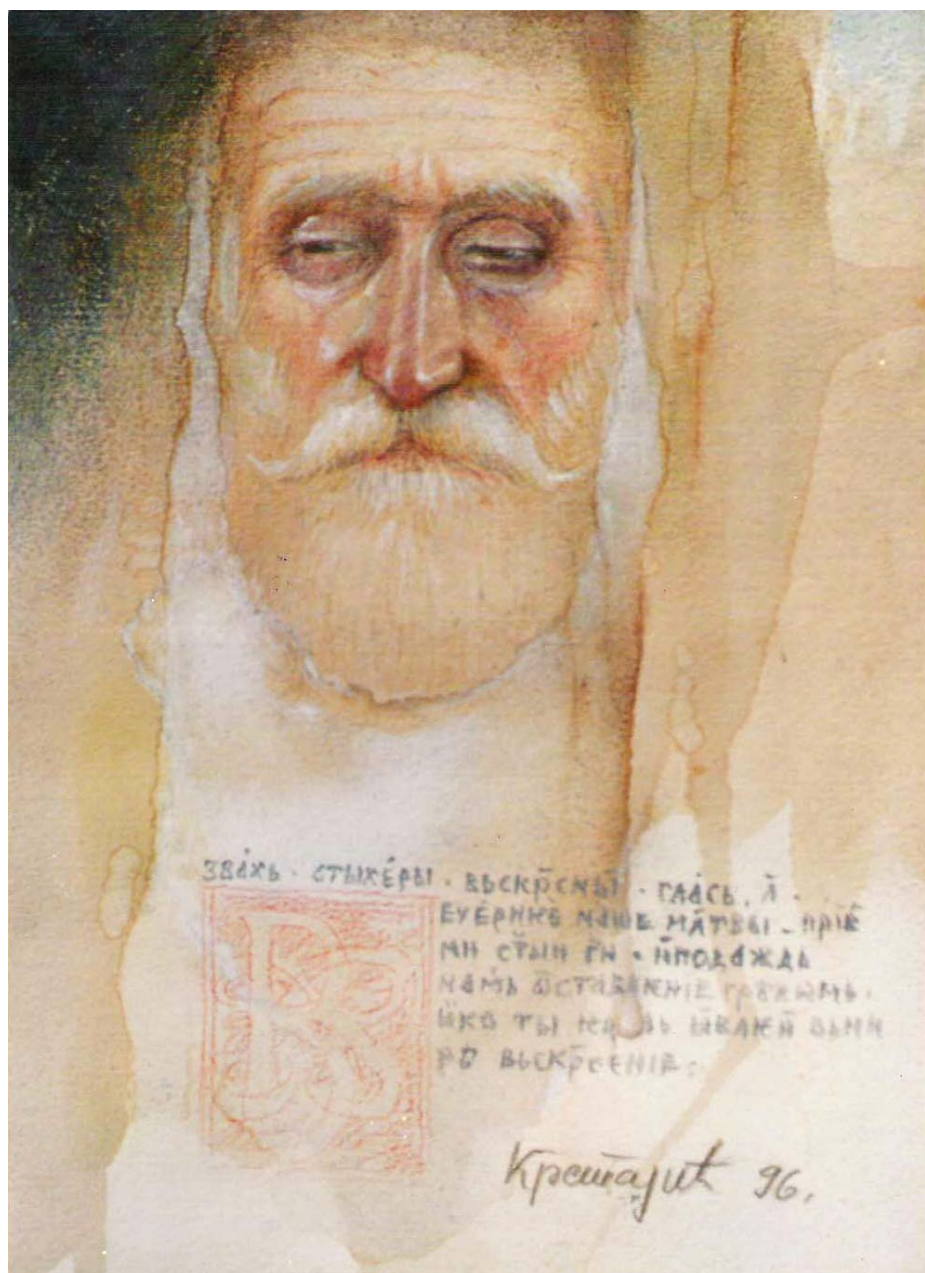
ЈЕЗИК

Митрополит АМФИЛОХИЈЕ:
ТАЈНА ЈЕЗИКА

Милорад ТЕЛЕБАК:
*ПРАВИЛА И ПРОБЛЕМИ
ЗАМЈЕНЕ ЈАТА*

СТОЈАНКА РАДЕВИЋ-ПЕТКОВИЋ:
ПОГЛЕД ИЗ ДИЈАСПОРЕ

Гавин

Митрополит Амфилохије (РАДОВИЋ)

ТАЈНА ЈЕЗИКА

Тајну језика можемо да поистовјетимо са тајном човјека, јер да би знали шта је језик, морамо знати ко је човјек. А и једно и друго је тако дубоко, и тако недоступно људском сазнању. Дакле, језик и човјек су истовјетни. Тајна језика је и истовјетна са тајном ријечи, једним од основних својстава словесног бића и једним од основних својстава творевине као такве. Библијски гледано, на темељу првих страница Светог Писма, (Књига Постања), и на основу тумачења Светих отаца боговидаца, тајна ријечи из које се извија тајна језика је садржана и има свој коријен у тајни Вјечне Ријечи. Дакле, људска ријеч, и ријеч и језик твари се коријене у тајни Вјечне Ријечи.

Цијело Откривење Божије нам указује на то. Подсјетимо се на ријечи Јовановог Јеванђеља у којима се каже да је кроз Вјечну Ријеч, кроз Вјечног Логоса постало све што је постало. Дакле, све што постоји оно постоји благодарећи Слову, благодарећи Ријечи, благодарећи Логосу. Та Вјечна Ријеч је вјечна, јер, како каже боговидац Апостол Јован, била је у почетку и била је код Бога. И не само што је била у почетку и што је била код Бога него је Ријеч, Логос, Слово сами Бог.

Језик је својство човјека који је саздан по слици и прилици Божијој. Библија каже, по слици и прилици Божијој, не каже да је човек слика Божија него да је створен по слици, што значи он је створен по тој Вјечној Ријечи, јер Вјечна Ријеч, по Апостолу Павлу, Логос Божији је икона Оца невидљивог, а човјек је створен по тој икони и отуда та његова словесност, његова разумност и тај

неизрециви дар његов и унутарње и спољашње ријечи. Тако се манифестује, дакле, та тајна Вјечног Логоса Божијег која је унутарња тајна Бога Оца, од искони у Богу рођена. Она се разоткрива кроз тајну свијета, оваплоћује се у твар и у творевину, и на крају се оваплоћује, када је дошла пуноћа времена, и постаје човјек. По том, неком тајанственом, унутарњем закону и људска ријеч и човјек који је икона те Вјечне Ријечи, имају своју унутарњу тајну у ризницама свога бића, своју унутарњу ријеч. Још су философи стоици правили разлику између унутрашњег и изговореног логоса, унутарње и изговорене - пројављене ријечи, и по томе се закључује да је човјек створен по икони те Вјечне Божанске Ријечи.

Ако је то тако, ако је тајна језика у природи саме творевине и човјека онда ће само онај који одгонетне тајну творевине, у односу на човјека посебно, одгонетнути тајну језика. Свака твар је бременита својим смислом, а то значи она је бременита ријечју која тражи пута и начина да се испољи, да се пројави. Подсјетићу вас на разговор Јосифа Панчића, нашег познатог ботаничара, са неким његовим пријатељем док су ишли по некој планини. Овај његов пријатељ узео камен са пута испред себе, па га баца. А Јосиф Панчић га пита: „Зашто бацаш тај камен?“ Пријатељ му одговори: „Како зашто, тако бацио сам га.“ „Немој да га бацаш. Тај камен има свој смисао што је ту. Ако ја и ти не знамо тај смисао, и не видимо га, доћи ће неко мудрији од нас који ће открити ријеч, смисао и значење тог камена.“ Такав је био Панчић, човјек који је писао о природи, живио са њом и осјетио, тако да кажемо, тај немушти језик не само бића словесних, него чак и бесловесних. Осјетио немушти језик и камена. Јер и камен има свој језик и свој говор, и он је бременит смислом и значењем. Можемо, на крају крајева, то и да видимо и потврдимо, јер ако се камен узидва у неку грађевину, он се открива и већ говори својим језиком. Свака цигла узидана у манастир Каленић је проговорила чудесним језиком љепоте човјеку.

Дакле, свака твар је бременита смислом, унутарњом словесношћу које има потребу да се изрази и да кроз нешто друго или неког другог дође до пројаве и до израза. Зато Свети оци, кроз опит, говоре о логосима твари, о словесима твари. Слово то је унутарњи закон, то је и смисао, то је сама природа твари, а у исто вријеме то је и циљ уписан у твари као словесни, као коначни разумни циљ. Откривење тих словеса, тих логоса твари и њи-

хово познање спада у човјекова најдубља могућа сазнања. Рецимо код Петра Дамаскина то је шеста степеница сазерцања тајне, а коначна степеница је осма.

Сва наука, уствари, од памтививијека до данас, чезне за оним што су Свети људи видјели у твари и видјевши оваплотили у своје свједочење, у своју ријеч, у оно што ми називамо откривењем, дакле, посвједочењем тог дубљег смисла твари као такве и њеног односа са још дубљом стварношћу. Овакво схваћен појам језика бескрајно је шири од схватања језика као изражајне моћи, или као писма, као писане ријечи. Унутарња ријеч је стање саме твари, њена природа, бременита смислом и пријемчива за откривање, жељна откривања. Као што је дијете у утроби мајке жељно да се роди, да изађе на свјетлост сунца тако је и ријеч присутна у човјеку, и зачета у њему, жељна да изађе, да се роди, да се појави као плод, да процвјета. Могло би се рећи да је ријеч истовјетна са тварју, са самим бићем које садржи сву тајну и представља истовремено знак, символ, ријеч, повијест о дубљој тајни на којој почива.

Све што постоји оно је приповијетка, оно је повијест, оно је рјечито, оно говори. Сјетимо се књиге Св. Владике Николаја „Символи и сигнали“. Он је надахнут Св. Максимом Исповиједником доживио цијелу творевину као, он сам то каже, причу, као повијест. То и сами тврдимо када, тумачећи творевину, кажемо да је то отворена књига у којој су записане ријечи Божије. Зато и небеса приповиједају славу Божију јер су небеса рјечита. Она су словесна.

Унутарња ријеч словесног бића обликовани појам, поми-сао, по Светим оцима, може бити тројака. Сада кад то говоримо, говоримо о човјеку као словесном бићу и ономе што се збива у њему, у његовој историји.

Та унутарња ријеч може да буде проста, може да буде сложена, и може да буде саборно истинита. Ову прву ријеч, прву помисао, то прво стање, Свети оци називају људском, односно природном ријечу и помишљу. Природна људска ријеч је обликована као проста представа, као могућност представљања. То је тај дар у самој природи човјековој као таквој. Дакле, могућност представљања, тј. проста представа о једној било којој твари. Рецимо кажемо: човјек, дрво, злато, предмет, видим га и примам га, не успостављајући никакав конкретни однос, само

константујем да нешто видим и свјестан сам постојања неке твари. Рецимо сунце - то је ријеч, то је језик, дар којим се само тврди да нешто постоји, а при том се не говори како то постоји и не успоставља се однос са оним што постоји. То просто природно стање ријечи и језика нити је добро по Светим оцима, нити је зло. Оно је дато као могућност, онај дар унутарњи који је у самој природи.

Постоји, опет, друго стање ријечи која се онда рађа, пројављује као језик, или као језици у људској историји. Тим стањем се природно стање словесног бића испољава, усложњавајући се. Шта то значи? То стање Свети оци још називају сложеним стањем, или демонским стањем. Оно је засновано на односу квалитета који се успоставља између именованог појма и онога ко га именује. Ту се већ успоставља однос са неким предметом, са стварју, са бићем, са неком идејом. Оно је сложено од те просте представе, од тог првог утиска неког бића, дакле, од тог појма природне унутарње ријечи и онога што Свети оци називају страсним односом са том стварју, или словенски речено похотног односа са стварју или са бићеим. Ту долази до једног споја, до заједништва, до општења, до сусрета који онда рађа нешто ново. По неким Светим оцима такав страсни похотни однос, гдје се заљепљује човјекова помисао и тај унутарњи его човјеков се заљепљује за нешто, назива се и блудним односом, у смислу заблудном, он води у заблуду. Он рађа заблуду, он води у лутања, он води у обману или опет, светоотачким језиком речено, он води у прелест. Из тог односа, тако да кажемо, брака човјекове ријечи унутарње и неког предмета рађају се лажна дјеча, рађају се лажни језици. Рађа се лажна умјетност, лажна култура, лажна теологија, лажни живот. Лажна дјела људска која се полако претварају и претачу у демонска дјела. Све то захтијева и разум унутарњи - и унутарња ријеч, захтијева га и језик. Ангажује, дакле, све те природне, Богом дане, силе човјекове, само што те силе рађају лажно стање у људској природи и рађају лажна дјела, тако да се један велики дио људских језика, људске културе, људских умјетности, људске дјелатности, људског стваралаштва може објаснити на темељу тог заблудног, тог блудног, тог демонског односа, тог природног дара са стварима и са предметима око човјека, или са идејама које, такође, могу да буду извор човјекових лажних стања.

Наведимо један конкретан примјер. Видјели смо злато, имамо сад појам и можемо то да забиљежимо, да то претворимо у ријеч на свом језику или на неком другом језику. Све док је тај однос такав, док није било неког, како кажу оци, прилога према том злату то је предмет као сваки други предмет. Или видјели гвожђе или камен, или злато или дрво, ту нема никаквог квалитативног разликовања унутра у нама, у нашем испуњавању, манифестовању нашег унутарњег стања према том предмету. Када се, међутим, појави у нама жеља да то злато присвојимо себи и онда употребљавамо све своје снаге да дођемо до њега, онда се у нама рађа среброљубље. То је тај похотни однос према злату, и онда се то објашњава, то се претаче у језик, томе се дају све могуће манифестације, само да би се наша жеља остварила, да би се оно што се зачело у нама, то наше унутарње стање, претворило у дјело, и да би ми постали посједници тога злата.

Једном ријечју тај и такав однос према творевини се претвара онда у цјелокупну дјелатност људску и испуњава људске ријечи и језике, постаје однос у коме се и кроз кога се Творац замјењује творевином, гдје се обоготворава твар, гдје се успоставља један однос између људи као словесних бића и тих словеса саме творевине који је погрешан, који је лажан и који води у земљу недођију, води у гријех. Та погрешна употреба твари, и употреба дарова, и, у исто вријеме, погрешна и лажна употреба тог чудесног дара људског говора или језика, води у идолслужење. Тиме се стварају лажни свјетови маште који не одговарају стању ствари, а ти свјетови се онда претачу у слику као ријеч у писану ријеч, у језик којим се људи трују, у митове. То су лажни свјетови којима се онда човјек храни као истинском храном, а уствари то није храна за њега јер од тога човјек не може да живи. Тиме се, по оном кушању у пустињи Господа, камење претвара у хљебове. Оно што не може бити истинска, права храна за човјека оно постаје једина храна, извор његовог живљења и цио његов труд, и сви његови језици, и сви његови дарови су усмјерени на задобијање те хране.

Демонизованост, загађеност језика у свим његовим историјским, психолошко-социолошким и изражајно-дјелатним пројавама, оваплоћењима и манифестацијама данас је непобитна чињеница. Језици су затровани јер је коријен унутарњи затрован, па и оно што се манифестује језиком и односи са стварима постају затровани. Таква ријеч, такав језик, такви језици зидају Вавилонску

кулу, они воде у пропаст, они, уствари, рађају смрт. Такав језик и такви људски језици су смртоносни. То су неки змијински, отровни језици.

На питање које је поставио Мишел Фуко Ничеу: „Ко говори?“, човјек који је успоставио такав лажни демонски однос са стварима и измислио такве представе о стварима, и ријечи и језике којима се служи, одговориће да говори сама ријеч. То је, онда, ријеч која убија човјека. И наш пјесник Миљковић је говорио да постоји ријеч која убија. „Уби ме прејака реч.“ А основно својство ријечи је да зида, да гради, она је стваралачка. То је у њеној природи, јер је то у природи Божанске Ријечи, а онда је то и у природи људске ријечи. Оног момента када она намјесто да рађа, преображава, обликује, просвјетљује и ствара, почиње да убија, онда очевидно та ријеч и такав језик губе свој смисао и воде човјека у пропаст. То су ријечи, то су језици, ма како се они манифестовали, испољавали, кроз разне области људске дјелатности било кроз писану или усмену ријеч, или кроз слику или представу, или кроз идеју, који се даве у својим лажним, отуђеним свјетовима и ријечи и језици који отуђују човјека од самог његовог бића. И на тај начин, уствари, убијају човјека и обесмишљавају његов опстанак, његово постојање.

Из тог и таквог односа настала је Вавилонска кула и из таквог односа, демонског односа, са свијетом и са стварима настаје и гради се Вавилонска кула кроз сву историју и данас се гради више, много више неголи у древним временима. Кроз такав однос дошло је до пометње, до смјеше језика, и до раздјељења туђења и отуђења једног народа од другог народа. То само показује колико је битан језик и колико је он показатељ самог бића, и човјека, и твари, и нечега дубљег и од човјека и од твари. Зато се и каже у тропару Св. Педесетнице: „Сишавши језике си помео и народе си раздијелио“. Сишао је и створио је смјешу. То је интересно у овом кондаку Духовдана да оно што би, на први поглед, требало да буде обједињено, оно се претвара као смјеша у пометњу и долази до раздјељења, до онога што разбија. То је оно што је битно код тог квалитативног стања из кога се рађају људски језици, људска дјела, и људско стваралаштво.

Постоји по боговидцима и треће стање ријечи, тог од Бога датог дара. То стање се назива анђелским стањем. Оно настаје из успостављеног истинског односа заједништва са стварима и са

дубљом стварношћу на којој ствари почивају. Из тог односа се рађа истинско знање. Не лажно знање, не прелест, не обмана, не лажне идеје, не лажне и празне ријечи, и не лажна и празна демонска дјела, него дјела слична Божанским дјелима. То је онда ријеч која је по слици и прилици Божанске Ријечи, као што она дејствује, ствара, чудотвори, тако и људска ријеч дејствује, ствара, чудотвори. То је ријеч пророчка, то је ријеч апостолска, то је ријеч Христова. Зато је довољан један мали покрет, као што Господ у почетку рече *и би њако*, и у Новом завјету један покрет и мијењају се читава стања људске природе. Па ријеч може да има магијски смисао у многим језицима, а и тај магијски смисао показује сазнање огромне моћи ријечи као такве, нпр. наше бајалице или неке друге такве ријечи. Тако ријеч када добије своје право мјесто, своје право значење и када се утемељи на својим правим коријенима, и када се окрене у свом правом смислу, постаје дјелотворна и чудотворна. Свака наша молитва, уствари, заснива се на тој вјери, вјери у снагу, огромну снагу ријечи. Све молитве и све тајне Цркве су израсле из тог повјерења у моћ ријечи, моћ језика која кад се дотакне свог изворишта чудотвори, ствара, и преображава.

Неопходно је да постоји нека кореспонденција између тог унутарњег стања и укорјењења саме ријечи, да би онда она кад се пројављује могла да искаже суштину. Ја примјећујем и на себи да кад говорим на српском језику, служим и богослужим ако моје унутарње стање није садржано у мојој ријечи, кад моја ријеч не одговара ономе што ја јесам унутра онда она не може да буде дјелатна. Рецимо, кад проповиједам дешава се исто то. Може моја проповијед по свим прописима да буде обрађена, да буде сређена, али ако није изнутра изашла, или ако није из срца једноставним ријечима саопштена, онда она не само што мене не засићује, него ће бити и потпуно природно да и слушаоца неће нахранити, нити заситити, нити ће допријети до његове свијести, до његове савјести јер је празна. Она нема у себи унутарњу силу и унутарњу снагу коју добија једино онда када се дотакне свог унутарњег изворишта.

Тако ријеч, и људско знање и људски језици настају, по Светим оцима, из бестрасног гледања на ствари, заснованог на здравоумљу. Из гледања ствари онаквим каквим оне јесу, какве их треба гледати кроз сагледавање њихових унутарњих логоса,

њихове суштине и њиховог коначног смисла. Кроз заједништва са тим унутарњим смислом свега постојећег, кроз непосредност општења са словесима творевине и кроз њих са Оним који је и кроз кога је све постало што је постало.

Кроз успостављање таквог односа све ствари и бића проговоре истинским језиком многозначним и јединственим, онда свака ствар има свој језик и говори својим језиком, и сви ти језици се показују и откривају као један једини. То је тајна тог језика који је многоразличит и многогласан, а у исто вријеме он је један јединствен и разумљив. То је уствари језик који је дат човјеку, који су сачували Свети Божији људи, и језик који је поново враћен човјеку на Духовдан, на дан Свете Педесетнице. На Духове сјећате се оног кондака који смо пјевали баш недавно који каже: *Када је Вишњи сишавши ѿмијешао језике, дијелио је народе, а када је дијелио оињене језике, све је ѿзвао у јединство и да сложено славио најсветијег Духа*. Сви су говорили својим сопственим језиком, а сви су уствари разумијевали једни друге, као онај чобанин из приче „Немушти језик“, дубоки теолошки смисао има та приповијетка, који разумијева језик твари, језик мрава, све могуће језике. Он разумије свако биће, а свако биће говори својим језиком. То је тајна тог језика, језика који даје истинско знање који сваком бићу открива и разоткрива његову тајну и преко кога се постиже неко унутарње јединство свега постојећег, а то јединство је уствари оно што нам је Бог оставио у нама и међу нама. Јединство остварено у тајни Цркве, као у тајни побожности, као у тајни Христовог Тијела, као у тајни Богочовјека, што значи јединство свих језика и свих бића и свих твари и постизање њиховог коначног смисла и циља кроз њихово узрастање у мјеру раста висине Христове.

(Предавање „Тајна језика“, одржано у Панчеву 1986. године)

Милорад ТЕЛЕБАК

ПРАВИЛА И ПРОБЛЕМИ ЗАМЈЕНЕ ЈАТА

У штокавским говорима на којима је заснован српски стандардни језик стари глас јат (ѣ) је различито замијењен, у давној прошлости (од 12. до 14. вијека). У једним говорима је замијењен са **е** (дуго или кратко): **дете, век, деца, вечност...** Они се по томе и зову **екавским говорима**. У другима је замијењен са **ије** или **је**: **дијете, вијек, дјеца, вјечност...**, по чему се они називају **ијекавским говорима**. Оба ова изговора – ијекавски и екавски – употребљавају се у српском стандардном језику.

Ово правило је превише уопштено и зато је непотпуно и не сасвим прецизно, јер нити је у екавском говору јат досљедно замијењен са **е**, нити у ијекавском само са **ије** и **је**.

1. У стандардном екавском изговору се, умјесто очекиваног **е**, јавља **и** умјесто јата у сљедећим случајевима:

а) у одричном облику презента глагола **јесам**: **нисам, ниси, није...** (а не „несам“, „неси“..., како је у неким старијим народним говорима);

б) у облицима множине замјеница и придјева: **ових, оним, добрих, новим** (а не „овех“, „онем“, „добрех“..., како је у неким архаичнијим народним говорима);

в) у наставку компаратива и суперлатива придјева: **новији, најновији, старији, најстарији, крупнији, најкрупнији...** (а не „новеји“, „најновеји“, „стареји“, „најстареји“..., како је у неким старијим народним говорима);

г) у наставцима имперфекта неких глагола: **тресијах, пецијаше, носијасмо...**;

д) глаголи типа **белети, црнети, тупети...**, са **е** умјесто јата, који значе стање: постајати бијел, црн, туп..., кад значе радњу: чинити што бијелим, црним, тупим..., имају **и** умјесто јата: **бели-ти, црнити, тупити...**

ђ) у екавском изговору обичнији су неки „ијекавизми“, нпр.: **уливати, залив...**, **доцицати, утицај...**, затим **уљез, приљезан** итд. него екавизми „улевати“, „залев“, „улез“, „прилежан“...

2. У стандардном ијекавском изговору замјена јата зависи од дужине слога. У дугим слоговима јат је замијењен са **ије**: **дѣте – дијете, свѣћа – свијећа, звѣзда – звијезда...** (црта изнад вокала означава његову дужину), а у кратким слоговима са **је**: **деца – дјеца, свећица – свјећица, звездица – звјездица...** Од овог општег правила, међутим, има много одступања усљед дуљења или краћења слога у односу на основни облик или основну ријеч. У томе и јесте компликованост проблема замјене јата.

Кад се кратки слог основног облика ријечи (номинатива, инфинитива, позитива), са **је** умјесто јата, дуљи у осталим облицима или сродним ријечима, у њему најчешће и даље остаје рефлекс **је**, али продужено **је**. Тако, у неким другим слоговима – умјесто очекиваног **ије** – имамо дуго **је** умјесто јата у сљедећим случајевима:

а) у генитиву множине именица свих родова које у номинативу једнине имају кратко **је**: **дјело – (добрих) дјѣла, медвјед – (бијелих) медвјѣда, вјера – (разних) вјѣра...**;

б) испред два сугласника од којих је први **н, р** или **љ**: **засјѣнка** (:засјенак), **примјѣрка** (:примјерак), **раздјѣљка** (:раздјѣљак)...

в) у глаголском прилогу прошлом глагола са инфинитивном основом на **-је**: **видјѣвши** (:видјети), **разумјѣвши** (:разумјети), **изгорјѣвши** (:изгорјети)...

г) у ријечима одмила: **дјѣва** (:дјевојка), **дјѣшо** (:дјевер), **дјѣдо** (:дјед)...

Одступање од општег правила о замјени јата у свим наведеним примјерима објашњава се чињеницом да је дуљење слога у њима млађе од замјене јата.

Рјеђе се у продуженом слогу јавља рефлекс **ије**: **успијевати** (:успјети), **засијецати** (:засјећи), **застаријевати** (:застарјети)...

д) у ријечима **гњѣв**, **безбјѣдност**, **наслѣђе**..., што се објашњава угледањем (аналогијом) на изговор ових ријечи са кратким **е** од јата;

ђ) у учесталим глаголима, и према њима направљеним глаголским именицама, изведеним од ријечи **мјера**, **мјесто**, **сјести**, због угледања на основне свршене глаголе, који имају **је** умјесто кратког јата: **премјѣрати**, **премјѣрање** (:премјерити), **намјѣштати**, **намјѣштање** (:намјестити), **засјѣдати**, **засјѣдање** (:засјести)...

Од других свршених глагола, који у основи немају ријечи **мјера**, **мјесто**, **сјести**, несвршени глаголи и глаголске именице са продуженим слогом имају – у складу са основним правилима о замјени јата – рефлекс **ије**: **разумијевати**, **разумијевање** (:разумјети), **снабдијевати**, **снабдијевање** (:снабдјети), **одолијевати**, **одолијевање** (:одољети)...

е) у неким појединачним ријечима изведеним од кратке основе: **вјерност**, **празновјерност** (:вјера), **неизмјеран**, **равномјерност** (:мјера)...

3. Супротно појави дуљења кратког слога основне ријечи, које не прати, за дуге слоге карактеристичан, рефлекс **ије** (о чему је напријед било ријечи), краћење дугог слога основне ријечи у неким изведеницама условљава појаву краћег рефлекса **је** у њима. То се дешава у следећим случајевима:

а) у изведеним именицама: **бјеланце** (:бијел), **цјелина** (:цијел)...

б) у облицима именица средњег рода које проширују основу: **дјетета** (:дијете), **тјелеса** (:тијело)...

в) у облицима множине двосложних именица са уметком **-ов-**: **свјетови** (:свијет), **цвјетови** (:цвијет), **сњегови** (:снијег)...

г) у генитиву множине неких именица женског рода испред непостојаног **а**: **приповијетка** – (добрих) **приповједака** (поред: **приповиједака** и **приповијетки**), **колијевка** – (пуних) **кољевака** (поред: **колијевака** и **колијевки**), **лијеска** – (густих) **љесака** (поред: **лијесака** и **лијески**)...

д) у именицама на **-ач** и **-ар**: **приповједач** (:приповиједати), **цвјећар** (:цвијеће), **љекар** (:лијечити)...

ђ) у апстрактним именицама с наставцима **-ота**, **-оћа**: **љепота** (:лијеп), **сљепоћа** (:слијеп)...

е) у именицама деминутивног значења: **цвјетић** (:цвијет), **цјевчица** (:цијев), **дјетенце** (:дијете)...

ж) у именицама аугментативног значења: **свјетина** (:свијет), **цјевчина** (:цијев), **сњежина** (:снијег)...

з) у именицама и придјевима изведеним од глагола: **побједа**, **побједив** (:побиједити), **љепило**, **љепљив** (:лијепити)...

и) у компаративу и суперлативу придјева: **бједнији**, **најбједнији** (:биједан), **тјешњи**, **најтјешњи** (:тијесан), **љепши**, **најљепши** (:лијеп)...

ј) у несвршеним учесталим глаголима изведеним од свршених: **замјењивати** (:замијенити), **процјењивати** (:процијенити), **обавјештавати** (:обавијестити), **освјетљавати** (:освијетлити)...

к) у појединачним ријечима: **бјегунац** (:бијег), **вјековати** (:вијек), **свјетлуцати** (:свијетао)...

Због мијењања квантитета слога с некадашњим јатом, дешава се да се у различитим облицима исте ријечи јављају различите рефлексije јата. Тако, нпр., **цвијет**, а **цвјетови**; **бијел**, а **бјељи**, **најбјељи**... У том погледу карактеристичан је глагол **сјећи**, који у презенту има рефлекс **ије**: **сијечем**..., у аористу и **ије** и **је**: ја **сјекох**, ти **сијече**..., у глаголском прилогу садашњем **ије**: **сијекући**, а у глаголском прилогу прошлом **је**: **сјекавши**.

Зависно од тога да ли се дужина слога са јатом одржава или скраћује, у неким ријечима се јављају дублетни облици – са **ије** и са **је**: **блиједожут** и **бљедожут**, **свијетлоплав** и **свјетлоплав**, **послијератни** и **посљератни**, **послијеподневни** и **посљеподневни**...

На тој основи, према глаголу **слиједити** придјев је **сљедећи** – будући, идући (**сљедећи** састанак, нпр.), а глаголски прилог садашњи је **слиједећи** – пратећи, уходећи (**слиједећи** своје узор, постао је успјешан).

Слично томе, треба разликовати и придјев **свјетлећи** (**свјетлеће** зрно) од глаголског прилога садашњег **свијетлећи** (ишли су кроз ноћ **свијетлећи** бакљом).

Насупрот дублетизму у рјечницима, у ијекавском изговору стандардно је само **усљед**, а не и „услијед”, јер је слог с јатом кратак.

Такође је **бесцјење**, са кратким **је** у кратком слогу.

Из истог разлога, због краћења слога, од именица **снијег** и **свијест** придјеви гласе **сњежан**, **свјестан**.

У изведеницама од именице **ријеч**, која има дуг слог и двосложну замјену јата, долази до краћења слога и јављања једносложне замјене **је**: **рјечит**, **рјечитост**, **рјечник**, а не „ријечник”, како се често говори, чак и пише.

Слично томе, угледањем на глагол **ријешити**, погрешно се говори „ријешење” – умјесто **рјешење** (са **је** у скраћеном слогу).

Дуг слог и двосложну замјену јата имају ријечи **клијешта** и **уклијештити** (не „кљешта”, „укљештити”), али је глаголска именица **укљештење** – због краћења слога.

Само је **коријен**, **коријена**, **коријену**... (не „корјен”...), кратка множина је, такође, са **ије**: **коријени**, **коријенима**..., док у дугој множини долази до краћења слога и замјене јата са **је**: **корјенови**, **корјенова**...

Према рефлексу **је** у глаголима **осмјехнути се**, **осмјехивати се**, врло често се може чути и прочитати погрешно „осмјех” (једна реклама: „Купујте са осмјехом!”), „подсмјех” – умјесто **осмијех**, **подсмијех**, јер је у овим именицама слог продужен.

Од придјева **цјел** изведенице имају кратак слог и рефлекс **је**: **цјелина**, **цјеловит**, **цјеловитост**, али је неугажени снијег – **цјјелац**, а не „цјјелац” (баш као што је од **бијел** – **бије-лац**, од **слијеп** – **слијепец**).

Деси се понекад да се основна ријеч, у погледу замјене јата, управља према својим изведеницама. Тако према **бљеснути**, **бљештав** (са кратким **је**) имамо дуго **је** у продуженом слогу: **бљѐсак**, **бљѐштати**, **бљѐштање** (као аналошке облике) поред очекиваних **блијесак**, **блијештати**, **блијештање**. Оба лика су стандардна.

Зависно од акцента (узлазног или силазног) придјев **просијед** има и лик **просјед**. Оба су стандардна.

Каткад је рефлекс јата носилац разлике у значењима ријечи. Поред већ поменутих примјера: **сљедећи** и **слиједећи**, **свјетлећи** и **свијетлећи**, ту је именица **свјетло** (свјетлост) и придјев средњег рода **свијетло**. Или, придјев од именице **млијеко** има два лика: **млијечан** кад значи: који даје доста млијека, који „добро млијечи” (**млијечна** крава), а **мљечан** кад значи: који је од млијека, у коме има млијека (**мљечни** производи).

4. Поред замјене јата са **ије** и **је**, о чему је напријед било ријечи, у ијекавском говору јавља се и рефлекс **и** у слједећим случајевима:

а) испред **о** које је настало од **л** (нашавши се на крају слога и ријечи): **дио** (али: **дијела, дијелу...**), **хтио** (али: **хтјела, хтјело...**), **живио** (али: **живјела, живјело...**), итд. Опна ока је **биоњача** (ек. беоњача), карика у ланцу је **биочуг** (ек. беочуг)...

Од овог правила има више изузетака.

Због недоследности у промјени **л** у **о** јављају се двојства и у замјени јата, па имамо: **цио** и **цијел**, **предио** и **предјел**, **удио** и **удјел**...

Глаголи **јести, сјести, срести** (са јатом у коријену) данас имају стандардне облике глаголског придјева радног: **јео** (**јела, јело...**), **сјео** (**сјела, сјело...**), **срео** (**срела, срело...**), дакле са **је** испред **о** добијено од **л** (аналoшки облици), док су очекивани облици са рефлексом **и**: *ио, сио, срио* данас застарјели и нестандартни.

Глаголи **врети** и **зрети** (са **е** од јата иза **р** у кратком слогу) имају, такође, неочекиване (аналoшке) облике: **врео** (**врела, врело...**), **зрео** (**зрела, зрело...**), који се употребљавају као прави придјеви (**врео** чај) и степенују се: **врелији, најврелији, зрелији, најзрелији**, док су ликови очекивани у овој позицији (са **и** испред **о** од **л**): **врио, зрио** – облици глаголског придјева радног (чај је дуго **врио**).

б) испред **љ** у ријечима: **биљег, биљешка, биљезити, биљезница, биљезник** (ек. белег, белешка...);

(У осталим ријечима јат испред **љ** даје своје уобичајене замјене: **недјеља, понедјељак, бијељети се, Бијељина...**)

в) испред **ј** у ријечима **гријати** (ек. грејати), **смијати се** (ек. смејати се), **вијавица, завијан** (ек. вејавица, завејан)...

г) у промјени придјева и замјеница, гдје су стандардни само облици са рефлексом **и** (у ијекавском и екавском изговору): **нових, новим, наших, нашим...** (а не „новије“, „новијем“, „нашије“, „нашијем“...);

д) у одричним облицима помоћног глагола **јесам**: **нисам, ниси, нисмо, нисте...** (облици са **ије**: **нијесам, нијеси, нијесмо...** такође су стандардни, али се употребљавају на знатно суженом простору).

Учестали глаголи сложени са глаголом **лити** и изведенице од њих: **наливати, налив, проливати, пролив, заливати, залив, ливац, ливница**... у употреби су, у оба српска изговора (ијекавском и екавском), углавном са изворним **и** (ријетко са накалемљеним **ије** или **је**: залијевати, прелијевање, заљев, прељев, љеваоница..., јер у овим ријечима јата није ни било). Зато ни у екавском изговору нису уобичајени облици „залевати”, „прелевање”, „залев”, „леваоница”... Нити су у ијекавском изговору правилни ликови „заљевати”, „прољевање”, „прољевати” итд.

Исто тако, учестали глаголи сложени са глаголом **тећи**: **дотицати, истицати, протицати, утицати, отицати**... и глаголске именице изведене од њих: **дотицање, истицање, протицање, утицање, отицање**... у српском стандардном језику оба изговора (ијекавском и екавском) имају само ове облике, са **и** у коријену. – То важи и за глагол **таћи** (такнути) и према њему настале учестале глаголе: **дотицати, истицати, натицати, затицати**... и глаголске именице: **дотицање, истицање, натицање, затицање**...

Ова подударност облика два различита глагола (**тећи** и **таћи**) може довести до хомонимије (истих облика за различита значења): **дотицање** (доток) и **дотицање** (додиривање), **натицати** (о отоку) и **натицати** (намицати)... У српском језику се, углавном, само у томе случају, ради диференцирања значења, могу употријебити и ликови тих глагола и именица са **је**. Нпр., мањи поток у већи **утиче** : бржи човјек споријем **утјече**; поштар никога не **затјече** у кући па писмо **затиче** за врата.

У ијекавском изговору стандардно је **летјелица**, а не „летилица”.

Настали од придјева, читави низ глагола који означавају радњу и прелазни су, имају исти вокал **-и-**и у основи инфинитива и презента: **бијелити – бијелим...**, **црнити – црним...**, **зеленити – зеленим...**, што значи: чинити нешто бијелим, црним, зеленим, бојити нешто тим бојама. – Према њима стоје, од истог коријена настали, глаголи који значе стање, непрелазни су и имају **је** у инфинитивној, а **и** у презентској основи: **бијељети – бијелим...**, **црњети – црним...**, **зелењети – зеленим...** Њихово значење је другачије од оних првих глагола – значе: постајати бијел, црн, зелен...

Ова два типа глагола треба разликовати због разлика у њиховим значењима (радња – стање), у глаголском роду (пре-

лазни – непрелазни), у облику инфинитива (бијелити – бијељети) и глаголског придјева радног, осим облика за мушки род једнине (**бијелио, бијелила, бијелило...**: **бијелио, бијељела, бијељело...**). Поред већ поменутих, такви су још, нпр., парови: **ослијепити** – одузети коме вид (радња, прелазан глагол) и **ослијепјети** – постати слијеп (стање, непрелазан глагол); **осиједити** – учинити кога сиједим (прелазан) и **осиједјети** – постати сијед (непрелазан), **излудити** кога (прелазан) и **излудјети** (непрелазан); **омили** (прелазан: наставница му је омилила књигу, тј. учинила милом) и **омиљети** (непрелазан: отад су му књиге омиљеле, тј. постале миле) итд.

Међутим, сви глаголи овог типа не чувају једнако однос основа **је** : **и** (више у екавском него у ијекавском говору), тако да је тај однос данас сведен на мањи број глагола. Узрок томе може бити утицај глагола са односом основа **и** : **и** (ломити – ломим). Велики број глагола овога типа остао је без свог парњака, тако да – на једној страни – имамо форму на **-ити**: **оћелавити, огушавити, ослабити, омршавити, оздравити** и сл. (у ијек. и ек.) и кад значе стање: постати ћелав, гушав итд., а на другој страни имамо форму на **-јети**: **проблиједјети, побјесњети, полудјети** и сл., јер се њихови парови који значе радњу више готово и не употребљавају.

(Око овога проблема има доста неслагања, неслагања и међу граматичарима и вјештачког одржавања парова тих глагола у рјечницима.)

По угледу на глаголе са самогласником **и** у објема основама, типа **молити** – **молим**, код неких глагола из групе типа **видјети** – **видим**, дакле, са **је** у инфинитивној а **и** у презентској основи, уопштава се самогласник **и** у инфинитиву па је постало обичније **мрзити** него очекивано **мрзјети, сједити** него **сједјети, вриједити** него **вриједјети...**, а код неких је сасвим превладао однос основа **и** : **и**: **висити, висим** (не „висјети”), **доцнити, доцним** (не „доцњети”)...

Не може се, међутим, сматрати стандардним неконтролисано ширење ове појаве на све глаголе, како се чује у народним говорима: „живити – живио, живила”...; „желити – желио, желила”...; „летити – летио, летила”...; „жеднити – жеднио, жеднила”...; „оболити – оболио, оболела”...; „трпити – трпио, трпи-

ла”... – умјесто: **живјети – живио, живјела...; летјети – летио, летјела...; обољети – оболио, обољела...**

5. И коначно, у ијекавском говору јавља се и четврти рефлекс јата -е (као у екавском). То се јавља:

а) у ријечима у којима се кратко **е** од јата налази иза **р** испред кога је неки сугласник: **брегови** (:бријег, умј. брјегови), **црепови** (:цријеп, умј. црјепови), **грешка** и **грешник** (:гријех, умј. грјешка, грјешник); **вреднији, највреднији** (:вриједан, умј. врједнији...) итд., гдје се **ј** заправо елиминише ради укидања тро-члане сугласничке групе (*брј, црј, врј*) незгодне за изговор.

Од овога се одступа у неким сложеним ријечима: **противрјечити, противрјечност, противрјечан**, јер пауза између префикса и другог дијела сложенице (макар била и незнатна) омогућује изговор групе *-врј-*, затим у ријечима **разрјешавати** и **разрјешење** (са ослонцем на **рјешавати** и **рјешење**), те **разрјеђивати** и **разрјеђивање** (:риједак), како би се разликовало од **разређивати** и **разређивање**, којима је у основи именица **ред**.

Ако пак испред *-рје-* није неки сугласник већ самогласник, онда та група остаје неупрошћена: **горјети, старјешина, корјенит...** Исти је случај кад је група *-рје-* на почетку ријечи: **рјечник, рјечица** (мала ријека), **рјеђи, рјешење, рјешавати...**

б) Према ријечима са другим слогом и **ије** умјесто јата, какве су нпр. **употријebити, повриједити, поткријепити, погријешити** и сл., стоје с њима сродне ријечи у којима је дошло до краћења слога и замјене јата са **е** (иза **р** испред кога је неки сугласник): **употреба, повреда, повређивање, поткрепљење, погрешка...**

в) Аналогијом према глаголима, у којима су досљедно уопштени кратки префикси са **е** од јата **пре-** и **пред-**: **превести, преломити, пренијети, преписати, преступити, пресејћи...**, и именице од њих изведене имају у српском језику, екавског и ијекавског изговора, изразиту превласт са рефлексом **е** од јата. Чак и оне са дугим **е** у префиксу, гдје би се очекивао рефлекс **ије**. Тако имамо само: **превод** (ек. и ијек.), **преглед** (ек. и ијек.), **прелом** (ек. и ијек.), **пренос** (ек. и ијек.), **препис** (ек. и ијек.), **презир** (ек. и ијек.), **преступ** (ек. и ијек.), **пресјек** (ек. и ијек.), **прекид** (ек. и ијек.)... Мало је ријечи у српском ијекавском стандарду у којима се напоредо јављају и **е** и **ије**: **предлог** и **приједлог, прекор** и **пријекор, прегор** и **пријегор** (тако и **самопрегор** и **самоприје-**

гор), престо и пријесто, престоница и пријестоница (али је само престолонаслѣдник).

Рефлекс **ије** у префиксу **пре-** има неколико народних ријечи, данас готово заборављених, које према себи немају глагола с кратком замјеном јата, или се не чува значењски однос какав је, нпр., у **прелом : преломити**. Такве су именице: **пријеплет** (на опанку), **пријевор** (гредица с унутрашње стране врата која се превлачи из зида у зид да се врата не могу споља отворити), **пријелог** (њива која је прележала, тј. није орана једну или више година), **пријесјек** (који није никакав пресјек него сандук за жито), **пријечник** (који није пречник него попречна летва), **пријемет** (који није премет него врста вина)...

г) Од глагола **врети** и **зрети** и с њима сложених глагола: **уврети**, **сазрети** и сл. глаголски придјев радни је **врио** и **зрио** (чај је дуго **врио**, кукуруз је споро **зрио**); ликови **врео** и **зрео** функционишу као прави придјевии (**врео** чај, **зрео** кукуруз).

д) Иако се у рјечницима јавља чак у три лика: **огрев**, **огревни**; **огрјев**, **огрјевни** и **огријев**, **огријевни** – прихватљив је само лик **огрев**, **огревни** (у ек. и ијек.). (Лик „огрјев”, „огрјевни” неприхватљив је јер нема мјеста за **ј** у кратком слогу са сугласничком групом *-вр-*, а за лик „огријев”, „огријевни” нема основа у кратком слогу.)

ђ) У оба српска изговора (екавском и ијекавском) је **првенство**, **првенствен** и **првенац**. Постоји и ијекавски лик – **првјенац** са посебним значењима: прва ракија која потече из казана и предводник у војсци и сватовима.

е) Именица **кострет** (козја длака, вуна) и придјев од ње – **костретан** имају само овај, екавски лик и у ијекавском стандарду.

ж) Данас су и у ијекавском изговору обичнији ликови са **е**: **дејство**, **дејствовати**, **отмен**, **отменост**, **мезимац**, **мезимица** него типични ијекавизми **дјејство**, **отмјен**, **мјезимац**. (Као што су у екавском изговору обичнији ијекавизми **уљез**, **приљежан** него екавизми **улез**, **прилежан**.)

з) Поред лика **истоветан**, који је правилан и у ијекавском изговору јер јат у овој ријечи није изворан, све је обичнији ијекавски лик – **истовјетан**.

и) Поред ових, фонетских екавизама, у ијекавском изговору постоје и тзв. лексички екавизми, који су просто пренесени у ијекавски говор и за које често и не знамо да су имали стари глас

јат: **обећати, цеста, слезина, Словени, неко, нешто, неколико, некад...** (Овдје не спада **зеница**, чији је стандардни ијекавски лик **зјеница**.)

Понекад се изворно **е** преглашава (преглас, превој – промјена самогласника у коријену) у **-и-**: **заплетати : заплитати, преплетати : преплитати...** (ек. и ијек.) или у **-ије-**: **лећи : лијегати, залећи : залијегати...**

Географски и други називи пишу се онако како је уобичајено у средини у којој су настали: **Бијељина, Приједор, „Горски вијенац”, Београд, Бела Црква, „Црвена звезда”...**

Лична имена и презимена пишу се онако како то чине њихови носиоци: **Љепосава/Лепосава, Недјељко/Недељко, Бијелић/Белић, Цвјетковић/Цветковић...**

Стојанка РАДЕВИЋ-ПЕТКОВИЋ (Торонто)

ПОГЛЕД ИЗ ДИЈАСПОРЕ

Слушајући последње вести о збивањима у држави Црној Гори и у још увек недефинисаној држави Србији, почињем да се прибојавам да кад се следећи пут будемшла тамо, више нећу наћи ни свој матерњи српски језик, ни ћирилично писмо. Већ сам давно одустала да идем на летовање у Хрватску јер се бојим да ме тамо неће разумети јер не говорим најновији хрватски. А сада се прибојавам да одем и на црногорско приморје, јер можда ни тамо нећу моћи да се ваљано споразумем са људима. Иако уз српски говорим још и немачки и енглески, нећу умети да се изразим на црногорском, нити ћу умети да напишем нова слова из црногорског новог писма. Такође, имам веома мале шансе да се опишем на језику у настанку: српско-европско-светском језику који је већ у употреби међу младима европско-америчке оријентације и у Србији и у Црној Гори..

Покушавајући да разумем нови Закон о образовању у Црној Гори, као и нове школске програме којима се промовише и намеће новокомпоновани црногорски језик као једини и јединствен у школству Црне Горе, а укида српски језик који је, у ствари, у Црној Гори био и остао већински језик, прочитала сам поново неке од закона овде у Канади. Канада, као вишенационална и вишеконфесионална земља, још од свог осамостаљења донела је прописе којима су енглески и француски проглашени за једине званичне језике. Покрајине Канаде су те које на основу броја становника који се изјашњавају као припадници франкофонског или англосаксонског језичког подручја, одлучују да ли ће имати само

један од поменутих језика као свој званични језик, или ће оба језика бити равноправно заступљена. Сви остали мањински језици остају за кућну употребу и, евентуално, за допунску наставу, ако то родитељи траже од школских власти и ако су за то испуњени услови предвиђени законом. Штавише, у средњим школама је могуће да се као страни језик уведе сваки страни језик ако се довољан број родитеља изјасни за увођење таквог предмета. Неке веће етно групе су ту могућност користиле (Пољаци, на пример).

Ми у дијаспори препознајемо се и разумемо се добро

Кад год имају за то прилике, Срби се, овде у Канади друже, посећују и подржавају једни друге ако могу. Било да су у питању неки лични проблеми или проблеми од виталног значаја за све Србе, као што је био случај колективног реаговања на бомбардовање Срба, најпре у Босни и Херцеговини, а затим и на НАТО бомбе у ондашњој скраћеној Југославији. Наравно, увек има случајева бусања у груди, вербалних исказивања своје националности и традиције, али се на крају крајева сви сете да су у истом чамцу – да су само имигранти који брзо треба да се прилагодје новој средини. Разумемо се ми фино када причамо српски, како каже омладина овде, било да је реч о Црногорцима или Србима из осталих бивших југословенских република. Црногорце познајемо одмах по томе што они говоре својим наречјем, организују гусларске вечери, али иду да чују и трубаче из Гуче када овде гостују. Познајемо и разумемо оне који говоре српски из бивше Босне и Херцеговине и, наравно, из Хрватске. Они се муче понекад са нишким или пиротским изразима и малим бројем падежа, али зато сви воле да кусају пасуљ с ребрима, да по целом граду траже нишки бурек или босанске сирнице и друге пите и ћевапе. А ако их не нађу оду код Грка и тамо једу бифтеке и гиресе уместо пљескавица. Чак и тај нови хрватски и даље разумемо, нарочито ако научимо неке најновије речи тј. најновије модификације које су изумели вредни режимски језичари те земље. Знамо и латиницу да читамо овде, наравно. Како не бисмо знали кад морамо да знамо довољно енглески или француски да бисмо уопште крочили ногом у Канаду као независни имигранти. А за оне који су дошли као избеглице знање енглеског или фран-

цуског језика није услов у почетку, али убрзо постаје, јер нема живота било где на свету без свакодневног комуницирања.

Пре десетак година, један Црногорац, који је из Војводине дошао као избеглица, почео је да ме убеђује да је побегао од српског шовинизма и прогањања које није више могао да поднесе. Такође је тврдио да између Срба и Црногораца не постоје апсолутно никакве везе. Црногорци су, рекао је на крају, народ за себе. Нисам могла а да га не упитам да ли зна шта чини један народ препознатљивим међу народима и да ли је спреман да се зарад географског појма Црна Гора, одрекне своје традиције, историје, језика и књижевних великана попут Његоша. Такође сам га питала да ли зна да су у Војводини постојале основне школе на око осам етничких језика, зависно од састава становништва. Е, ту тај господин већ није умео даље да износи аргументе. Видело се да није спреман да се свега одрекне јер какав би то Црногорац био без своје српске историје, језика и књижевности.

Одлучио је тада да заћути и да се брзо удаљи са места дискусије. Немам појма да ли је сада тај већ остарели човек срећнији кад прочита све те нове законе и прописе, изјаве и тврдње да је црногорски посебан језик и да сва деца у Црној Гори морају да уче у школама црногорски језик и неку мини, стриктно црногорску књижевност, без обзира што се већина становништва Црне Горе изјаснила да им је матерњи језик српски.

Очигледна настава нефункционалне демократије

Шта се може очекивати даље. Највероватније је да ће се таква језичка политика убрзо наћи на оптужничкој клупи Европског савета или европске комисије за људска права. Осим намењања нестандардизованог језика кроз школе, у Црној Гори ученицима се ускраћује и књижевност на српском, њиховом матерњем језику. Родитељи се већ оглашавају и захтевају уважавање њиховог неприкосновеног права на слободну употребу српског језика и писма у сопственој земљи, као и на ваљани избор књига за лектуру свих значајних српских писаца на Балкану, како оних класичних тако и модерних. Ако су деца овде у канадској гимназији, поред Шекспира и других великана енглеске књижевности могли да уврсте у програм и превод Павићевог романа *Хазарски речник*, или неке друге вредне књиге страних аутора по избору саме шко-

ле, онда је све што се догађа тренутно у Црној Гору, тешка злоупотреба политичке моћи којим се погађа најрањивији слој друштва. Младе, неформирани личности власти имају намеру да затворе у чауру локализама и наречја које су многим житељима Црне Горе познати наравно, али не као књижевни језик и изрази, што је веома важно кад је у питању права филологија. Или, можда ће то натерати младе да полако пређу на енглески језик који се, захваљујући компјутерима и интернету, све више уплиће у структуре мањих језика.

Једна друга крајност

У доба које је у Србији сада проглашено као доба омражене диктатуре и недемократичности, ученици су свој језик звали српски а у сведочанствима су разредне старешине уписивале српскохрватски језик. Такође, водила се непрестана брига да и Албанци на Косову и Метохији, поред албанског, у школама уче и српскохрватски као обавезан званични језик у Србији у то време. То је све ишло тако до тренутка кад је занос становништва албанског порекла порастао до те мере да су и поред аутономије истакли захтев за посебном републиком у бившој Југославији. Без обзира на све покушаје да се удовољи захтевима косметских Албанаца, па и онима који су се односили на школство (посебне смене у школама за Србе а посебне за Албанце, увоз скоро свих уџбеника директно из Албаније, без увида или одобрења Министарства просвете Србије, не само основне школе на албанском, већ и универзитетска настава на албанском и српском, итд, итд...), албанској мањини у Србији ништа није било довољно.

Званична језичка политика Србије у бившој Југославији пала је на испиту. Не због ускраћивања права мањинским народима, већ због подређивања права свог већинског и конститутивног народа у републици и због губитка сваке контроле над образовним системом у покрајини. Језичка толеранција мањина је била без преседана и у Европи и у Америци, а потпуно незамислива у остатку света. Владао је потпуни хаос у главама тадашњих српских политичара, док су Албанци са Космета успешно интернационализовали свој проблем. Смешно би било и помислити да им је та идеја дошла сама од себе. Имали су добре унутрашње и спољне саветнике.

После спектакуларне промене власти и очигледних напора да свака новопечена државица има свој језик, у Србији се дешавало супротно. У једном тренутку нове демократске власти су чак увеле у школски програм за српски језик, назив “матерњи језик” што је, наравно био шокантан уступак и нека претерана осећајност према онима у Србији чији матерњи језик није био српски. Многи су реаговали на тај глупи потез тадашње актуелне власти, па су и Срби у Канади путем петиције тражили промену термина матерњи језик у српски језик. Надлежна просветна бирократија је најзад схватила да српску књижевност неће моћи да зове матерња књижевност, иако би и то било угодно, само да више нико не окривљује Србе да су националисти зато што бране свој језик и писмо. Ипак нису одолели да на рачун смањења фонда сати српског језика у основној школи на свега око 18% не уведу и пети страни језик – шпански. Ваљда због специјалног пријатеља Срба Солане. Додуше у српском уставу пише да је званични језик у Србији српски и ћирилично писмо али, на жалост, изгледа да је су то само мртва слова на папиру. У пракси све изгледа другачије.

Ако је неко помислио да је ту крај, онда се преварио. Грандиозни пројекат новог издања речника ће вероватно дефинитивно расточити српски језик и у Србији, јер је у Одељењу језика и књижевности САНУ донета одлука да се задржан назив језика као српскохрватски. И даље је значи само у Србији језик српскохрватски, док су га сви остали једноставно одбацили. Тако Срби у ствари издају речник не српског, свог, већ неког одбаченог језика на Балкану. О томе је веома јасно и компетентно своје мишљење изнео Петар Милосављевић у свом елаборату “Драгослав Михаловић у борби за српски језик и српску академију наука”.

Српско-хрватски, српски, хрватски, бошњачки и црногорски

Интересантно је како ове поделе функционишу овде у иностранству. У Канади, на пример, поделила се бивша катедра за српско-хрватски на две катедре за хрватски и за српски. До

недавног одласка у пензију, предавач је био исти Американац др Ралф Богерт. У Удружењу преводиоца и тумача Покрајине Онтарио, постоје сада секције српско-хрватски, хрватски, српски и бошњачки. Ту и тамо појави се, на пример, у агенцијама за превод захтев за тумача бошњачког или хрватског језика, али агенције које углавном воде филолози, немају много разумевања за такве жеље клијената и на те језичке поделе. Раде и даље са истим тумачима, јер знају да се не може тек тако преименовати и уситнити ни један стандардизовани језик, па ни српски.

Коме су потребне језичке границе и међе?

Свакако не људима у поцепаној земљи на брдовитом Балкану у којој су Срби били већински народ, и у којој је самим тим, највећи број становника говорио српски, користио ћирилицу па и латиницу, и у којој се учила књижевност из уџбеника у којима су били не само српски него и сви значајни писци осталих народа бивше Југославије преведени на српски. Али извесно је да су сада те границе потребне политичарима најновије демократско-европске-америчке оријентације и алтернативе. И онима који увек желе да буду близу власти, да служе власт и неупитани само да би остали на својим радним местима и функцији или задржали неку већ стечену славу. Новинари, па и нови писци ту свакако предњаче доказујући да је потпуно застарело бранити свој језик, а поготову писмо у ери компјутера и интернета. Новопечене газде малих и великих предузећа се ткође такмиче ко ће дати што сулудији назив свом предузећу, а неки ће га написати на страном језику. Ваљда подразумевају да сви, апсолутно сви, морају да знају енглески, немачки, талијански и остале европске језике. Тако се сада већина књига у Србији штампа на латиници, а кад "прелистате" интернетско издање листа Политика од 10 приказаних књига осам су штампане на латиници а две чак имају наслове на страном језику.

Чак и ако предпоставимо да је мотив политичара да упропасте и избришу српски језик и писмо, услов за приближавање Европи и Западу, побољшање угледа земље оцрњених Срба пред међунрадном заједницом, овакво поигравање са језиком је врло опасно и кад тад вратиће им се као бумеранг. А можда политичари сматрају да је то сада неважан проблем и баве се само унутра-

шњим и спољашним приликама и неприликама, заташкавају очајан материјални положај већине становништва, нерешен проблем Косова и Метохије тако да потпуно игноришу неке основне појмове и дефиниције: државе (са познатим и међународно признатим границама) и народа (који потврђује своје постојање само преко традиције, језика и писма, историје и књижевности). Можда је за њих само важно и да у овом тренутку одрже неки свој какав-такав политички положај. Стварно је тешко поверовати да су сви они били понављачи и да ништа нису научили у школи.

И дијаспора има свој глас

Можда ће се неко упитати шта то што се догађа на даљини од више хиљада километара има везе са нама? Неки ће се љути-ти што се петљамо у унутрашње ствари земаља из којих смо се иселили. С друге стране, можда нам неко пребацује да се недовољно бринемо о људима на својој родној грудии. А ми се бринемо јер овај свет је постао стварно глобално село. Нарочито се бринемо кад видимо како све тамо код нас функционише супротно од принципа демократије у коју се куну власти и у Србији и у Црној Гори.

Посебно је тужна слика пријатељских сусрета челника двају држава који ништа не решавају што је важно и корисно за народ. Можда ће се једног дана сетити да заштите и своје “мањине”.

Иако народ у Србији тренутно није расположен за референдуме, можда би у овом случају ипак било најбоље питати српски народ којим језиком говори и да ли сматрају да њихов језик треба да се зове српски у свим сегментима друштва, а не само у Уставу Р Србије која заправо финансира САНУ и издавање свеуобхватног речника језика Срба.

Можда ће једног јутра и у Црној Гори устати цела а не само опозициона елита и ставити тачку на све погубне измишљотине и штеточињења зарад плитких локалних политичких циљева. А можда ће убрзо у обе државе почети да се говори чита и пише на изумрлим језицима Инка, Маја или Ацтека, јер само тако неће бити повређена осећања несрпских народа.

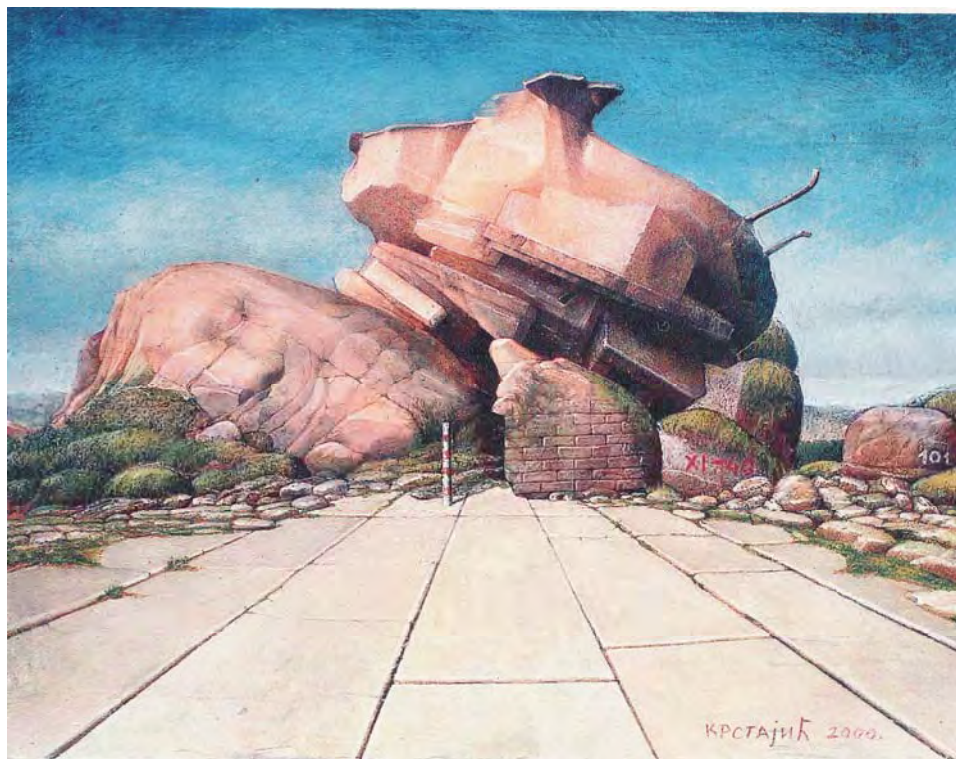
Торонио, 2. септембар 2010.

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

**ЈЕЗИК И
ПАМЋЕЊЕ**

**Станислав ВИНАВЕР:
ЈЕЗИК И МОГУЋНОСТИ**

Айлантйда

Станислав ВИНАВЕР

ЈЕЗИЧКЕ МОГУЋНОСТИ

(одломци)

Познат је парадокс Оскара Вајлда из „Intentions“: да живот иде за уметношћу. Уметност створи Вертера, Хамлета, Корину, Аталу; а живи људи стану подражавати Вертеру, Атали.

Не спомињући нигде изрично Вајлда, и „Intentions“: велики савремени руски писац Фјодор Сологуб, у свима својим многобројним списима, без изузетка, шири перспективе овога парадокса: људи о којима се говори у уметности јесу некако концентрисанији, једрији, гушћи но људи обичног живота, који су у своме живоме бивању некако расплинути. И стога – вели Сологуб – стварно, са неке највише тачке гледишта, једино и постоје личности из романа и драма: о њима се зна, ко су, шта су, какви су, где су, како ће, куда ће. А што се и не зна, то се назире, наслућује, осећа. Међутим (вели) расплинути људи стварнога живота не постоје стварно, постоје само као могућност стварних, једрих, густих људи – људи из уметности. И због тога (продужује Сологуб) савршено се лако да објаснити дејство згуснутога, једрога, уобличенога човека из уметности на расплинутага, недограђенога, недозваног из неодређености човека реалног, живог. Уметност, као згуснут облик живота, као кондензован живот дејствује на расплинути, маглени, недовољно сређени живот. Хамлет Шекспира васпитно дела на Хамлета недовољно оствареног, који тавори тражећи сам себе, и не налазећи се у свакидашњици дневних односа. Људи би, донекле, били само могући материјал уметности, колонија уметности. Уметност би од градива, одабирањем

и уобличавањем, стварала право и живо; а градиво би (то смо ми) са своје стране било под магнетским утицајем онога што је из нас, градива, већ добило праву једну, трепетну, изразитост, коначност, душу.

У сваком случају могло би се рећи да уметност неке могућности из живота преноси у своје подручје. бави се њима, експериментирате са њима, и постижете неке резултате. Питање је уколико су резултати са животним могућностима (пресађенима у много уже и специјалније подручје уметности) – обавезни и за сам живот. У врту уметности многи се опити врше несравњено лакше но у хаосу живота. А неки опити, за сада, уопште, једино су и могући у уметности, – у животу још нису. Уметност би донекле могла бити (и ово би задовољило Аристотела и Еврипида) лабораторијум живота, угледни расадник за опите укр-штања и оплемењавања. Питање је ово: постигнута племенита суврст, која успева, после многих калемљења и операција, на земљишту уметности – хоће ли она моћи, пресађена (после свих еволуција) у прастару шуму живота и ту успевати, живети? Не улазимо засад у претресање могућности делимичног или потпуног успеха. Само постављамо проблем.

Многи догађаји, гледани са једног чисто посебног становишта, могу довести до неслућенога, дакле просто, рекли бисмо без наше заслуге, механички: треба само променити становиште. Такав је проблем језика. Били су у историји ратови, буне, врења, – и веома важни, крајње судбоносни по својим последицама за читав низ проблема у развоју. А какав је њихов значај за развој језика?

Рат, овде, донекле значи колективни напор целог народа да нешто преживи и изрази. Шта су балкански ратови и шта је светски рат донео из народа, за развој нашега садашњег језика? Ништа. А зашто? Језик који данас имамо није више у досегу народног стварања. Оно се упутило другим правцем. Језик је постигао извесну уобличену и живу ограниченост, благодарећи књижевницима, те сад она, та организована језичка трепавост, таласно разводи својим живим струјама и токовима, све оно што се простоме човеку појави као потреба језичкога бивања. Механизам језика већ је премашио примитивне потребе, и сада он има

да уобличи и уобличава човека који к њему иде, бившег ствараоца. Не само да човек јуначких песама више не ствара језик (он га је створио у првом стадијуму) већ сада тај језик, који је отишао даље, неодољиво дела — да му се не може нико отети.

Човек јуначких песама остварио је веома изразити, тешки, готово непомицни, али плахи и срдити усклик дивљења, бола, чуда и патње: као неке стене пркоса усред мрачне монотоније трпљења. Врхунац тога језика јесте Његош. Ту је даља еволуција (у томе правцу) онемогућена. Даље се, у томе правцу, није могло, и не може. Народне песме испеване од 1912. до 1922, у времену највећих и узбуђења и прегнућа, не само што нису дале изразно, изразито и уметнички – ништа, оне нису дале ни језички – ништа.

Под језиком не треба разумети принову у речима и поштовање ове или оне синтетичке финоће. Под језиком ваља, шире, схватити: *жубор језика*, матице у њему, убрзање, ускорена, ток, шум, темпо, убедљивост, таласање, динамику језика.

Можда је чак зачуђујуће одсуство поезије јуначких песама најновијега кола потекло услед подражавања старинскоме, некада животодавноме, а данас мртвом и умртвљујућем калулу. Не варајмо се, не тешимо се: мртав калуп може и да убије. Једна кап смрти у стању је да отрује највеличанственији организам. Живот је, по неки пут, према свакоме живоме надмоћан, према свима отровима живота и безумља животне помаме, – само не и према отровима прошлости, бесповратно уминуле.

И, мада је то падало можда врло болно првим посленицима српске књиге, они су се, тешка срца, одвајали, морали да одвоје од фолклора, од народнога живота који се изражавао језиком 17. века. Одвајали су се, вођени и беспрекословним нагоном: да у подручју књижевности искују нов механизам језика, исталасају нов жубор језика.

Све што се у ствари није преживело тако и толико да остави жљоб трага у стилу језика, све то, да би се могло нагласити, мора се или поново преживети у ширем опсегу (сав народ) или бар у ужем опсегу (литература).

Вукова реформа, на пример, пресекала је везу између благочестиве калуђерске музике језика и новог, наврелог, грубог, или јетког подврискивања и запомагања народне песме. Кад се хтело изразити у новоме језику (потеклом из народне песме) бла-

гочестивост, кроткост, дволично увијање, фарисејско изврдавање, лажно-филозофско надри-умствовање: како то да се учини помоћу опоре сочности новог, младог, ненагриженог меса нових, јетких плодова и зачина?

Да би се то изразило потребно би било да се народ врати на своје рођене трагове, да поново преживи благочестиви и лицемерни средњи век! А то би било и сувише задатака бацати народу на плећа. Зато мора и морала је литература да гаји, између осталог, и побожност, те да, уколико је то могуће, надокнади недоспеве и недосега свога садашњег језика.

Литератори су позвани, силом околности, да преживе и искажу све оно што је заизраз садашње културности неопходно, а што народ, из буди којих разлога, није на време доспео или успео да искаже. Јер народ више не може да се упрегне у тај рад: једно, што има друга посла, а друго што није кадар управљати механизмом свога рођеног језика, свога првопроизвода који је одрастао, и који се све даље развија, и који све плодније продубљује почетне целисходности свога ја. Неодољиво, мењајући ред ствари примитивних времена: син васпитно делује на оца, можда честитијег и ваљанијег, али заосталог, мржда крепкијег, али непокретног.

Не треба се чудити невероватним доживљајима, необузданим лиризмима, хаосима и космичким усклицима савремене плејаде наших песника. Сем осталих дубљих и значајнијих разлога, постоји ту и један језички императив: мора се доживети (у ограђеном, маленом подручју литературе) све оно битно и важно што је народ, који је створио почетну полазност српског језика, пропустио да изрази, да улуби, да утисне, да убразди у језик. Песници доживљују за цео народ, да би му створили савремен језик.

Све докле не буде створен жубор и језичке путање, убедљивости, ритмови и струјања за технику новог живота, – код нас ће се морати или буквално преводити са немачког и француског језика, или уопште говорити немачки и француски. Док не приспе, док не дозре наш, данас стваран, мозган и измозгаван, чаран и дочараван језик технике новог живота – мораћете говорити, можда чак и мислити: немачки, француски. Разуме се – крње и кржљаво. Јер народ може да стварно и свесно живи само у мору

свога рођенога језика. Док не доспеју крила из наше лабораторије, мораћете да се служите чим етигнете. У најбољем случају: помажите нам, читајте, проничите, старајте се да дочарате оно, што и ми још не можемо сасвим дочарати – јер није зрело. Тако су радили умови и духови, срца и интуиције средњег века: пењући се по звездама, по границама латинскога, остваренога језика. Тако су радили у новоме веку Руси, и Немци и Енглези – служећи се, привремено (чекајући своја крила) француским језиком.

Пошто смо ми, силом околности, онајзаосталији то смо ми тек сад, тек од скоро, почели ради технике новог живота да се служимо, привремено, немачким и француским језиком.

Ми ћемо, апсолутно је то сигурно, успети. Ја већ осећам распевано и мирисаво шуштање сјајних крила будућности. А ако не успемо? То би била највећа народна несрећа која се уопште да замислити. Наша култура остала би без свога језика. Сама могућност наше интегралне културе пропала би.

Рекли смо да је пут и топот језика био: од старе технике до нове технике живота. Рекли смо како су дирљиво наивни, и у крајњој линији убитачни били покушаји да се стара техника, без преиначења, узме за израз новог живота.

Шта је у ствари најбоља народна песма? Она није шибнула спонтано помамним бичем из народне стене. Она је, у ствари, екстракт, есенција, сажим и синтеза онога што се на извештан, посебан начин уопште дати може. Омогућена је читавим напором нагонског одабирања, плод је једне инстинктивне не само талентованости већ дисциплине, запта. Есенција. Челик.

Кад нов живот усхте да се служи, себе ради, есенцијом, шта бива? Он додаје есенцији само већи или мањи проценат воде, а нимало самосвојног укуса. Народна песма није чак ни стари живот, она је есенција старог живота. Из старог живота и могло би се, трагичним напором, у нови, али из есенције у живот – никад и нигда.

А есенција новог живота? Ето, то траже од нас. Ми је не можемо дати. Ње нема још, јер нови живот још није свепросторно букнуо. Запалити све: да би и то прохујало.

Тежња ка екстракту, ка савршенству онда кад је време – врењу, јесте јалова и кобна. Кад дође оно време о коме се вели у Библији да је избројано, а код Шпенглера да је судбоносно, онда: многи се извори и затворе да би јаче и изразитије шибали они што преостадоше. То је било са народном песмом. Толики су ивори затворени, толике могућности насилно пресушене, толики жубори ућуткани, толике живе силе запечаћене! Можемо ли се ми вратити на трагове, вукући гломазни живот на поврате? Оно неколико складних и обузданих токова изворских засноваше своју самосвојну музику. Ко зна, по цену којих чудних и дирљивих, угушених романа? Али је та нова одбрана музика наставила да живи, да буја, да звони својим новим развојима. То је народна песма. Да није, у новом броју извора, живела, можда би се и могло натраг, да видимо ко беху, шта беху остали извори. Али нов број, нов низ, живео је својим животом, остварио је језик, – животом, а не механички.

Народна песма јесте врхунац једног сировог живота. Наш израз (ми смо данас у низинама једног другачијег живота) не може још имати оне класичне коначности врхунца. Хоћемо ли се икада испети на наше рођене врхове?

Је ли се српски народ коначно изразио у десетерцу? Је ли доживео своје коначно оличење у десетерцу?

У том случају језик би, воћњак, без и једне задоцнеле гране и дрвета, био сав потпуно зрео. А шта се може учинити са зрелином 17. века, у 20? Нису ли, у свој Европи, толике воћке и гране сачекивале нова пролећа, гранућа нових зора?

У томе и јесте велика тешкоћа за данас. Да би се оличио у десетерцу, српски народ морао је избацити, из корена ишчупати, све оно што би ометало ту прерану а свеопшту могућност. Живот је постао изразитији и дубљи, али ужи и убогији. Најзад се, готово сав, уборао у једну једину бразду: пркос, ослобођење, јуначки подвиг.

Његош је потенцирао народну песму. Њу довео до још крпкије њене битности.

Она је њега водила, а не он њу.

Шта је, пред богом и пред људима, хтео песник Његош? Не знамо. Народна песма узела га је, као власници амајлију, у

„Хиљаду и једној ноћи“, за свога роба. Његош је – даље и дубље – изразио, сажео народну песму.

Народна песма надјачавала је свакога појединца. Ко се хтео послужити њом, она се послужила њим. Он је вршио њену, а не своју мисију у свету.

...И религија, и све духовне манифестације, а највише језик и музика језика, имали су да послуже само остварењу организма способна на максимум жилава отпора. Где су богумилски заноси и удубљавања, где расколничке препирке и теолошке суптилности? Све је из корена ишчупано, да би се дошло не до обилно изразитог или саборног или немирног, или тајанственог, – већ до: отпорног. А разуме се, отпорно је морало (такав је већ закон проналажења минимума и максимума) бити и изразито, изразито-отпорно. Рудиментарно народно хришћанство веома је изразито. О њему говори Његош. А његова је главна особина да не сме бити доступно отровима органског живота и развоја: оно мора да живи и да се усавршава, али животом гвожђа – његов је пут не ка цветању и зрењу, већ ка *каљењу и прекаљевању*.

Српски језик недовољно гибак и раскошан, недовољно загњурен у хаос обичног бивања, кристалисао се пре времена, свакако ради опстанка народа, али на највећу опасност за покушај обнове живота, на ширим базама, *где се не прекаљује, већ цветаша изразом*.

Највећа је погрешка кад се мисли да је Вук озаконио за књижеван, један сиров и неизрађен, горштаци и говедарски дијалекат. Црквено-славјански, тадашњи књижевни језик, био је у ствари много неразвијенији *према моћности своја развоја*. Јер Вуков језик јесте сиров, али не у односу на себе сама: он је врхунац једнога стања, он је савршен израз једнога стања, он је зрео. Само је та зрелина застарела за Европу. Зрео пре времена, зрео за једно примитивно време, зрео врлије, зрелије но што су тада били зрели развијенији и моћнији и изразитији европски језици. Оно што је имао да изрази — изражавао је савршено.

За технику старог, отпорног и традиционалног живота био је савршен. И Србин није с њиме осећао, за израз себе, оних „мучења речи“, оних натезања са изразима. Савршено адекватан своме циљу, језик народних песама живео је у својим носиоцима

јаче и живље но иједан језик. А то не може бити случај са неразрађеним језиком. Српски језик био је крајње изразит за технику старог и специјалног живота коме је био намењен. Огромна културна снага српскога народа коме је у 14. веку отета блиска одушка једног уметничког ренесанса, сва је стваралачки ушла у језик, у једну плаховитост говорне, акценатске изразитости, у музику једру, крепку, израђену, без замуцкивања, без замирања, без јазова и понора. Све савршено дограђени путеви и стрампутице планином језика. Нигде сумње, мекуштва, застоја, колебања.

...Духовита су, одлучна и коначно убедљива разлагања мога уваженог професора г. Гаврила Јовановића („Чупићева Годишњица“, од 1912). Он је прегледно изнео:

да је Тирилов језик узет из говора балканских Словена, географски најближих Тирилу (о томе савршено мирно, Јагић у „Братству“ од 1921: Тирилове књиге написане су пре одласка у Панонију, компоноване из наречја Словена између Солуна и Цариграда, повише Егејског мора);

да је у то време дакле то био говорни тамошњи језик који се, наравно, даље развијао;

да, према томе, црквени језик није био, код Немањића, туђ језик у цркви, већ као домаћи, посве близак;

да су тим књижевним језиком писали у српској старој држави и *бојумили*, којима је било стало да буду схваћени од простог пука – а ово опет значи да је тај говор и даље био у живој, а не само у црквеној употреби; најзад да се тај језик продужио стално развијати све до епопеје десетерачке, која је – дакле – испевана не говедарским дијалектом већ старим, развијајућим се језиком, од много столећа неговања, гајења, употребе и калемљења.

Мислим да би се отуда дале још неке јасне чињенице извести, а прва је: Тирилов језик, црквено-књижевно гајен најпре у бугарској а затим у српској државној области, језик од кога је, дугим и спорим развојем створио се наш садашњи, јесте данас најдавнашњи књижевни народни језик у Европи. Не велим најразвијенији. Напротив. Као што је познато, писменост заледи развој језика, успори његово мењање, бар са чисто формалне стране. Томе имамо, поред свих осталих психолошких и историјских узрока, да благодаримо за страховиту очуваност толиких наших речи и обрта. Нису се мењали. Замрзли, залеђени. Са сви-

ма оним старим лаганим трајностима, крепчинама и готово хрстовским издржљивостима, са разграном прастарих наставака, са опрезношћу и довијањем акцената, са падовима споредних сирконфекса. И после: заоставштина старих нагласака и дужина, која је готово без трага, у таквом бар виду, ишчерзла из других словенских језика. Све то долази поред осталог и услед наглог стављања дотадашњих језичких комешања и врења, у лед – у писменост. Имамо богато и гломазно наслеђе исконских, свима одјецима снабдених наставака, завршетака, непогубљених слогова, и предлога, компликована љуљања и изљуљавања главних и споредних акцената кроз набубрело, разводњено ткиво једне исте речи. Стара водурина језика, која је некада помагала, доливана више или мање за разликовање сваке речи од друге сваке речи, сачувана нам је готово сва. Је ли потребна она данас? И куда са тим наслеђем? Како старе прво-камене брадве, многобројне, а чији васколики посао може, много савршеније, да површи једна обична гвоздена секирица, и за много краће време.

Али пре свега морамо нагласити, са највећом снагом, значај цркве као књижевне академије. Она је чувала језик не само по урођеној тежњи свих литерарних конзервативних установа. Свака реч, самим тим је била намењена цркви, постајала је света и неприкосновена. Мењати обрте и спрегове речи било је што и хулити на Бога. И мисао примитивних људи, уколико јој је био потребан наслон језика за потребе врховне духа и бића, била је предана црквено-јевалнђелском изразу на милост и немилост. Највиши дOMET чисте мисли, без примеса свакидашњих муклих и тамних безначајности – био је: лебдети у свештеном и преподобном ваздушју богослужења, богознања, богоосећања, богобављења.

Никако се утицај цркве на мишљење не да упоредити са садашњим. Оно, што је у мисли најснажније разговетно и освајачко, ходило је друмом црквеног текста. Он се уносио на пречац и на трајање, не само мистично, религиозно, већ је на широм отворене и то (само за њега отворене) капије улазио као једини врховно-присни предмет за праву и достојну мисао-свемисао. Да ли се уопште о другом чему и мислило, на свештени и свеобузимајући, свезадрхтали и свенапрегнути начин? Како су морали бити оштри дохвати, досези, долети, дочуји и дочеци сваког звучања, како зароњено-грабљиви застанци, како утонула ређања, извиђања, пријем текста у сва обузета њим мисаона ткива! Страшан напор –

напор свега у нама то мисли: и главе, и руке, и ноге, и одеће – да коначно домисли, јер је религиозно осећање, преко текста, постало драма неопходности мишљења. Та мисао клеца. Утолико се грчевитије држи спасоносног свештеног плота. Неразвијен један народ морао је да мисли све ритмичности, да греде кроз све страсне духовне извијености задихане, јеврејске! Хоће ли се икад достојно и згрануто оценити ужасан терет литературе, јеврејске псалмовске литературе, месианизам књижевни који је у невреме свалио се, притискао и згњечио Европу? Јевреји су уверили Европу: да је спас у књизи, у припреми живота за литературу, натерали су Европу у неминовност велике, високе, духовне, пророчанске литературе, далеко од анегдота, од реалности, латинских. Никад видовита јеврејска литература није била детаљ, ивица, камен, небо, грудва земље, бусен или једна грчки нестално-мудра поента, или нешто што је себе нашло: увек је та страст кипела, кроз све појединости, целински боговијајући, преливно горко-вапајно, неостварљиво, никога не налазећи. Шта је означавала Библија, тако рано словенизирана, пре него што су језику прсле коре кроз које имађаху тек да се промоле пипци, тананија чула и очекивана – недочекана крила!

При свем том удрузгају и смлаву тешком каменицом по сваком живцу, што је морао издржати развој, можда је насиље Библије утисло у густу плот словенску, мада свирепо грубо, али спасоносно одлучне облике за само-одбрану. Мисао на путу за саму себе, била се везала за другу, потпала је без бранича, под туђе окриље али тиме постала самерљива са самом собом и са другима. На сваки начин, у најраније време, појавила се, ето, српска Библија. Она је спутала, скаменила раувој. Морало се тако мислити. Приказујем ми се увек да је стари говор српских предака морао бити двоструко спор и отегнут. Пре свега: од саме природе језика са обиљем акцената главних и споредних. Ту се дужинама преживљавала реч по реч. Све реч по реч, можда слог по слог и полуслог по полуслог, танких и дебелих јерова. И данас ми застајемо на дужинама речи, и данас ми лагано само можемо прећи, отети се готово насилно из загрљаја једног отегнутог генитива у други: *ове леје жене*. Те речи се не дају у другу реч, као неки и сувише очекљиви и гостољубиви домаћини, чију кућу морамо целу обићи и чазбено доживети, дочим смо ми само хтели свратити у њу или је мимогред дотакнути. Све кућа по кућа –

не можемо чак ни село да доживимо у једанпут – старински путници. Свака реч, у нашем језику, тражи да јој одате пуну пошту, да завирите у сваки скривен скут њене душе, да је гласом целу целцату доживите, као да сте ви пошли у разветнуту мисао и у језичко-духовни доживљај само и искључиво ње ради. Држим да се ваљда уопште, некада, код свих народа мислило реч по реч. Зато је требало граматика да сваку реч, сваки застанак тај, плодно оивичи, обележи, окоби и обаја, окади и уодноси, злу не требало, од суседа. Код нас то је измајсторисано и изукрштано и нагласима споредним, до пресићења зачињено акцентима. Реч се пева. Не значи да је мелодија богзна како виспрена, Али је неминовна. Све, па и певање, отезање, пад, служи да се што дуже храмовно, задржимо код једне речи, да је што свестраније преживимо. Речи су као преживљавање. И тако од речи до речи. И код нас не само да дужине, ти троми падавичари-сирконфлекси стражарски стоје код сваког рова што га је једна реч ископала да се одбрани, одстрани и одели завек од друге речи. Код нас једно исто стабло кити се, тресе се и накрешује акцентима: да се покаже померањем померен смисао. Који словенски језик има у таквом обиљу: загледати се и загледи се и све могуће тисуће варијаната смисла због преноса или горопадног пребачаја разноликог акцента, као торбе, са врата, на леђа, са једног слога на други? Нарочито они споредни дужински паразити: они, на свој гломазан начин, не дају напред никоме, они се унесу, ухвате се у реч као грабљивица у руно – покушајте да кренете реч даље!

(Преузето из: Станислав Винавер – *Најграмајшика*, Прoсвета, Београд, 1963)

Дейе

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

Миодраг ТРИПКОВИЋ

Миодраг ТРИПКОВИЋ, пјесник, есејист и приповједач, рођен је у Подгорици 1947. године.

Објавио књиге поезије: *Поштом ошмићи*, *Касни ждрал*, *Песме Хеба Хийериона* (старе и нове пјесме), *Доручак на Ади* (записи), *Пандорина кућица* (есеји и коментари), *Крв њјесника* (есеји), *Хелиоџабал* (есеји и приче), *Тоље Пајкаш* (приче), *Плава шума* (пјесме за дјецу).

Добитник је више значајних признања и награда: „Марко Миљанов“ Удружења књижевника Црне Горе, „Витомир Николић“ (за цјелокупну лирику), Награде за животно дјело Удружења новинара Црне Горе, Грачаничке повеље итд.

Живи у Подгорици

Миодраг ТРИПКОВИЋ

АНГЕЛ МИ У ВРТУ ПЕВА

Анџел ми у врџу њева

анџел смрџи

Голобради младић

скоро деџе

Пева ми мојим џасом

каже ми

Нема џочейка ни краја времена

не умире

Све шџо смо љубили

шџо је живело

једном

Када је младо сунце

Грејело сџоџала Јонија

Одавно не цвейта јабука дивља

у џусџом џољу

Изникла из своје семенке самоџне

ал замирише

Плод њен оџор и џорак

кад џод си џролазио

Сџазом ураслом у шибље и чкаљ

с које се види

ИСПЛЕТИ ВЕНАЦ СЛАВЕ

*Ах! све је њашијина и смриј,
срџба оскудној доба.
Прекриће сенка њроба
име њвоје и њуи.*

*Залудњи њо су саији
сунца, њио косијур ѡреје.
Слушаш: неко се смеје
над месом које ѡији .*

2009.

ЉУБАВИ ЦВЕТЕ УБАВИ*(рондо)*

*Љубави
Цветије убави
О сијрашној сањаш љубави*

*Гледаш анијеле ѡламене
Кроз ѡре језде камене*

*Лейи ко наде залудње
Певају ѡесме лабудње*

*Сребрне јашу ѡејазе
По ѡвоје снове долазе*

*Пробуди се
О љубави
Љубави цветије убави*

Септембар 2008.

ПЕСНИЦИ СВЕТА

*Ми смо слободан народ
Са вејром у њејмама*

*Вечерамо од мривих
Хранимо се хлебом Поезије*

*С јуиrom и с вечери
Оијамо се Њејовим вином*

Август 2008.

* * *

*Оно шїо ѓрїсїоји десїоїским владарима
Не ѓрїлїчи исїїнским ѓесницима*

*Па иїак
Видех мноїе ѓоеїе
Који за сїїан аїлауз
Сејаху їомиле лажи*

Август 2008.

НЕГУЈ СВОЈ ДАР

*Неїуј свој дар
Као врїлар шїо неїује свој врї*

*Пажљиво мери дисїанцу
Ко шїо чине шїїар и хрї*

*Нема лоших ѓесника
Само су неке ѓесме минорне*

ИСТИНСКА СЛАВА ДОЛАЗИ ЛАГАНИМ КОРАЦИМА

*Не суди пребрзо о сјоменицима од бронзе
Што их јо каменим шртовима
Постави време*

*Јер све на земљи пројада неумијно
И као цвети пролећњи рађа се и мре*

*Непролазни су само
Врхунци снежни
Што си их већ једном
Дешињим очима гледао*

*И Октавијан¹ моћни
Узвишен од свих на престољу
За кога јовораху бојовима раван да је
Веровао је да ће киј њејов мраморни
На римском форуму
Сјајати вечно*

Авај! како се јорко вараше

Јул 2008.

¹ Аугуст Октавијан (63.п.н.е.- 14 .), први римски цар, склопио тријум-
вират са Антонијем и Лепидом , потукао Брута и Касија , убице свог
поочима Гаја Јулија Цезара . У време процвата римског песништва осу-
дио песника Овидија на вечно прогонство.

НЕПРОЛАЗНА ЈЕ ПЕСНИЧКА СЛАВА

*Римски песници мртви нису
Нити су замрле њихове
Које високо на Паладином бреју²
Стекоше толику славу и глас*

*Ни ти јадни Марцијале³
Најбеднији од свих заборављен ниси
И јамби твоји невешти
Стевани за таштину и часи
Цезара и центуриона просјака
Још горе пламеном свештим*

*Авај! како ти жужан
Соменик додише*

*Почиваш у миру убојих песника
А хистириони⁴ и конзули римски
Који се трохоћом смејаху версима твојим
Сад ћуће у шами тробној
И нико их се не сећа више*

2008.

² Паладин бреј = један од седам римских брежуљака

³ Марко Валерије Марцијал (око 45-104), римски песник , писац Епиграма: ”И на мразевима гетским где се римски вију знаци / Стихове моје читају центуриони простаци, / Веле да и Британци у њима уживају , / А шта ја имам од тога кад ми ништ’ не дају ?”

⁴ Хистириони = глумци у старом Риму

СПОМЕН НА ЦРЊАНСКОГ

*Све што љубисмо још виџки, нежни,
У сџраином версу, сну, ексџази,
Одавно већ је џокров снежни
А џобеде су нам џорази.*

*Тај сан о сну сен ли беше
У џлавој клеџи, оџњу, вину,
Песникџ који изџореше
Љубеџи крваву оџаџбину.*

*Ко некад месец џонад Срема
Обасја виноџрад и зџариџџа
И корак оне које нема
Кад све је смрџи и џусџо ниџџа.
Изџубисмо и џу џоследњу биџџу,
Без сузе на лицу, џуни срама .
Сваки је човек на џубиџџу
Који је џевао џод звездама.*

Април 2004. – септембар 2005.

ГДЕ СУ СТАРИ МАЈСТОРИ

(извеџџај са једне књижевне вечери)

Сенима Бранислава Пеџровиџа

*Где су сада сџари мајсџори
Да џокажу древну лиру
Прекину ово бесмислено надмеџање
Псеудоџесника & скрибенаџа
Ресаваџа*

Масишљавих сиихоклејаца
 љубишљеља осредњоси
 Прозодије & еквилибрисиике
 ѿалимисесиа
 Површних љубави и осећања

Где си Каиуле
 браше мој
 Да ућуикаш набеђене
 Учењаке & филисире
 шумаче ѿесничкој занаша
 Режимске академике
 ѿреучене докшринаре
 Учишље сиилисиике
 који на књижевном бувљаку
 Неуком чииаоцу
 Продају рој за свећу

Где су данас сииари мајсшори
 Да ѿокажу древну лиру
 ѿошраве
 Раишшимоване инсшрумениие
 зашшешну жицу
 Дају свему:
 рииам & шакш
 музику & склад
 Небеских сфера

Авај! нема никој да каже нешшворену
 Песничку исшину

НА КИНЕСКОЈ ПИЈАЦИ

*Ја сам ђесник
Ја сам нико
Виче неки смежурани сѣарчић
На кинеској ѣијаци*

*Хеј! не очајавај
Желим да му кажем
Док се све више и више ѣуби
У нечијљивој ѣомили*

*Још који час ѣа ће
Поѣиуно несѣаѣи
И из мој видокруѣа*

2009.

ТРОГЛАВ

*Преко црних Проклеѣија
Иде човек звани Змија*

*Троѣлав човек вук и ѣсина
Са ѣри роѣа на ѣлећима*

*За ѣојасом носи ѣвожђа
Да окује Црној Борђа*

*У левици оѣањ има
Црнокруѣа у очима*

*У десници љуџу каму
Векова у срцу шаму*

*Иде да нам семе саџре
Цркву сџржи кућу заџре*

*Прођи нас се џроклеџијо
Јер џако ме Боџ убио
Ако бих џе џреваро
И у лику осџавио
Проклеџ и џи и ја био*

17. март 2004.

TEMPORA MORES

*Све чешће сањам
Мрџве џријашеље.
Живи ми се ионако
Реџко јављају .*

*Оџкад је насџало демокраџско доба .
2009.*

МЛАДИЋ СПАВА У СМРТИ НА ПОЉУ КОСОВУ

*Овде лежи младић јаиње божје
Посечен црним ханџаром
На кућном њрају сјава
Не навршиш ни шеснаест леија*

*Лежи у својој смрти
У својој првој ноћи
Смеши се ко дете у колевци*

*Гледа низ њусио њоље
Поље божурово
Чека да му се кос јави*

*Мисли:
Смрти је моја грајана
Очи су јој њлаве
Пољедује ме лејим њољедом*

*Смеши се у сну
Не скршиш руке
Као мрјав да није*

2007.

ДОЋЕ ВОЈСКА СТРАШНА

*Дође сѣрашна војска
С конојца и коца
Уби оѣац сина
Поѣом и син оца*

*Пред свачија враѣа
Заѣра бої раѣа
Жена чедо баѣи
Крену браѣи на браѣа*

*С вучјим кожусима
Жедни сѣрашне славе
Развише над ѣлавом
Кржаве засѣаве*

*Гонише се ѣако
Гоничи и жрѣве
Док их мрѣви ѣреѣи
Не нађоше мрѣве*

*Црни ѣавранови
Саг им косѣи зобљу
У јами Јаговну
И Пасјему ѣробљу*

ЗА ЧАСТ И РОДИНУ

- *Не иди , кунем ње мајчиним млијеком. Доста смо се глава
надавали Црној Гори. Знаш ли како се одужила војводи
Сћану ...*
- *А ко ће да иде, ако не ја ? Иако знам да се враћаш нећу
... Изинућ , као увијек , најбољи мужеви и синови домови-
не, а преживјели, као вазда, курве и шћијуни – биле су
последње ријечи мајци Маши мој ујака Ивана Ускокови-
ћа, чији незнани гроб и данас чува Вележ њанина.*

*Бјеше конач раја. Мјесец мај ил' јуни.
Нахрушише курве, жбири и шћијуни.*

*Из најцрњих руја и смрадних буца
Измиљеше вашке, изби нечисти свака.*

*Пожурише црви први да њоздраве
Кржаве засјаве ошћибинске славе.*

*Да одају њошћу оцу, браћу, сину,
Шћо зибеше славно за част и родину.*

*Да им уз шћрбухе надуше захвале
Шћо њадоше за њих, и за идеале.*

2007.

БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Анђелко АНУШИЋ: *ПОЕЗИЈА*

Ранко ПАВЛОВИЋ: *ПРОФИТЕР*

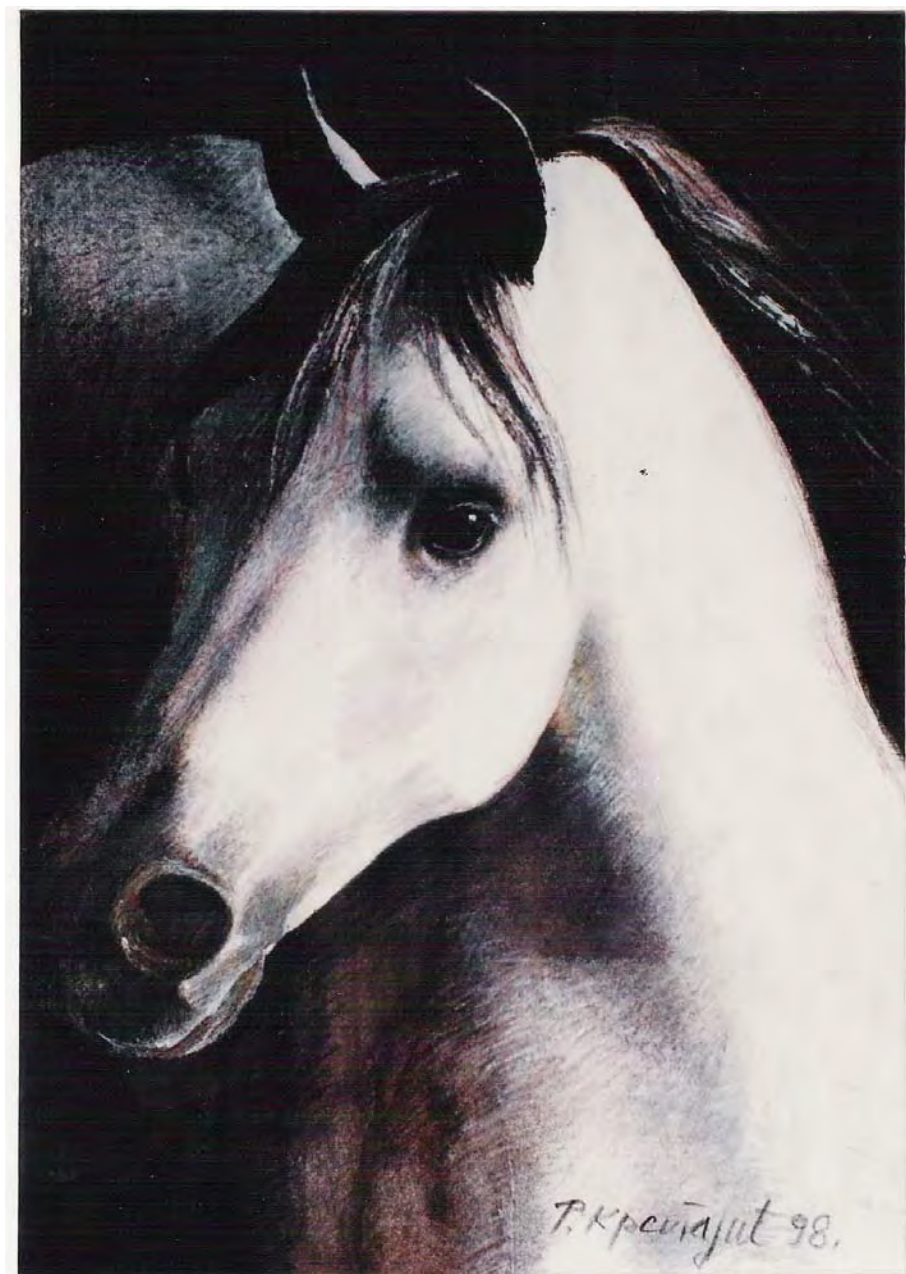
Љубица МИЛЕТИЋ: *ПОЕЗИЈА*

Данило ВУКОВИЋ: *БАБА РУЛА*

Катарина КОСТИЋ: *ПОЕЗИЈА*

Вишња КОСОВИЋ: *РОБЕН У МОЛИТВИ*

Бели коњ

Анђелко АНУШИЋ

ПЕСНИК НА ДРИНСКОЈ ЋУПРИЈИ

*Ходио сам мосџом као жилиџи преко вене
Ја преко Јуџирије ил' она преко мене
Ко је преко коџа преносио џело
Она која сама беше своје дело*

*И мој мали преџљаџи, ранаџ иловаче.
Док је корак рез'о ону куџавиџу, мисао ме
џаче:
Јер се Дрином беху забошњали вали:
Ко је према којој џуџириј'о обали -*

*Ласџие мојих сџоџа џод јужњачку сџреху
Где све моје бежње одвајкада беху.*

*Ил' се преудва срџа преџ истџочним сечњем
Коџрљала назад своме сњеџу вечном.*

*Друџа ме је мис'о ненаџано џаџкла
Каџ се моја селиџа среџини преџмаџла:*

*Само џиџо је у мени џо ми је својина
Изван џоџа све је варава двојина.*

*За Земљу везано веже дуџлим ланџем:
Не џолеће ласџа с иловачним ранџем.*

*Ходио сам мосѿом – Боже, шѿа сам био –
Цариѿрадски мравак у мени се крио.*

*Знам, Ђуѿрија ме чува од водене ѿрелесѿи.
Ходим, заѿо ходим: Ту ћу себе сресѿи.*

У Вишеграду, 5. јуна 2009.

ПЧЕЛАЦ/ШТАП КОЈИ ПЛОВИ НЕБЕСИМА

*Из дубраве Крвацке, вели хроничар
Из роја морлачкоѿа, неки рекну влашкоѿа,
Из милосне навике*

*Месеца римскоѿа,
Ту, ѿре неки дан,
Или можда давно, да се већ и заборавило
Јер су дани људски варавни*

*Оѿисну се ѿчелац Рабрен ѿо ѿрезимену
Јанковић
Или Смиљанић,
Не зна се ѿоузвано
Јербо се није ѿисаљком венчало,*

*И зазуја овај крилац
Са ѿресованим ѿреѿком у Пјесмарици,
Са својим ројилицама
И жалцем Божијим у земљи, води и
ваздуху*

*Зазуја, велим, ѿуѿи кошнице белиѿрадске
На ѿасишѿе синѿидунумско*

*А кад ѿамо, јади ѿи даровну јабуку донели
 Лојем ѿрмке задушене
 Брава од овчијеј мрса на свакој*

*А оним ѿасишѿем јал блеји јал мекеће
 И звоно се не чује које се ѿребало чуѿи*

*Само шѿаѿ ѿлови небесима
 Невидимо
 Као шѿо је увек ѿловио*

ВЛАДАРЕВА ПОВЕЉА О СЛОБОДНОМ ПЛАКАЊУ

*Жалосѿишѿе се и ѿлачишѿе, слободно:
 Јагу дајѿе њеѿово: срце на ѿревини,
 душу на крчевини*

*Тескоби њено – ѿровеѿришѿе јој касабу
 Тлаку одморишѿе на вишѿим ѿреѿавицама
 Ни роѿѿању не закинишѿе:
 Цвилишѿе и скичишѿе, с маском чељадећом
 Можда вам се смилују са сирћеѿним
 најѿѿком на језику*

*Војачку мору разморишѿе
 На ѿрсима родишѿељке
 Јакоже деѿеѿа*

*У наручју граѿе
 Пре неѿо шѿо је куша љуба Сѿрахинова*

Не уздржавајѿе се ни ѿред киме

У своје давању:
Јагове јабуке у убрусној марами

Господару и ѓазди
Кайеџану и кнезу
Зајмодавцу и ѓорезнику
И ѓреобраћеном царинику
Блаѓо очиње одрешиѓе

Пошаљиѓе ми свој ѓлач - дела своја
По деѓуѓици
По јаѓаку, слободно
У кљуну ѓолуба ѓисмоноше
На лисѓу куѓуса, коѓриве, ѓаѓраѓи,
аѓѓовине

Као росу –
Ако друкчије не може
Корѓус деликѓи да имам

Тужиѓе слободно
Сузе вам се неће узѓи у ѓунѓарију

БРЗИ ЧИТАЧИ

Некад се није моѓло слаѓаѓи
Каже ѓисац Браѓиѓ
Одала ѓе народна ѓјесма исѓом
Блаѓодаѓно ѓоѓказао слеѓи ѓевач у ѓрену
Прозреле ѓрезрене ѓусле
Већ ѓосле ѓрвоѓ зубноѓ чунка

А с ѓрѓова сад
И враѓчиѓих висова

*Прозиру окаџи људи
Проричу њрајни слейци
Зјудаљеном ћори*

*Вишњића су дубоко
У Књију њокојали
Залили мошџи у Појкњижје
И њоравнали белеј
Брзи чийачи*

*Уџабали свејлозарној Филија свејски
људи
Лаке мисли а њвозгене њолени*

*Прићи се више не може
Ономе живом њробу
А да се жив осџане*

ОБРНУТИ ЦЕЛАТИ/ ПРИЧА О УМНОЖАВАЊУ ХЛЕБА

*Увек нејде најраве Голо брдо
Подјину на брзину – од њрилике до
њрилике*

*За њреку њошребу –
Какав њодијум, балкончић
Или макар шайор зачадоре*

Јавно брдашце за своје сандале с њривном

*И оиши чине у множини
Обрнути целаши*

*Ево су данас – у пола деведоо часа
У једном чину
Обесхлебили томилу
Обезлавили јој цревца
Обесправили је и на онај библијски
оброчак*

*Гола томила кувала се у сирћеиу
Трскала језиком и рукама
У правцу једноа
Који је са некакве узвисине
Мирно причао о хлебу*

О њеовом умножавању

СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ/ ОДЛОЖЕНО ПУТОВАЊЕ

*Добри људи корачају у истиом ритму.
Не знајући за њих, остали ирају
илесове времена.
Ф. Кафка*

*Кад је Симеон Пишчевић, веровник своје судбине,
Који је небеску јабуку кроз ирсен сирељао,
Слуа војни њезино величанства
Царице Марије Терезије*

*Жућан шира душино
И метафора које леио
На раменима иасују –*

*Сиремао да се исели
У ону велику словенску земљу
Као у царство које није од видљивога –*

*И ја сам чинио исто:
Презао свога Пеџаза, чилаша против урока,
И невидиме вранце с љавом сивејске лисице
У невидиме кочије
У којима је било њелцера
Од јага прошлога и јага бугућега,
Баш као у мога браћа узоритога,
Хусара љука дунавскога
И њошоњега харковскога*

*Али нисам био дорастао
Својој бурми и јабуци,
Ни ономе ширу јаговноме,
Ни љушци и достојанству
Које ми је тамо, у оној далекој земљи,
Намењено било.*

*Јер човек је бедан један створ
Кушан јабуком своје судбине –
Сведок му је адамкиња на месту незгодном –
Тешио ме је милосник имејрајорке Кајарине*

*Па сам остао
Као число на бакрорезу Орфелиновом,
Са својим киселим проздом
На самојном чокољу
У служби неизвесној
И немилости безмерној*

Где и сада јесам

ДЈЕЧАК, ОЛУЈА/ПОСТ ФЕСТИМ

*Која су једном некажњено клали,
 прейоручује се за сва будућа клања.
 Владан Десница*

*Срећнеш ли тамо гдје год какво дијете
 А не вјерујем да ћеш -
 Послије њохаре њошоње
 Кад је олуја библијска сишла с облака
 Чељадећим сивојама
 И срџала некосом земљине синове
 И ућипаши ли оног маленца гдје му је ошац –
 Онај сиротиан ће ти одговорити:
 “ Оша је у цркву на њокрси!”*

*Мирно, као да му је родитељ
 Отишао у шуму да несијече дрва
 Узвратиће ти*

*Или да накући сувог лишћа
 За јасле
 Као да ће се цар над царевима ошеш њојавити*

*Мирно, велим, одговориће ти
 Као да је у њу реченицу сџао
 Сав нешосијећи мир свијетџа*

*А кренеш ли за оним гјешетом
 Несиварнијим од њифусарске њриказе
 Можда уедаши на ономе шџо се још увијек небом
 зове*

А исџоком јуџрењује

И ону звијезду
Ти знаш коју
Да не ширшим ријечи већ поширене
Као сајун у љубавца

Да не понављам
Да те не подсећам
И по рани твој језиком њалацам

А ко зна
Можда сирејнеш и оне дародавце
Ако се који усјио
Гдјејод сакријши исјод ошкоса
Шесћојрстје стоје

Али не вјерујем да ћеш икоја сресћи
Послије оне исјраје

Осим себе самој
Који си себи
И ошца и син

ПИСАЊЕ/Д(Р)УГО ЧЕКАЊЕ ГОЛУБИЦЕ

Најшием њесму ња је
Као Ноје своју изабрану голубицу
Пошаљем њреко њошћојној века

Док чекам њрву сирејњу
Најшием књију на исјши адресај

Онда док ѿрѣим ѿрво и друѣо чекање
 Као једино моје граѣање
 Исѣишем још ѿуце ѿсама и књиѣа
 И изнова ушанчим наду

Али она ѿлемениѣа ѿласница
 Моја сирѣѣа ѿлублица
 Не враѣа се
 Не долази:

Суво се не јавља из Сѣарѣи завѣѣа
 Којно не ѿѣисује из Новоѣи

НАЈВИДНИЈЕ СРПСКО ПЛАКАЊЕ

За својим Крајѣшницима
 По караулама и чардацима
 Док су се још ѿиѣћили
 А ѿрама и водама лиричили
 Први је јаукнуо Сава Мркаљ

Трисѣа ѿуѣа јекнуо је
 Овај ѿдвижник кушан салом свеѣа
 Госѣодски зајецао у чаршав харѣѣије
 У масѣило ѣела засузио

Рид да се види на оба свеѣа

Највидније срѣско ѿлакање

Оѣлакао мајке у маѣерама
 Очеѣе у оцима
 Ковача у ралу
 Жеѣелицу у срѣу

А рѣда своја није лишио
 Добросузан какав је био
 Ни сламе у њразним јаслама
 Вука у рису
 Земље на ојанцима
 Авјусѡвске арке¹ коју је њрви уїледао
 У ѡракиѡрској ѡриколици

Јер је на време оїело заїочео
 И смрѡи ѡрешекао
 Нарѡцаљку јој из зубала исѡрїавиши
 Греховној жалосѡи жалац ишчуїао

Па се ѡсле умирало лако и свакојако
 Скаїавало рабоїнички и марвински
 У ѡрку и на скоку
 У ѡољу и на ѡраїу
 При делу и јелу
 У јарузи јажи ѡоїоку
 У врбаку заминуло
 У води блаїословено замукнуло

Трисѡа ѡуѡа јао јао
 И ѡри ѡдинице ѡако

И врба к'о месец
 Која се ѡодмлађује
 Скочањила би се од ѡоликої мрза

¹ Алузија на геноцидни изгон Срба из Републике Српске Крајине, августа 1995. године, у операцији Олуја, од стране хрватских усташа, уз потпору евроатлантских савезника, и мирно саучешништво мировних снага УН. **Тракторска приколица** било је главно превозно средство Крајишника.

*Сад јече милиони гласова
У ваздуху води под земљом
Савиних Мркаљеваца
Мркаљевих Савинаца*

(Анђелко Анушић је овогодишњи добитник Награде
«Светозар Ђоровић»)

Ранко ПАВЛОВИЋ

ПРОФИТЕР

Иза љесковог грма искочи војвода Живојин Мишић, у знак поздрава овлашно додакну штитник шапке, просу по зрелом лишћу и спарушеној трави крај стазе искрице живахог погледа и брзо се врати тамо откуда се ненадано појавио. Побјеже пред јауком који се извлачио из трубе као змија из процјепа и јецања хармонике, сличног ридању крезубе старице којој су несташни дерани отели зубну протезу.

Година је деведесет четврта, крај септембра.

Василије Кантар пролази крај камене ограде иза које се високим приземљем, спратом, поткровљем и изломљеним кровом планинског типа пропиње кућа Живојина Плетикосе званог Швајцарац, косматог, здепастог човјека у поодмаклим годинама, повијених плећа и воловске шије, још способног да запрежна кола сам, голим рукама и цапином, натовари дебелим трупцима. Први је из Шиљеговца отишао на рад у Швајцарску, није бирао послове и није гледао на радно вријеме, а сваки зарађени франак улагао је у проширење имања. Када је почео рат, повелике новчане своте дао је цркви и тек основаној народној странци, а касније и онима који су његовим синовима, стасалим за војну, обезбиједили нове пасоше и омогућили да несметано и они оду у Швајцарску. У Шиљеговцу је остала сама сувоњава Живојинова жена Љепосава, да чува стечевину и да ради све оно што је до тада радила са синовима, а он је долазио кад

год му се указала прилика, да припомогне све испијенијој несрећници и да дарива оне који неће, а могли би, прогласити његове синове дезертерима.

И ево сада, док са околних планинских врхова допире рика хаубица, Живојин Швајцарац жени старијег сина Владимира. За жену му нашао кћерку Шумадинца који ради с њим у Базелу и довео трубаче и хармоникаша из једног шумадијског градића, јер у Граду и околини музичари су одавно оставили инструменте, или су их понијели са собом у војне јединице. И сватове је позвао из околних села, доста их је стигло и са невјестиним оцем, па ено у пространом дворишту, иза жељезне оgrade, за дугим столовима, препуним јела и пића, нема ниједног Шиљеовчанина; млађи су на ратишту, старији неће на весеље, јер тешко је послуже задушног ручка сјести за свадбарску трпезу.

Војвода Мишић разгрну рукама љескове младице и мигом даде знак Василију Кантару да настави тамо куда је кренуо. А није кренуо никуда. Повукло га нешто да прође крај куће Живојина Швајцарца и да ослушне звук хармонике, јер га није чуо пуне три године, али му се сада, док се провлачи између густих шипки црним лаком премазане оgrade, чини сличним цијуку миша ухваћеног у замку или псику змије у процјепу. Хоће музика увијек у уво, мора једноставно, али у срце улази само онда када јој је вријеме, мисли Василије и једва уочљивим покретом руке поздравља трепераве љескове младице иза којих се опет војвода сакрио, кроз немирно лишће назре се тек покаткад златасти гајтан изнад штитника шапке.

Војводу Мишића у Василијев живот увео је Предраг. Стигао тако једном на ратише, причао је унук, војвода Живојин Мишић. Борци посједали по стрмини пропланка окренутог западу и сунцу које се приближавало врховима далеке планине, а војвода, ни висок ни низак, ни усправан ни повијен, ни весео ни забринут, у лицу некако жућкаст, с праменовима риђе косе на затиљку, у дугом шињелу, одмјереним корацима силази са обронка. Помаже Бог, јунаци!

Сједа на изваљен пањ, скида шапку и ставља је на кољено, брише дланом зној с повелике ћеле стопљене са челом, сагиње се, узима сламчицу и приноси је устима, па је дуго грицка гледајући у даљину. Тамо је Поћорек са својом силном војном ордијом, почиње коначно. Свом снагом удариће на српску шајкачу и у блато заглибљени опанак. Вади јабуку из цепа и дуго је мирише. Из мог Струганика је, каже сјетно. Мирише на дјетињство и на мајчина њедра...

И тако, одвијала се одлучујућа битка Прве армије Српске војске горе на пропланку, међу знојним и у браде зараслим борцима, а Предраг вјерно преноси дједу сваку ријеч коју је чуо, па се битка са Струганика и Суворора преноси и у Шиљеговац.

Како се зове тај глумац? И дјед постаје радознао. Живојин Мишић, како би другачије, одговара Предраг. Свако друго име не би имало смисла.

Још једном је војвода Мишић долазио међу борце Предрагове јединице. Само, тада није био војвода Мишић, него рани профитер. Стигао с новом монодрамом, у новом костиму и с нешто измијењеним гласом, претвара се да није командант славе Прве армије Српске војске, а они знају да јест.

Ево сада војводе Живојина Мишића иза љесковог грма у близини куће Живојина Швајцарца, приљубио дланове уз уши, да не слуша јаук трубе и јецање хармонике. Зашто сам тако бездушан и зашто сам га дозвоа овамо, гдје му није мјесто? грди сам себе Василије Кантар. Нека се он лијепо врати у историју и наше памћење, а ја ћу кући. Мој Предраг, радознао какав јест, замолио је оног тамо војводу Мишића, оног што се прометнуо у профитера, да му да текст монодраме, јер му се много свидио. И донио је кући десетак надвоје пресавијених листова папира, умрљаних кафом, чајем, знојем и ко зна чиме још. На врху првог листа крупним словима пише: ЈА, РАТНИ ПРОФИТЕР, а онда слиједи густо куцан текст, на многим мјестима прецртан широким фломастером (*Изводим монмодраму њо рајшиш-*

*иима, између биџака, мало времена има за њо, ња њекси
стиално скраћујем,* рекао је војвода Мишић Предрагу.).

Жури Василије Кантар кући, снаху Даницу у дворишту моли да га не зове док сам не изиђе, улази у своју собу, из ладнице ормарчића крај кревета узима пожутијеле листове папира и, као што је то много пута до тада чинио, почиње полугласно да чита:

Шверцер! дрекну ми крај ува и спусти на раме ручерду тешку као маљ. Кољена ми клецнуше и умало се не стропоштах на влажан пијачни асфалт. Окренем се и одмјерим га искоса: рмпалија, висок, снажан, спрам мене прави горостас. Шверцер, сунце ли ти крваво! циједи кроз стиснуте зубе. Док други крвљу натапају гаће по ратиштима, ти овдје згрћеш паре, јебем ли ти женски дио фамилије! Погледам га још једном: строго, избријано лице, брчићи поткресани, нова униформа ратне милиције утегнута као да је кренуо на параду. Народ се окупио и гледа. Ко, је л' ја шверцер? одважих се коначно. Мој покојни ћаћа сигурно није, искези се и надменим погледом одмјери све шири круг посматрача... Нисам ти ја никакав шверцер, трудим се да ми глас буде миран. Шта ниси?! ражести се, а онда се смири, као да се нечег досјетио. Па и ниси. Ниси обичан шверцер. Ти си ратни профитер, јебем ли ти три фрталја женске половине фамилије! У мени нешто пуче. Ма, коме ли ти то – ратни профитер?! Теби, рђо ниједна! Згрћеш марке на туђој невољи, док поштени родољуби часно бране отаџбину. Богатиш се, а кад загусти, подмажеш кога треба, па преко границе. Знам ја добро такве уштве и хуље, многе сам похватао и отјерао на ратиште или смјестио гдје треба.

Његове ријечи, као гавранов кљун, забодоше ми се у срце. Можда је у праву, кажем себи. Можда и јесам нико и ништа. Али ипак инат проради у мени. Нити сам шверцер, нити ратни профитер! Јеси! Кад ја кажем да јеси, онда јеси! Сву ћу ти робу заплијенити. Исправе на сунце! Тргох се и умало ми из десне руке не испадеше она три бокса цигарета. Лијевом кренух ка унутрашњем џепу блузе, да отуд извадим

и покажем му војну књижицу, али се на вријеме зауставих. Нећу да брукам војну књижицу! Не себе, него њу, војну књижицу! Покажем му само легитимацију. А војна књижица? пита. Немам. А рјешење о радној обавези? Немам. Злобно се смјешка и погледом мјери какав утисак оставља на посматраче. Знао сам чим сам те угледао тако погуреног, говори, а не гледа у мене већ у ведро небо. Избјегаваш војну обавезу, поткрадаш друштво, рушиш државу коју други крвљу стварају. Такве треба у затвор.

Јован Бојанић, чита гласно из легитимације моје срамно име и презиме. Улица та и та, број тај и тај... Одједном се трже. Дај 'вамо цигарете! Пружим му она три бокса. И новац! Све што имаш. Марке, динаре. Извадим из џепа и пужим му двадесет марака. А друго? Немам. Имаш, имаш! Немам, говорим стидљиво и срамим се што више немам. Ма, зашто да се ја ту бакћем с ратним профитером? На суд ћеш ти мени, па нека ти држава одреже што си заслужио! заурла и написа ми на неком папирићу да је узео три бокса цигарета и двадесет марака. Не потписавши се, тутну ми то у руке и изгуби се у пијачној гужви...

У кући, срећом, никога. Кћеркица у школи, жена на послу, а зашто ради, не знам, јер мјесецима не прима плату. Ни газдарице у дворишту да упита зашто сам туробан. Стан у дворишној зградици мрачан и влажан, све му низ зидове сузе теку. Сједнем на расклиматан кауч, припалим цигарету и почнем контати:

Судница пуна публике, сви буље у мене као да сам ратни злочинац. Суд засиједа. Држава против Јована Бојанића... Зашто ти, Јоване Бојанићу, шверцеру и ратни профитеру, подриваш темеље државе која се још ни на ноге није осовила? Како да им објасним да је за све крив кум Радован? Не можеш тако, Јоване, вели он мени. Деведесетпостотни ратни војни инвалид, инвалиднину не примаш већ четири мјесеца, из предузећа у коме си радио ни килограм брашна да ти дају већ пола године, зима стиже а ни цјепанице пред кућом немаш, газдарица тражи кирију, брига је што ни

за хљеб дјетету не можеш истрести из свих цепова колико их имаш. Мораш, куме, као и други. Снађи се некако, почни с нечим. Јебеш поштење, од њега нико није живио. Копати канале не можеш, фирму отворити не можеш, орати и косити не можеш, али можеш сјести на пијацу, ставити пред себе картонску кутију и продавати цигарете. За то ти не треба велики капитал. Ено ти Добривоја званог Камата, наћи ћеш га пред робном кућом, ту од раног јутра до мркле ноћи дилује девизе...

И узмем ја код Камате шездесет марака под камату. За то ћу, рачунам, купити десет боксова цигарета. Један ћу задржати за себе, један дати куму Радовану, а осам продати за осамдесет марака. Од тога ћу одмах Добривоју Камати дати двадесет марака, да макар камату скинем с врата, а за преосталих шездесет купити десет боксова цигарета. Опет ћу по један задржати за себе и кума, осам продати, зарадити двадесет марака и вратити дио дуга Добривоју, па опет купити десет боксова... Тако и урадим, па с платненом столицом под руком, картонском кутијом и пет боксова цигарета, остале сам оставио код куће, право на пијацу. Тек што сједох, ето ти једне госпоје. Дај ми два бокса! И тутну ми у руке двадесет марака. О-хо, биће посла! Биће и за дрва, и кћеркици за јакну, и жени за капут... Чекам новог муштерију, кад се ручерда оног милиционера спусти на моје раме. Шверцер!

... Оптужени Јоване Бојанићу, устаните! Оптужени сте за ратно профитерство. Осјећате ли се кривим? Ако признате кривицу, то ћемо вам узети као олакшавајућу околност... Нисам крив – крив сам... Нисам ратни профитер – јесам... Крив сам... И, јесам ратни профитер...

Прво сам профитирао у септембру деведесет прве. Све се узврдало, узмувало, пропаде држава, Бог те видио, као да је није ни било, ваља склонити и заштити капитал, изнијети девизни новац из земље, избјећи униформу. И побјећи, брате. Умакнути. Што даље од пакла који се спрема. Шта оставити, а шта понијети? Шта уновчити? Куда окре-

нути? Док такве дилеме многима раздиру душу и тијело, Јован Бојанић лак као птица, све му равно до мора. Нити имам шта склањати, нити шта уновчити, а и кад бих хтио побјећи, нема коме и куда. Узем војну књижицу, па правац у касарну. Ја сам тај и тај, специјалност војна ми је та и та. Ево ме, потребан сам отаџбини. Ево и теби, Јоване, униформа и пушка, па мало причекај, док одредимо на које ћеш ратиште. И тако сам профитирао. Други у страху за имовину ни ока не могу склопити, ја мирно спавам. Други у туђину, међу оне чији језик не знају, ја чаврљам са својима...

(Ту је Предраг вјероватно негдје загубио страницу или двије монодараме *Ја, рајџни њрофитер*, па је Василије Кантар при сваком читању морао домишљати шта је онај војвода Мишић, заправо тај Јован Бојанић, причао борцима горе на планини.)

... Утихнула мало пуцњава, па се борци по рововима препустили доколици. неко карта, неко од меког врбовог дрвета прави муштikle, а ја прикупио неколико месинганих чаура испалених хаубичких и топовских граната, па сјео крај њих и загледам их са свих страна. Сјајте се као да су од злата. Шта би се од њих могло направити? Думам, думам, и одједном ми у глави пуче идеја као бомба кашикара. Вазе! Позајмим од артиљераца тестерицу за жељезо и неколико турпијица, засједнем у хладовину, па режи и турпијај! За неколико дана израдим вазу, лијепу да би могла у краљевске одаје. Али, нешто јој недостаје. Никако да докучим шта. Кад, опет она кашикатра у мозгу: гравирање! Те угравирам посвету куму Радовану. Другу вазу посветим, стрицу Тиосаву, трећу мајстору Радовановићу код кога сам изучио браварски занат. Четврту и пету оставим себи. Онда груне свом силином са друге стране и ја се манем свог профитерског посла... А профитирао јесам, није да нисам. Чауре су припадале држави, а ја сам од њих за себе правио вазе, па шта је то друго него профитерство!

Крив сам! одзвања мој глас судницом.

Проклети ратни профитер! урла распаљена руља у судници и пред судницом...

... Онда нас из Равнице пребаце у Порјечје. Ваља, веле, пробити пут живота према истоку. Каква је то борба била! Гори земља, гори шума, гори камен, горе, богами, и ријеке. Грми и с једне и с друге стране, пламте небеса. Немаш времена ни погинути... Кад се заврши битка – а не питајте ме колико је трајала, јер вам нећу знати одговор, десет дана, петнаест, мјесец – моју јединицу оставише да штити коридор. Милина, брате. Лежиш у хладовини, ослушкујеш неће ли откуд наићи непријатељ, има се шта појести и попити. Али, не лези враже! Проради у мени она профитерска крв...

То је било овако. Чим пробисмо коридор, почеше њиме да тутње возила. Прво лимузине. Иду маме и тате да обиђу синове у туђини, да им однесу мало домаћих колача и да им кажу да их више нико не зове дезертерима, већ да причају о њима као будућим специјалистима који ће обнављати ослобођену земљу. Онда навалише шверцерски камини, пуни брашна, шећера, уља, соли и других ђаконија. За њима цистерне, прво по једна, двије или три, онда цијеле колоне, по двадесет и тридесет у колони, тутње као тенкови у бици под Стаљинградом. Пред њима, цистернама, прво иде скупа лимузина, а у њој, крај возача, господин у новом одијелу, са златним ланцем око врата. Послован човјак за послован свијет. Кад нас угледа у неком јарку или иза грма крај пута, пословни човјек да знак руком возачу да успори, отвори прозор, па нам избаци кутију скупих цигарета. Еј, цигарете у дивљини, па још скупе! Знаш ли ти шта то значи? Скочиш и зграбиш ону кутију као пас кост. Док жудно увлачиш ароматизовани дувански дим и не помишљаш да тако постајеш ратни профитер. Јер, ти си од оног пословног човјека, оног што умножавајући капитал гради младу државу, вез икакве накнаде узео кутију цигарета. Ти не знаш кроз какве је муке он прошао. Кад је мени било тешко да од Камате добијем на зајам шездесет марака, како ли је њему

било да дође до шест милиона да би купио прве цистерне и нафту у њима. Он притиснут бригама, пословним ризиком, страхом од цариника, а ја безбрижан, у хладовини крај пута, чекам да ми баци с муком зарађену кутију цигарета, нека је проклета моја профитерска крв!

Крив сам! вичем, ори се судница. Крив је! дере се са друге стране тужилац. Крив! потврђује судија. Крив! у хору понавља порота. Јесам ратни профитер! покушавам да надјачам галаму. Јеси! слаже се са мношвом судија. Јеси, јеси...

... јеси, рањен си, допире ми до свијести Драганов дрхтав глас. Он је са мношвом, у истој јединици, од првог дана. Јеси, али ништа озбиљно... лијева нога... Ноздрве ми нагриза мирис вреле крви. Прашти и тутњи на све стране... Све ће бити у реду, храбри ме Драган. Ноге можда неће бити, али биће тебе...

... Твоје ратовање је завршено, сада си деведесетпостотни инвалид, говоре ми на посљедњој ревизији војне способности. Мируј и ћути, своје си одратовао...

Неко би можда рекао да сам и ту профитирао. Јован се излежава код куће, прима инвалиднину (то што држава нема пара па ми је и не даје баш их брига), а други ратују. Али, моје рањавање за ову цигарет-причу није ни битно.

То, господине судија, није битно. Како није битно? Кога ти правиш лудим?! Све је битно. Али, ја признајем. Крив сам! Крив, крив, крив! урлају порота и публика у судници. Па лупају ногама по поду: Туп, туп, туп! Тап, тап, тап!

Туп, туп, туп! Тап, тап, тап!

Тргнем се и отворим очи. Сам сам у соби.

Туп, туп, туп!

Схватим да неко куца на врата.

Устајем и скакућем на једној нози, немам времена да прикачим протезу.

Пред вратима поштарка. Вижљасто дјевојче. Мушкарци на ратишту, па поштарке разносе пошту.

Потпиши, каже пискутавим гласом. Потписујем, а у ушима ми бубња: крив, крив, крив!

Размотавам пресавијен папир и читам: Јован Бојанић... на Градској пијаци... без дозволе... продавао цигарете... па се кажњава новчаном казнама од ... динара која ће се намирити продајом заплијењене робе... Окривљени има право...

Поглед враћам на врх папира: Основни суд за прекршаје.

Бацам папир. Пих! Срамота! Зар једног окорјелог ратног профитера да кажњава судија за прекршаје?!

... Извините, имате ли цигарету? Знате оно што ми је било остало потрошио сам, па...

И Василије Кантар пресавија пожутјеле и изгужване листове папира, пажљиво, као кустос оригиналну повељу Кулина бана коју је показивао неком важном посјетиоцу, пресећан што је ипак неко свратио у музеј прекривен паучином. Оставивши монодраму у ладицу сточића крај кревета, кажипрстима обриса крупне сузе које су тек биле кренуле низ смежуране образе.

– Издајнице! – просикта и затвори очи.

(Одломак романа у рукопису *Небеске косиурнице*)

Љубица МИЛЕТИЋ

ЖАР-ПТИЦА

*Видела сам Жар-пџицу. Очију нема!
Чула сам јој глас: судбина сама.
Перо јој нисам мола узети
Узајмано смо се уилашиле,
Ја њеној, она мој жара.*

*Ја сам побела у несивано.
Она у моју песму. Ја сам узела шајну
И са гна шајне сасоносно зрно.
Она мени све, и окове и слободу.*

*Остало је време између.
У њему моућносћ: или – или!
И све друје заувек зашворене.*

*Видела сам Жар-пџицу, а боље да нисам.
Ње нема. Од виђења живи! Ваздух јој
Моје усјомене, моја јој мисао крила.
И не зна да је нема изван мене!*

*Видела сам Жар-пџицу, а боље да нисам.
Жао ми је умрети без њеној пера!*

*Љубим ње, њишицо моја расцвѣта
Између себе и мене.*

*Буди блајословена, њишицо Сјаса
Између два ужаса, два жара!
Прѡишицо, долетѣла из нејознајној.
Жар-њишицо, дивној сѡраха*

*Јединсѡвеној, сѡрашној од крика
Из која расцвѣш...*

ИЗГУБИЛИ СМО СТРАХ

*У наручју давне усѡмене
на сѡварање свѣта
развије се ѡушања, назре се
ѡреном сверазорним јасносѡ:*

*јесмо ближи, јесмо, удаљили се јесмо
и сѡрах нас више неће.*

ПЕЧАТ

*Та ѡлад ѡружена до неба
Та ѡлад оѡворених ѡора
Та ѡлад без ѡсѡодара*

*Та ѡлад шуми из мора
Та ѡлад скиѡача
Та ѡлад од ѡлади јача*

У бићу сѡишиана врба.

Глад њеѡа и ѡлад седма
Глад увек сѡремна и жива
Глад закључаних соба

Глад засићена
Оѡеѡ о ѡлади снови.

ЧАС ИСТОРИЈЕ

Учили су ѡе да ѡѡи је земља на раскрићу ѡуѡева
Да се царсѡва сударају на ѡвом узѡлављу,
Да је крв морала ѡасѡи, јер је исѡорија
То захѡевала;
Да је исѡорија исѡиниѡѡ ѡриказан след
Доѡађаја, а да сам Боѡ на рамену носи ѡушку!

Учили су ѡе да ѡѡи је земља боѡаѡа
И да се од шума не може ѡроћи,
Да никад није ѡоражена војнички
И да су збоѡ ње звонила звона у Паризу...

Избијали су ѡѡи заблуде из ѡлаве маљем,
Доказивали ѡаљевином и збеѡм
Да је боље радѡѡи све, неѡо...
Учили су ѡе неѡресѡано, вековима,
А ниѡѡа научио ниси. Као да ниси од овоѡ свеѡа!
Узалуд широм Евроѡе и још на два конѡинениѡа

Цвеће на ѡвојим хумкама вене и цвеѡа.
Вене. И цвеѡа...

МИЛЕШЕВСКОМ АНЂЕЛУ

Случајно ошкривеном под грућим фрескама

*Мили мој анђеле, ѿлавих крила
Изнад шебе млађи светицац не ѿочива
Јер ѿвоја доброшћа ѿвој је шћиши!*

Мили мој анђеле, ѿлавих крила,

*Знаш да је Балкан ошћрица мача
Заривена у груди Евроје
Ко ѿговји безумних, и шројар од ѿлача.*

*Мили мој анђеле, ѿлавих крила
Твоје жезло ѿвоја је лейошћа
И мношћа је зла у злима убила.*

*Мили мој анђеле, ѿлавих крила
Једино ѿред шобом на колена ѿадам,
Као шћи се надам и шћеби верујем,*

Мили мој анђеле, шћи си моја снашћа!

СРПСКОМ ПЕСНИКУ

*Пробуди се, зар само њих шроје
Да шћо ѿоворе, а шћи слей
За своје нахије и мешохије.*

*Пробуди се, није швоје да бринеш шћуђе
Док зло расће шћамноушћо
С шћишишћевима и мрачним налазима у грлу.*

Није ѿвоје да имѿтираш Гинзберѿа,
Већ ѿи цеѿају кожу...
Расѿежу до најреѿнућа.

И они, и ѿвоји са њима.
Враѿи се музејима, ѿамо све има.
Ово је ѿре од царине.

Ово је ѿре од чуѿоѿ.
Ово је ѿолико друкчије од школскоѿ прадива
Да и не видиш колико је сѿраино.

Не видиш од сѿражара
Који ѿи чувају Тиху ноћ,
Који ѿи не дају да се ѿробудии

И видиш земљу како се немуѿѿо,
Али ѿреѿећи, ѿред ѿобом оѿвара...

СКИТСКА

Кад се рука ѿворца умори ѿа исѿусѿи конце,
Скиѿи ѿверују да се Хрисѿос у сојеници родио,
Пожуре да се обуку, оѿимаре белце
И скину рђу са мамуза!

Затѿо не будиѿе Скиѿе у нама.

Јер кад се они ѿробуде, није им ѿѿо их ѿале,
Није им ѿѿо на њих ѿуцају,
Но им је ѿѿо морају
С црним ђаволом да вас ѿореде.

Но им је шћо морају на вас.
 А када Скићи усћану (ћо им је у ћесми),
 На ћола ћућа никад не сћану,

И заћо не будиће Скиће у нама.

Али какви су ћо Скићи шћо не моју
 Без доброї урода и амбара,
 Без цркве и вешићої Кључара.
 Какви су ћо Скићи који нису сићи
 Уроћа и издаја?

Какви су ћо Скићи који су срамно ћали
 Да би се ћодићли? Какви су ћо јаничари
 Преко ћранице сћићли –
 Да ћићамо цара?

ЛЕТ

Здраво, Русијо,
 Носим ћи крв ћредака у ћласу
 И мало ваздуха моравскої,

Носим ћи целу исћорију у косћима,
 Поносну. И неизмерно блаїо,
 Моју малу, а сумњиву слободу,
 С којом ћи долазим усћравно.

Здраво, Русијо,
 Још нећознаћа, здраво ћи било
 Свјайћое ћрежде,

У које све може да уће
 Шћо, веће од сваке меће,
 Има ћраво на ћамћење ћоћомака.

Ја знам колико крви и нежностии лежи
У сїеїи, шїолико колико іробова има
На мојој уклеїој земљи,

Колико је љубави у њој, ірема свему
Шїо нас іод исїїим кубеїїом
Чува од зла.

Блаїословена буди.
Силазим іїи с неба носећи речи
Да их с івојим укрсїїим.

Здраво, Русијо,
Поздрављају іїе снаїа и слабосїї Балкана:
Љубав и смрїї шїїо су код нас

Некако увек браћа

(можда збої оне чврсїїине хајдучке
и решеносїїи да се увек буде
на сїїрани іїесме).

Здраво, Русијо,
Ја немам више шїїа да іїи дам.

О СТРЕЛАМА КОЈЕ СЕ ВРАЋАЈУ

Добро је све шїо било.
И шїїо је било іїако.
Моїли смо изабраїїи живоїї барски,

И без кајања іод лед іїасїїи.
Моїли смо уїїрнуїїи луч ума,
Моїли су нас и дубље сећи,

*И не би нас њримила земља сува,
И не би нас вода као шњо носи,
И не би нас њлина како јесије.*

*Добро је шњо је све њо било.
Ово су кањи зреле, свешје!
Ово су казне наѡраду среле*

*И кад се врађају бачене сѡреле
На оној ко је скривио,
На оној ко се ѡрикрио.*

ЛИТУРГИЈА У ЈАСЕНОВЦУ

*Мој народ има ѡдземне ѡрадове,
Подземну брађу
На ѡдземним ѡљима,
Подземне цркве, само до ѡемеља,
Подземне школе са учѡшељима,
Подземни Талмуд,
Подземна Жиѡија,
Подземље ѡуно гечјеј вриска...*

*Мој народ има ѡдземну ѡресѡницу
Везаних у смрѡи Срба, Јевреја...
Једним ножем ѡкланих
Рабина, ѡкона,
Калуђера и архијереја...*

*Мој народ над њима држи оѡело
У обе ѡресѡнице,
И ѡре и доле,*

*И док се исти на исто сиремају,
Мој оцац за уокојене
Свету Лишурцију
Тихо њоје...*

И ВИДЕХ ГОВОРИ СВЕТИ

*Одозио говори Сава
Седећи за књиом
-Мудроси је оширица
Тајно знање невиних*

*Када се дивље силе буде
Мудроси је наш камени шии*

*Још говори о леиоши слова
И земљи незашићеној речима*

*А данас кад смо праху ближи но себи
Мудроси нам једино оружје
Пред овим нејознашим светом
Што се шако сирашно комеша*

*Говори Сава с ѡером у руци
-Све је ѡролазно изузев светоси*

*Говори а не говори узалуд
Тек сада видимо боље*

АЈА СОФИЈА

*Ја сам кайија свейова
Источна кућа ја сам усйомена
И сшуб вере*

Ја сам сйоменик надахнућа

*Ја сам одувек сама
Премудросш Божја
Ја сам воља зидара*

И ум мајсшора

*Ја сам довољно сшара
Да знам ко сам*

*Ја сам на зшаришшу никла
Ушисана у време
Руком неимара*

*Ја сам Ошшц и Син
И шлог Свейош Духа
Који се обнавља*

Ошшара и зашшара

*Ја сам кайија небесна
И живим на шробу
Последњеш цара*

(Из књиге *Заумни шлас*, Српско-руско поетско библиотека, Москва: Вахазар, Београд: ИГАМ, 2010; превод са српског на руски језик Андреј Базилевски)

Данило ВУКОВИЋ

БАБА РУЛА

Моја комшиница из детињства, Ружица, коју смо ми деца звали Баба Рула, била је повијена до свог паса. Тако неприродно згурена ишла је целог живота, па је више гледала у земљу него у небо. Ипак, време је одређивала према приликама на небу, па су у селу сви на њу гледали као на неко натприродно биће. Када би се моја сестра Цица, коју је она од милоште звала Ћила, заиграла код стоке па их не би на време притерала на прву преподневну мужу, Рула би је дозивала у сав глас.

-Ћиле, дај та говеда, давно је прошао први авион!

А авион је из тадашње Подгорице полетао за Београд тачно у десет сати и прелетао преко мог села Штитарице, што је било и време да се стока притера на прву преподневну мужу, односно на стругу, како смо иначе тај чин називали.

Осим наше стоке, Цица је чувала и Рулине краве. Имала је само две, пошто јој је трећу, златуљу, украла комшиница Дуња, и то пред само тељење. И док је терала за Колашин да је препрода, крава се успут отелила и тако се открила та крађа, али је крава заједно са телетом угинула. Осим те две краве, Баба Рула је држала још једну кокошку и петла који јој је задавао доста муке. Често, када би пролазила поред њега, залетао би се на Баба Рулу и ударао је канцама и кљуном да се једва успевала онако згурена и онемоћала одбрани. Чинио је то нарочито када би кокошка, коју је Баба Рула била размазила, прилазила њој и из руке јој узимала храну. У тим тренуцима би ме Баба Рула дозивала да је одбраним од петла. То сам увек чинио са задовољством. И не

само то. Баба Рули сам био велики дужник јер ми је спасила живот одмах по рођењу. Зато се и цела моја породица према Баба Рули односила с дужном пажњом. Из тог разлога је и моја сестра Цица, заједно са нашом стоком чувала и Баба Рулина говеда.

Те зиме смо становали код Баба Руле јер смо правили нову коћу. Живела је сама, а и била нам је прва комшиница. Стару коћу смо морали порушити да би од ње искористили камен за зидање нове. Када је мајстор завршио зид нове коћу родио сам се ја. Мама је са „стомаком до зуба“ готово сваки камен за зид додала мајстору пењући се уз мердевине. Породила се у штали, у јаслама, а ја сам из њене утробе дошао на свет увијен у кошуљицу. (Легенда каже да је и Исус Христ рођен у јаслама са кошуљицом.) Мама је из предања знала да када се дете роди са кошуљицом да је ту нечасни умешао прсте, па је одмах, следећи старе обичаје, избавила ме из те љигаве кожасте омотине и закопала је повише штале испод једног јасена. Поверовала је да је тим чином од мене отерала све нечастиве недаће које би ме иначе у животу задесиле.

А ја сам од тог момента постао свестан свега што се око мене дешавало, али умногоме и онога што ће се десити.

Првих месеци мог живота, у зиму, јако сам се разболео. Узалуд је мама покушавала да ме нахрани, али сам ја одбијао млеко које јој је цурело из дојки. Тата се мање удубљивао у моје здравствено стање, а и заокупљен прибављањем материјала за коћу, тог дана је отишао у Јеље да сече грађу. Снег је био велики, лекара нигде, а мама је већ видела смрт у мојим очима. Већ сам био престао и да плачем. Изнемогао, клонуо сам јој преко руку и она ме је у паници додала Баба Рули у наручје и одгреничала ка шуми да обавести мужа. Нашла га је пратећи му траг у дубоком снегу и саопштила му да ме неће затећи живого. Тата је одмах бацио тестеру и секиру и заједно су кренули натраг.

Чим је мама отишла преко прага да зове у помоћ тату, Баба Рула је знала шта јој је чинити. И пре је наговарала маму како да ми помогне, али је она остала при свом веровању. Зато је Рула, истог момента на своју руку оставила ме полумртвог на кревет и одјурила пртином до наше штале. Разгрнула је снег испод јасена где јој је мама говорила да је закопала кошуљицу у којој сам рођен, и почела затупастом мотиком да копа смрзнуту земљу. С муком је доспела до закопаног заматуљка, узела га

пажљиво обема рукама како не би ни један делић мог судбинског записа остао ту и онако погурена, грезнући, лицем готово дохватајући површину снега, отишла право ка Стајиној воденици. Стигла је тамо „са душом у носу“ и замотуљак бацила под воденички точак који се окретао разбацујући воду околу стварајући дугачке леденице. Три пута се прекрстила и сваки пут, крстећи се, изговорила чувену реченицу која ми је спасила живот.

-Пусти га, пустило душу. Пусти га, пустило душу. Пусти га, пустило душу.

Вратила се истим трагом, и док се приближавала кући чула је како плачем. Затекла ме је промрзлог, али озареног лица. Брзо је подстакла ватру, развила ме из мокрих вунених пелена и наднела изнад шпорета да ме загреје. Недуго затим стигли су мама и тата очекујући да ме неће затећи живого. Тата је мало застао на вратима скидајући леденице са дугачких бркова, а мама је одмах јурнула према колевци. Баба Рула је на шпорету подгревала разблажено кравље млеко да ме нахрани јер није очекивала да ће се мама и тата скорорије вратити. Била је смирена као да се ништа није десило, а мама је, видевши ме како устима инстинктивно тражим да сисам, ускликнула:

-Па он хоће да једе!

Иако није имала своје деце, и Рула је по истој тој гримаси коју сам показивао препознала да сам се повратио у живот и да тражим храну. И док је тата стресао снег са обуће, мама ме је брзо привила на груди да ме нахрани. Ни једно ни друго се нису усуђивали да питају Баба Рулу шта се десило да сам се ја од сигурне смрти отргао и повратио у живот. И Баба Рула је осетила њихову нему знатижељу.

-Грејала сам га изнад шпорета и он је оздравио, по-кушала је да им ублажи стрепњу коју су осећали.

Иако је била свесна да јој нису поверовали да ми је живот спасила једна таква баналност, и једна и друга страна су остале на том објашњењу. Мамин инстинкт да ме могло само неко чудо спасити, целог живота је у њој изазивао стрепњу да ме на исти начин неко чудо и не отера у смрт. То је, као сведок свега што се дешавало са мном, много боље знала и Баба Рула. Кад год бих касније долазио код ње кући да по мамином налогу посудим соли, шећера или квасац, она би ме само погледала и завртеле главом. И једно и друго смо знали на шта мисли и због чега врти главом. Па и ако

би с тим у вези нешто прозборила, било би само оно: „Е, мој синко“, и притом би дубоко уздахнула. Тај уздах је управо била њена лична карта. Ко је разумео тај њен уздах, разумео је и праву суштину Баба Рулине личности. Али, таквих у селу није било. Како је била мирна, учињена и повучена старица, сељани су на њу гледали са страхопоштовањем, најрадије се не усуђујући да било шта о њој говоре. Поготово не ружно. И када би били приморани да нешто кажу, то би се сводило на оно уобичајено: „Мирна и повучена старица“.

Но, како су године одмицале, Баба Рула је све чешће испољавала своју праву суштину. Све више су до изражаја долазила њена натприродна својства која нико није разумео на прави начин. Да се било ко други из села понашао као Баба Рула, сви би га прогласили лудим. Према њој су имали обзира, и углавном су се правили да не примећују њена чудна понашања. Још те године када ми је спасила живот, Баба Рули се у једном разговору отело да каже како ће Стајину воденицу порушити ветар и однети Пражића поток. А десило се то десетак година касније, у пролеће. Воденица је била саграђена на ушћу потока у реку. Зима је била дуга са доста снега. Пролеће је приказнило, а онда је изненада нагло отоплило, па су прво дунули тако снажни ветрови, а онда од топлеења снега и обилних киша надошли и поток и река тако јако да нико ни пре тога, а ни до данашњег дана није запамтио у селу такво невреме праћено поплавама. Стајину воденицу је порушио ветар, а вода ју је просто прегрнула муљем, песком и другим отпадним материјалом, тако да се није препознавало ни место где је била саграђена. Вода је потпуно изменила цео тај амбијент. То је, уједно, била и једина већа штета од поплава и невремена. Још по некоме је вода одрубила по неколико квадратних метара ливаде која се граничила са реком или потоком, али те штете су биле уобичајене и од пређашњих мањих поплава.

Тог пролећа, још док је беснело невреме, умрла је и Стаја. Како је живела сама, њено укочено тело на кревету нашле су комшије неколико дана пошто се невреме смирило. Затекли су и њену собу у тоталном хаосу, као да је олуја протутњела кроз њу. Чак су по зидовима и таваници били уцртани отисци стопала као да је по њима коло играло. Мештани, који су се присетили Баба Рулиних речи, само су вртели главом на Стајину судбину и судбину њене воденице. Иако нису изговарали, у мислима им је била

само једна реч: „Вештица“. Не толико по чињењу колико по изгледу, Стаја је заиста личила на вештицу из дечјих сликовница. Дугачког носа и згрчене браде, повијене према носу, из које су штрчале длаци и једним готово ћоравим оком, одавала је утисак праве вештице. Фалила јој је само метла. Иако доброћудна старица, такав њен изглед је углавном опредељивао већину мештана мог као и суседних села да жито мељу у Божовој воденици, а не код Стаје. То је био и разлог што су на Стајину воденицу гледали као на уклето место где се ноћу сакупљају вештице и вампири. Оно што су други претпостављали, Баба Рула је, попут анђела чувара, поуздано знала да је Стаја оним ћоравим оком злобно погледала моју мајку када сам се ја зачео у њеном стомаку. И само је Баба Рула разумела Стајине речи када је за мене, када сам се родио, говорила да сам ја њен син.

Зато је под старе дане Баба Рула све чешће комуницирала са злим духовима против којих се борила целог живота. Једино се предамном није устручавала да то чини. Пратили су је на сваком кораку, а она је препознавала њихов језик, гледала њихова обличја како промичу по зидовима собе у којој је живела, слушала њихове крике и бат ногу док су по њеном тавану играли коло. Ометали су је у свему: гасили јој светло, лупали у прозоре, крали храну, подупирали врата од собе да их не може отворити... Док би држала за браву, ударала је ногом у доњи део врата и гледајући према тавану, узвикивала: „Пусти, пустило душу, пусти, пустило душу, пусти, пустило душу“. Када би се врата коначно отворила, Рулино старачко лице би се озарило.

-Јеси ли видео, утекоше. Уплашише се од тебе. Ено, она погануља Стаје беше пред њима. И Дуња довела краву златуљу да ме једи. Ону што ми је украла. Играју коло по зидовима, па се после попењу на таван. Лупају по сву ноћ, тутње. Не дају ми да спавам, буде ме. Хоће душу да ми узму... Кажу, Стаја умрла. Кажу, Дуња се обесила о један цер у Округличком кршу. Кажу, златуља крепала када се отелила на путу док је Дуња терала да је прода у Колашин. Мене не могу преварити.

А онда би одједном променила тему.

-Е, а ја те грејала изнад шпорета...“, говорила би вртећи главом додајући ми кришку пшеничног хлеба премазаног свињском машћу по којој је посут танак слој шећера.

Тај приказ би се увек понављао када бих ја долазио код Баба Руле.

А онда је изненада изгубила моћ говора. Но, то ни у ком случају није било препрека да Баба Рула комуницира са мном. Када бих тих дана долазио код ње, она би ми се тако обрадовала да је одмах почињала да врти главом и мумла са испруженим рукама напред. И други су знали да ми прича како ме је грејала изнад шпорета и тако ми спасила живот.

Само она и ја смо, међутим, поред тога, знали да ми говори и оно друго. У таквом стању је и умрла, тихо, тише, најтише. Умрла, али само за друге. Само она и ја знамо да је Баба Рула још увек жива. Ево је ту, у мојој причи.

Катарина КОСТИЋ (Торонто)

ЛЕГЕНДЕ

Церониму и неименованима

*Дуо си се за своју њосџобину борио,
Оџимаче си на нишану држао.
Из сџраха и освџе
Поџлавицом дивљеџ џлемена су џе назвали.
Над Индијанцима је крвави риџуал заџочџџ,
убиџали су вас мноџо више неџо раније.*

Онда си

*исџориџске речи изџоворио:
У бесмрџносџ џе нас на земџи уџисаџџ
чим нам џраво на џу огузму – када нас искорене.»*

Славили су џе

*шџо си их џослушао: џомахавак и џушџу
џолоџио, лулу мира заџалио.*

Слаџали су џе!

*Чим си им се џредао, џоџџисани доџовор су
џоџџали.
Све Аџаче су у возне ваџоне џоџрџали,
заџворска враџа су свом силином залуџили.*

Окован,

*осџао си сџрах и џреџеџ за своје џелаџе.
Плашили су се живе леџенде.*

*Тек када су ње у њамници уморили,
ослободили су се сѡраха и
бесмртним ње пројласили.*

*Данас си једна од највећих
америчких лејенди.*

*Твоја судбина ми је блиска,
као да је срјска.
Довољно је променуџи име,
џрича је исџа,
Сужњи Хаџа њењу се ка џвоме џрону.*

*Небеска Србија,
боџаџа ризница лејенди
ореол је Земљи,
све видљивији.*

АКО СТАНЕМ

*Корачам
у суноврајџ,
у крв,
у џожар,
у мржњу,
у Аџ.*

*Ако сџанем –
Окаменићу се
у свом џневу
у оџрову*

у бесџућу
у слейилу.
Бићу нема јама.

Да кренем уназад –
У њамћење
у снове украдене
у заблуде разорене
на мосџове њорушене
на њробове њреоране
на зџарџиџе исџорије.

Одважићу се –
На џраџање
за оџеџџим сновима.
Борићу се
за огузеџџи мир.
Борићу се
за озакоњење живоџа.

ОСТАВИТЕ МИ ЗЕМЉУ

Не додирујџџе ми земљу нечасним рукама
Не заливајџџе крвљу бразде, вером узоране
Не учиџџе ме како се жање жиџџо њравде
Преџџи моји су ми учиџџељи.

Не кажњавајџџе ме џџџо имам Небеску Србију
То небо се неће неџозвано разбежаџџи
Љубоморно џа чувам, ореол је мојих свеџџиња:
Сџуденице, Грачанице, Дечана...

Зар се миџџови огузимају и џоклањају

Зар се завештање може брисати
 О, како би њамћење било јадно
 Кад би
 Збој хировишој својашања бивало
 Час сшаро, час младо.

Можда њланираше
 Да Аламо уишише у чиианке балканске
 Кад већ наше древне бишке не уважаваше.

Каубојску разузданост на своме ранчу крошише
 Док не ограсише
 Док се од мудроси неба и земље не уилашише:
 И од најјачеј бива јачи.

Оставише ми моју косовску земљу
 Не додирујше је кравим рукама.

ТИШИНА ЈЕ САМО ПОБУНА

(Стевану Раичковићу)

Рано си њронашао њуи
 Којим се из живоиша силази у смри
 И из смри њење...
 И шамо иде си крочио њрви њуи
 У свом сазнању си био
 У времену будућем и њрошлом
 Нерођене са мривима везивао.

Пуиујемо, а никуда не идемо
 Окамењени се крећемо

*Заробљеници речи
Које имају шела.*

*Ошворио си тишину
Да нас шајнама заводи лейоша
Час боје смрти, час боје живоша.
И кад нам се учини
Да је Камена усјаванка
Крај иза свих крајева
Повео си нас даље...*

Тишина је само њобуна...

Вишња КОСОВИЋ

РОЂЕН У МОЛИТВИ

Бура је носила све пред собом што се дало отргнути од камена и земље. Море је ударало древним, навикнутим ритмом урлајући на висине и одбијајући се о масивни бетонски и камени насип који је штитио шеталиште. Неки разузданији талас преба-цио би јак млаз до прозора Шквера. Млаз се сливао низ стакло увијек истом путањом, као суза навикла на топлину образа. Пла-вет прочишћеног неба стапала се са Тодоровим мелодичним казивањем и Јованином ћутњом. Тодор је куцкао по столу у такту са таласима и сјећањем на своје Милановиће и Тврткову Повељу о оснивању града. Јована је између два гутљаја кафе гутала парче по парче своје мисли, а Тодорово причање слагала у мозаик. Био је дан и уре од молитве, па су се звуци литургијских звона проби-јали кроз фијук вјетра.

Ћућимо када волимо свим дамарима, искрило је у Јова-ниној души

2.

Љета господњег 1382. по Христу, на дан Светога Стефана Архиђакона Великомученика, спустио се Његово краљевско височанство Твртко први у Жупу Драчевицу да на Сушћепану присуствује служби Божијој. Свету Архијерејску Литургију, у храму посвећеном Св.Архиђакону Стефану, служили су Његово високопреосвештенства и преосвештенства митрополит Миле-

шевски, и епископи Захумско-Приморски и Михољско-Превлачки уз бројно свештенство и вјерни народ васколике Драчевице. Над молитвом и појем титрала је свјежа јануарска плавет Медитерана.

Ћушимо када њашимо свим бићем

„Може ли молитва, макар на тренутак примирити моћ и таштину власти“, мислио је мој предак Тривун Милановић, камениорезац, плућима пуним молитве и камене прашине, гледајући помно на његово краљевско височанство Тврдка Првог док је окружен свитом и праћен гомилом поданика улазио у храм божији.

Ћушимо када одајемо најдубљу њошћу

„Благословено царство Оца и Сина и свјатаго Духа, ниње и присно и во вјеки вјеков“, разлио се из олгара митрополитов сигурни бас.

„Градити, градити,..“ понављао је краљ у себи.

„Градити град тврди на стијени, да га заплускују мора и сјене горе...“

„Миром господу помолимсја“, титрала је мелодично свештеним појем литургијска ријеч.

„Градити, градити да кроз темеље кула и бедема исијава моја моћ и снага на вјеки вјекова...“, у Твртковим очима треперио је одсјај свијећа.

„...Заступи, спаси, помилуј и сохрани нас Боже твојеју благодатију“

„...Градити, градити и тврдим градом показати смјелост и одлучност пред Млецима, пред Дубровником, и пред временима и нараштајима који ће тек доћи“..

„Блажени милостиви, јако ти помиловани будут“ , као у даљини лелујало је сводом препуне цркве.

Ћушимо у часима великој ишчекивања

Твртка је стезало његово краљевско височанство и године. Он се бојао завршетка, сваког, па и најмањег.

„Пјесма се увијек пјева ради задњег стиха....Литургија се служи ради задњег благослова, пролазност, и само пролазност...Будућност је незасита у својој недодирљивости...“, Твртку су убрзано пулсирале груди.

3.

„Вјерни, помолимсја за оглашене“, кандила су треперила ритмом молитве.

„Сви смо ми оглашени пред будућношћу, само што се краљевска оглашеност умножава кроз вријеме“...Твртко се знојио од јачине слутње.

Ћућимо када милујемо и свећкујемо ријечи.

„Главе своје Господу приклонимсја..“, из олтара се изливао, заједно са молитвеним гласом, и мирис тамјана.

„Може ли молитва загријати хладну, и упорну мисао“?, дамарало је свим Твртковим бићем, и он се повио у својој краљевској столици, коју су специјално за његов долазак направили најбољи неимари Драчевице.

Ћућимо њед дивљом и разузданом љејошом

„Помјани Господи у царствије своје Твртка, краља Србљем, Босне и Поморја и Западним странам, да мудро управља ријечју истине и води сав сербски род“, митрополит је подигао глас за октаву.

„Подај Господи“, огласили су се за пијевнициом, а хорски је прихватио сав вјерни народ.

Ћућимо њонесени нагама у времена и ѡредјеле који ће ѡек доћи.

Твртку је заиграло десно око, а на лијево је пала сјена, од не проспаване краљевске ноћи, или од узвишености часа, остала је тајна. Идући за Литијом, краљевска свита је направила ходајући прстен око Твртка. Вјерни народ је подешавао ритам корака по ритму молитве. Твртко је удисао мирисе далеких предјела кроз морски вјетар.

4.

„Вјетар је одсуство суштине и илузија слободе. Он увијек носи туђе мирисе кроз туђе просторе. Нико као вјетар не може тако моћно оснажити и разиграти пламен, развити наде и понијети пјесму, жељу и страх до неслућене ватре“, Твртко је покушавао да се присјети једне древне легенде о уклетости и немиру Еола, старог хеленског божанства вјетра.

Пушимо ђред великим болом и великим ђријехом

Послије славске и краљевске трпезе Твртко се повукао у парохијални дом са Милешевским митрополитом, епископима, домаћинима и велможама из краљевске пратње. Домаћину Авраму, кнезу Драчевице, замрсио се језик од узбуђења, док је покушавао да изусту добродошлицу његовом краљевском височанству. Досјетио се виспрени сушћепански прота, па благословом прекинуо пометњу:

„Нека се овај благословени дан упише у календар трајања кроз историјско памћење доласка Вашег краљевског височанства у Драчевицу“.

„Треба м неимара, најбољег градитеља свог Поморја и Западних страна, да вам саградим тврди град, да вас штити од сваке невоље с мора, и да се људска рука сусретне са божанском у градитељском надахнућу“, Твртку је у гласу треперила одлучност.

Пушимо ђред древним ђрађевинама

Сви су погледали у Тривуна. Тривун је почео да мрси рукама, да сплиће и расплиће прсте, док су му се камениле ријечи од зазора пред Његовим краљевским височанством.

„Камен је мјера постојања градова и грађевина, али и опрез и одговорност људског збора. Велики градитељи, као наш Тривун рађе ћуте и пуштају да камен збори умјесто њих“, сада су охрабреном сушћепанском проти, вичном увјерљивом говору, ријечи потекле саме.

Пушимо у њредјелима лејенди и ѡредања.

Опет је завладао тајац. У тако необичним приликама тешко је наћи копчу којом се спаја тешко спојиво, разговор између краља и пука...

Онда је кнез Драчевице и домаћин овог необичног скупа, пометеног од зазора и неког чудног ишчекивања, извадио из свиленог јаглука позлаћену кадионицу и дрхтавом руком пружио је Његовом краљевском височанству, са дубоким наклоном и пресалом ријечју, која му се безгласно разливала по уснама и знојем обливеном челу. Твртко је у зазору и пометености овог скупа препознао искрену добродошлицу, осмијехнуо се достојанствено и проговорио одмјереном мелодичношћу:

„Велики људи су као велики митови, увијек их памтимо и преко њих сабирамо, и мудрост, и драматику живота кроз вријеме. Прије него што ми је Милешевски митрополит ставио на главу Круну Свем Србљем и Босни, а Бијели Анђео ме охрабрио свечакком бјелином и смиреним непролазом, ја сам знао да ћу освајати и збрајати територије, не да би гомилао благо, већ да градим тврде градове, простране друмове и мостове, цркве и палате; па да се око мојих грађевина стварају нова памћења и предања. Саградићу тврди град на улазу у залив, да Драчевицу и вријеме које ће доћи, на вјеки вјекова, овјенчам сигурношћу и љепотом.“

Твртко је подигао десницу са Немањиним пехаром, који се чува у сушћепанској ризници још од времена Његовог Великожупанског господства, када је у Котору привремено столовао, а Драчевицу са синовима и са племићком свитом обилазио.

„Амин Боже“, заорило се сагласно, свим тонским висинама, предвођено митрополитовим басом.

5.

Предања дјелују на даљину, и долазе из даљине. Један владар постаје велики само ако је далеко од ока и ува обичног смртника.

Пуџимо њред светињама.

„Краљеви су као камене грађевине, тек кад на њих и њихово вријеме падну стољећа, можемо им сагледати снагу и величину, и убједљивост њиховог неимарства“, огласио се Тривун Милановић тако смиреним и топлим гласом, да су многи од тада почели да муцају од изненађења и само народу својственог страха, који нема јасан разлог и име. Сви су знали да Тривун збори веома мало и ријетко, само кад мора. Без неке веће потребе он ни главом не климне, па су сви присутни осјетили стрепњу од значаја онога што ће доћи. Твртко је, разборитим краљевским увидом и увјежбаним старачким погледом осјетио узнемиреност окупљених и значај Тривунових ријечи. Спустио је пехар из десне, додао посилном позлаћену кадионицу из лијеве, погледао у даљину и плавет, и посебно наглашавајући сваки слог упитао:

„Имате ли поуздана неимара који зна и може да се преда градњи и камену“?

Тривун Милановић је иступио пред Његово краљевско височанство, поклатио се смјерно и достојанствено, погледао краља право у очи. У сусрету два дубока и одважна погледа сви присутни осјетили су неку топлину и сигурност, а Тривун је мало подигнутим гласом проговорио:

„Поштујем ријеч и камен, а сигурније зборим градитељским пијуком и мацолом него бесједом“

Онда је Твртко Тривуну уручио повељу о оснивању града.

Остатак овог историјског дана, за Жупу Драчевицу по много чему веома пресудног, описивали су многи историчари, по мјери свога пера и памћења.

6.

Јованино лице било је озарено Тодоровим причањем и њеним ћутањем о ћутњи. Устала је, загрлила га чврсто:

„Срећан ти шесто двадесет и осми рођендан твога града“
Изашли су загрљени не осјећајући ударе буре.

Три ілаве

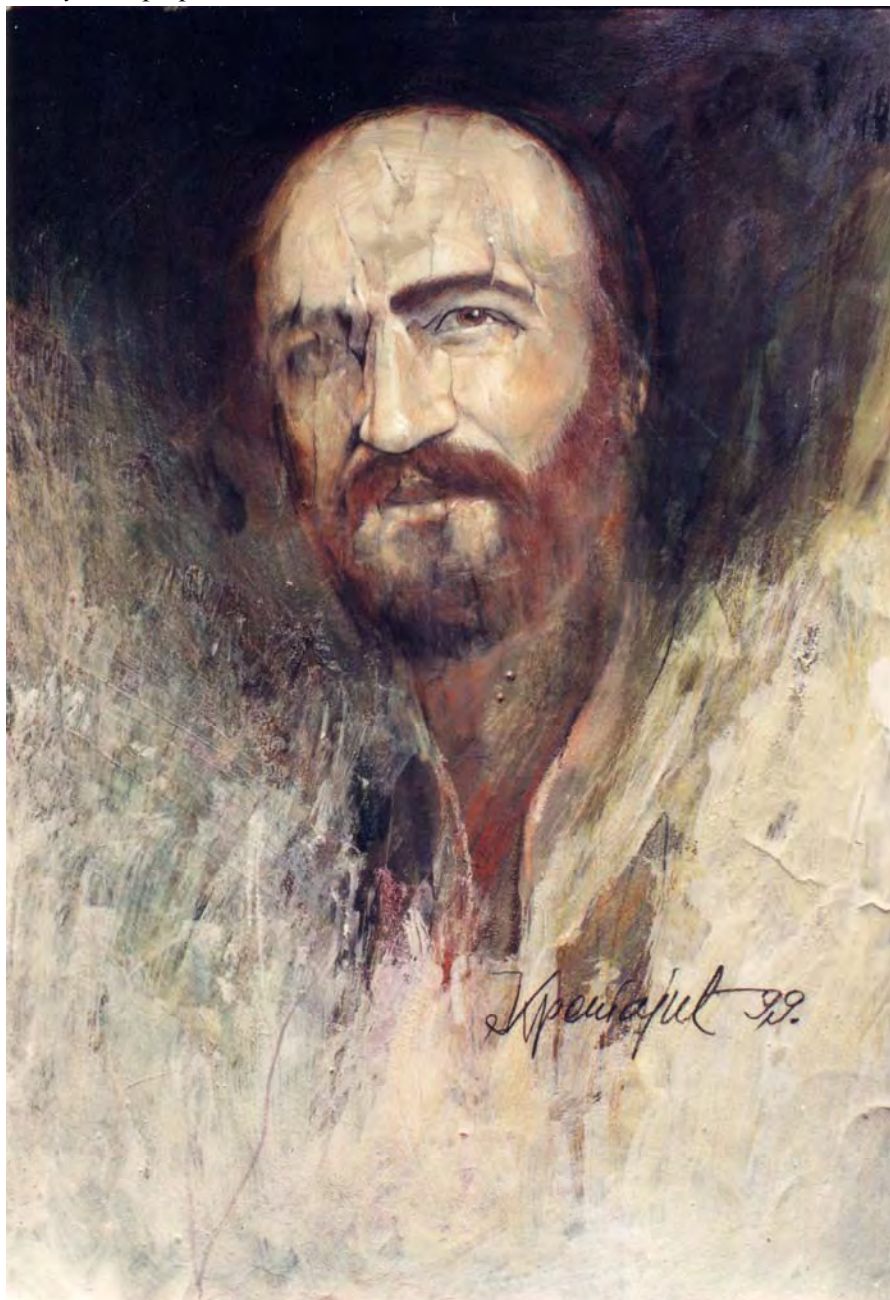
ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Драган ДРИНЧИЋ:
ПОЛИТИЧКА НАЦИЈА

Слободан МИЛИЋ:
СВЕТО ТРОЈСТВО
СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ

Αγίου ὁριπρεῖ

Драган ДРИНЧИЋ

ПОЛИТИЧКА НАЦИЈА

Српство је супстанцијална, структурна, бићоносна, појмовна, вриједносна и самоспознајна одредница црногорства. Српско етнонационално биће Црногораца нема асимилаторско-негаторски већ самопотврђујући, идентитетизирајући смисао

У црногорској политичкој и интелектуалној јавности још увијек је актуелна дилема да ли постоји црногорска нација. Да би се разјаснила ова контроверза, потребно је најприје социолошки елаборирати појам нације.

Нација је сложена друштвена појава, која се различито схвата и тумачи. Термин нација потиче од латинске ријечи НАТИО, што значи рођење, род, племе, народ. Феномен нације први је проблематизовао француски философ и историчар Жозеф Ернест Ренан, у својој расправи "Шта је нација", 1882. године. Иако је то питање постављено у деветнаестом вијеку, ни до данас није концептуализована конзистентна и интегрална теорија нације, која би на свеобухватан начин дефинисала и експлицирала све њене узрочне и структурне елементе. Не постоји јединствено појмовно-категоријално одређење и идеалнотипски образац нације јер је она веома комплексна и слојевита друштвена појава. Теорије нације углавном имају редуktivни карактер, јер њену цјеловитост свде на један од њених бројних саставних и узрочних чинилаца. Тако, постоји психологистичка, социологистичка, етногенетичка, културалистичка, религионистичка, етатистичка теорија нације, које њен тоталитет редукују на само један од више њених каузално-конститутивних елемената (државу, етнос, расу, психику, културу, језик, вјеру, економију, заједничку припадност...).

Нација је друштвени индивидуалитет, који превладава природне заједнице крвног сродства (братство, род, племе, савез племена). Нација је објективна друштвено-историјска појава и сложена државно-територијална, етничкорасна, политичко-економска, културно-духовна и психичко-емотивна заједница. Нација је историјским развојем условљени специфични облик људске заједнице, у којој се на ширем друштвеном плану нужно остварује комплексна политичка, економска и културна интеграција. Нација је облик политичке и културне социјализације личности. Нација је тотална и тотализујућа, интегрална и интегрисућа заједница. Нација није хомогена и монолитна већ интраплурална и конфликтна друштвена група. Нација је мултифункционална, глобална, вертикална друштвена група јер је структурализована од свих класа и слојева.

Психологијска теорија своди нацију на садржаје појединачне свијести (национални осјећај, појединачна подражавања колективне - националне свијести), занемарујући супраиндивидуалне, екстрасубјективне елементе детерминације. По психологијској теорији, за верификацију нације довољан је само индивидуално-субјективни осјећај националне припадности. Психологијска концепција искључује изванпсихичке узрочне чиниоце, па је теоријски "могуће" да у једној породици живе најближи сродници који сви појединачно припадају различитим нацијама. Одређујући нацију као механички скуп индивидуалних националних осјећаја, ова субјективистичка, номиналистичко-атомистичка теорија пренебрегава чињеницу да изван објективно-социјалног контекста не постоји апстраховано национално осјећање јер је осјећај припадности некој нацији резултат интеракције и идентификације са колективитетом а не са појединцем или самим собом.

Посебна врста психологијских учења је колективно-психолошка или **Социо-логијска теорија**, која нацију одређује као колективитет који априорно постоји изван свијести појединаца. Дефинишући нацију као скуп кондензованих садржаја колективне (националне) свијести, социологијска теорија залази у мистичне просторе спиритуализма, придавајући јој трансцендентална својства колективног логоса. Својим апстрактним колективизмом социологијска теорија је блиска биологијском поимању нације, само што умјесто натуралистичког етницис-

тичког трибализма преферира цивилизацијски више форме колективне (националне) свијести (култура, језик, религија, менталитет...). За социологистичку концепцију довољна је само интеракцијско-рефлексивна синтеза неколико индивидуалних националних осјећаја да би се конституисала или верификовала хипотетичка нација.

Културалистичка теорија дефинише нацију као заједницу културе, занемарујући њене државотворне и расне елементе, чиме се, упркос њеној суптилној културној разноликости, редукују њене укупне индивидуалне специфичности. У оквиру културалистичке теорије постоји лингвалистичка концепција, чија је главна теза да је језик најважнији чинилац нације. Језик је веома значајан конституенс и конститутор нације, који супстанцијално одређује њен културни идентитет и њено цјелокупно духовно биће. Но, језик не може у потпуности да идентитетски диференцира националне колективитете услед истојезичности одређених нација. Лингвални детерминизам нације дјелимично је ограничен постојањем полинационалних језика, тј. језика којим говори више нација (енглеским језиком говори 35, француским - 31, шпанским - 22, португалским - 6, њемачким - 5 нација...). Потпуна језичка диференцијација нације отежана је и због тога што постоје билингвалне и полилингвалне нације, тј. националне заједнице у којима се говори више језика (Швајцарци говоре њемачким, француским, италијанским и ретороманским а Канађани енглеским и француским језиком...).

Постоје и такве концепције које поистовјеђују религију и нацију ("српска" вјера, "турска" вјера...), односно одређују религију као фундаментални конституенс и детерминатор нације. Међутим, иако постоје мононационалне религије (шинтоизам, хиндуизам...), религија је квалитетно различит и квантитативно шири феномен од нације. Као универзална духовна творевина, религија је једна од неколико компоненти националне идентификације али не и диференцијални чинилац нације. Религије се не могу национално идентификовати јер су транснационалне категорије, односно мултинационални феномени. Изједначавање религије и нације није могуће и због тога што постоје мултиконфесионалне нације (сјеверни Нијемци су протестанти а јужни - католици; Ирци такође припадају католичкој и протестантској вјероисповијести...).

Економистичка теорија своди нацију на производно-потрошачку заједницу, односно медијум парцијалне економске интеграције, игноришући њену емотивно-културну вриједност, сматрајући је историјским анахронизмом и препреком глобализације и транснационалне интеграције капитала. Иако су економски развој и социјално организована подјела рада били најважнији узрочни чиниоци који су условили државно-територијалну интеграцију и централизацију а тиме и трансформацију етноса у нацију, пренаглашавање значаја економског детерминизма за стварање и функционисање националних колективитета је вулгарни, потрошачко-хедонистички прагматизам, који изван материјалног бенефита не види смисао индивидуалне и друштвене егзистенције.

Националистичка концепција одређује нацију као идеалну, монолитну, бесконфликтну, хомогенизирајућу заједницу и као доминантан и једини прихватљив облик социјалне интеграције. Национализам идеологизује, митологизује и сакрализује нацију, проглашавајући је за највећу човјекову потребу и вјечни и универзални медијум људске егзистенције.

Најизраженија редукцијска концепција нације је **етногенетичарска теорија** (теорија чистог етноса). Најважније карактеристике етногенетичке теорије су: 1) да нацију своди на биогенетски структурисану етничку масу; 2) да нацију схвата као монистичко-структурни сублимат расне чистоте (расни моноетнизам); 3) да занемарује социо-повијесне и субјективне чиниоце нације и 4) да нацију посматра као затворену, аутаркичну, чопоративно-трибалистичку заједницу, независну од мултинационалне и мултикултурне интеракције (теорија "крви и тла"). Етногенетичка теорија одређује нацију као природно-крвну а не као државно-територијалну, политичко-економску заједницу. Етногенетичари схватају нацију као природну заједницу каква је породица, убрајајући у њу све оне појединце који усљед свог заједничког поријекла имају исте или сличне тјелесне и психичке особине. Нација се дефинише искључиво на основу фатализма крви и тла - као заједница потомака истих предака, чије се исте или сличне биопсихичке карактеристике преносе с генерације на генерацију путем наслеђа. На тај начин, етногенетичка теорија упада у теоријске поставке ламаркизма, по којем се генетским путем преносе не само урођене (биолошке) предиспозиције већ и стечене - пси-

хичке особине. Тиме се нација схвата као етногенотипска и историјска константа, која због свог етнобиолошког фатализма не подлијеже друштвено-историјском развоју и промјенама. Пошто нацију одређује као елитистички етногенетски супстрат расне чистоте, етногенетичка теорија је блиска расистичкој и нацистичкој идеологији.

Својим антиисторијским, социобиологистичким етницизмом етногенетичка теорија ретардира нацију на њену супстанцијску праоснову, супротстављајући њеном развоју статични, свевремени, еугенички, идеални етнички архетип нације. Међутим, нациогенезу не треба везати за неке праводобне историјске периоде јер за формирање нација нема временско-повијесних ограничења будући да настају када за то постоје објективни друштвени услови. Нације су посљедице социјалне интеграције а не неких иманентних спиритуалних и бионатуралних својстава. Нације не настају на основу метафизичког и биолошког аутоматизма, већ се формирају у одређеним историјским социоекономским условима - хомогенизовањем кумулативних етничких агрегата у чвршће и организованије државно-територијалне колективитете. Нације су територијалне а не крвно-сродничке заједнице, па се у њихову структуру могу инкорпорирати етницима различитог поријекла. И сами етницитети као што су народи настали су на основу лабавије државне интеграције.

Постоје моноетничке (мономорфне) и полиетничке (полиморфне) нације. Моноетничке (једнородне) нације се састоје од једног етничког елемента (етницитета, етније, етникума), а полиетничке (вишеродне) нације - од више етничких јединица (полиетнички супстрат). Такође постоје мултиконфесионалне, мултилингвалне и мултирасне (местичке и мулатске) нације. Свага четири одсто становништва у свијету живи у једнонационалним, моноетничким државама. Нације настају етничком фузијом, тј. спајањем етничких јединица (племена, савеза племена, народа), или етничком фисијом, тј. цијепањем етничке масе на више националних ентитета. Етничком фузијом Пруса, Шваба, Бавараца, Саксонаца и Тиринжана створена је њемачка нација. Етничком фузијом Романа (старих Римљана), романизованих Келта (Гала) и романизованих Германа (Франака и Нормана) настала је француска нација. Етничком фисијом јужнословенске етничке масе настале су словенске нације на балканском простору. Међу-

тим, нације се не стварају само од етнитета већ и од самих нација ("полинационална фузија"). То су сложене нације (нације нација; наднације), каква је нпр. америчка нација, која је створена од више етничких и националних ентитета.

Будући да су нације углавном супстрати полиетничког материјала и да се обично не поклапају са својом етничком прасупстанцијом, не може се говорити о њиховој етнорасној чистоти, усљед чега треба избјегавати етногенетичка тумачења и теорије.

Нације нијесу ни етнобиологистички ни апстрактни психо-колективистички конструкти, већ су истовремено објективизирани и објективизирајући субјективно-саморефлексивни ентитети. Иако је објективизирана спољашњим детерминизмом, нација је и субјективна, саморазумијевајућа цјелина. Нација не може да постоји без властите самосвијести, односно саморефлексије. Национални субјективитет чини индивидуално и колективно структурисана национална свијест. Националну свијест чине национални осјећај (свијест о националној припадности), национална култура, национални менталитет, државотворна свијест и историјско памћење.

Етатификација нације

Један од најважнијих чинилаца који конституише и уобличава нацију је држава, односно државотворна свијест. Нација се политички хомогенизује и индивидуализује у држави. Будући да се конституишу у државно-политичке индивидуалитете, нације су се формирале у процесу стварања националних држава, усљед чега имају државотворни карактер. Држава и државотворна свијест су истовремено и конституенси и конститутори нације и националне свијести. Без државотворне свијести национална свијест била би знатно неразвијенија будући да се формира не само кроз свијест о заједничком поријеклу већ и кроз свијест о заједничком животу на одређеној територији (државотворну свијест). Држава је веома важан конститутивно-конституирајући чинилац нације а државотворна свијест један од најзначајнијих елемената националне идентификације. Постоје нације истог језика и истог етничког поријекла, али су веома ријетке вишедржавне нације, јер нација се увијек хомогенизује и форматује у

односу према матичној држави. Држава је организационо-интегративни чинилац нације јер је функционализована као медијум за чвршће повезивање етнитета и њихово трансформисање у националне индивидуалитете. Нација је настала у условима интензивне централизације државне власти и етничке хомогенизације, као последица супституције феудалног натурално-привредног партикуларизма капитал-тржишном интеграцијом. Међутим, нација се не може поистовијетити са државом, нити се она може на основу њихове социјалне симбиозе стварати вјештачким путем (као што је то покушано у Аустро-Угарској и бившој Југославији). Национална свијест се не може насилно и артифицијелно фабриковати јер је резултат добровољног заједничког живота и кондензованог историјског памћења.

Српскост црногорства

Црногорска нација је декретно прокламована 1948. године, на оснивачком конгресу Комунистичке партије Црне Горе, као типична политичка нација, с намјером да се сепарира из српског етничког корпуса, у складу с авнојевским "конституционалистичким" принципом "једна федерална јединица - једна нација". Да су титоистички комунистички ФЕУДералисти и нациогенетичари дуже поживјели, данас би вјероватно "постојало" још неколико српских политичких језика и српских политичких нација (војвођанска, шумадијска, тимочка, херцеговачка...). Политичка нација није социјални феномен који има реалну егзистенцију већ волунтаристичка творевина одређених политичких субјеката. Политичка "нација" не настаје објективним друштвено-историјским развојем, већ је последица политичке одлуке и идеолошког одређења.

Политички индукована и формализована на редуктивном, монодетерминистичком принципу инсуфицијентне структуралности (државно-националној једначини), пројектована црногорска нација се постепено али непотпуно дезинтегрисала из свог српског етничко-културног супстанцијалитета, конституишући се као двоидентитетска цјелина која није лишена есенцијалних карактеристика свог примордијалног бића. Због идеолошко-репресивних императива комунистичког тоталитаризма грађани Црне Горе су се само формално изјашњавали као национални

Црногорци, а суштински су, самосвјесно, припадали свом оригиналном етничком идентитету. То потврђују често коришћене синтагме: "Црногорац српског рода", "Црногорац српског коријена", "Црногорац српског поријекла"...

Сам назив црногорска нација споран је и са формално-терминолошког аспекта јер је у политичком контексту у којем је настао номинално супституисан у оквиру титоистичке одреднице "народи и народности", чији се елементи не могу третирати као националне већ субнационалне (етничко-народносне) категорије.

Црногорски етникум је национално идентификован само у оквиру волунтаристичког, редуктивистичког изједначавања државе и нације. Црногорски националитет није структурализован из супстанцијалног, самосвојног, природно-бивственог, етничко-културног идентитетског диференцијала, већ је индукован манипулативном идеологизацијом и редуктивистичком теоријском етатификацијом нације. По етатистичкој теорији нације, црногорској нацији требало би да припадају сви држављани Црне Горе, као што је то у Америци и Швајцарској. Будући да се продукују на основу етатистичког редуктивно-монистичког каузалитета, подржављене нације су непотпуне, артифицијелне, деобјективизоване, екстранационалне политичке творевине, лишене изворног идентитета и детерминисане превасходно националистичким идеологизмом и економистичко-интегралистичким, тржишно-профитним интересима капитала. Ексклузивистичко државотворно одређење нације нема практичко утемељење и оправдање и због тога што постулира једнонационалну државу, која је анахрон и раритетан феномен у савременој свјетској геополитичкој структури. У једној држави углавном постоји више нација, а једна нација обично је расијана у више држава. Поистовјећивањем државе и нације нивелишу се њихове појмовно-феноменолошке разлике и минимизира њихова бићевна специфичност, чиме се оставља значајан простор за политичку и идеолошку манипулацију. Да не постоји једначина државе и нације показује и примјер арапске нације, која је конституисана у 19 држава. Своју нацију арапски народи не именују по називима својих држава, већ, уз благе индивидуалне варијетете, чувају свој интегрални национални идентитет.

Из црногорске државности не фабрикује се само "црногорски" национални већ и језички идентитет, што је уникатна

појава у свијету. Етатификација националног индивидуалитета и државотворно одређење језика одлике су структурно неконституисане и идентитетски недостатне "нације". Нације које су сигурне у своје постојање немају потребу за производњом фиктивних конструката и лажног идентитета.

У Црној Гори се нацистоидним инжењерингом фабрикује нова - "монтенегринска" "нација", потпуно сепарирана од српске. "Црногорски" национални ентитет "створен" ампутацијом свог српског језгра не може се звати црногорска већ "антицрногорска нација" јер се потпуно отуђио од своје матице и суштине. Одвајање црногорства из српства је идеолошки пројекат, чије је нужно исходиште виртуелна црногорска нација.

Не постоји ни интраструктурни ни екстраструктурни диференцијал који би црногорску народносну формацију спецификовао у извансрпску националну заједницу. Црногорство нема пуни структурални и самоспознајни капацитет ако је искључено из српског етничко-културног корпуса. Црногорство је интракултурно варијететни и државотворно индивидуализовани облик српства. Српство је структурни, вриједносни и детерминантни чинилац црногорства. Српство је суштствена, бићоносна, самоспознајна и појмовно-категоријална одредница црногорства. Српство не нарушава већ обogaћује идентитетски опсег црногорства. Без српства црногорство је празна, химерична политичко-идеолошка форма, лишена феноменолошко-функционалног и стварносно-вриједносног садржаја. Несрпско "црногорство" није одраз истинске, самосвојне, чувствено-спознајне националне идентификације већ индукована, деструктивна, тоталитарна, нацистоидна идеолошка креатура, чији циљ није афирмација већ разарање суштине црногорског етничко-културног бића. Српско етнонационално биће Црногораца нема асимилаторско-негаторски већ самопотврђујући, идентитетизирајући смисао. Црногорство се не негира истицањем већ поништавањем српства, као свог најсупстанцијалнијег садржаја. Деструирањем свог српског супстрата црногорство се трансформише у антицрногорство, као своју појмовно-феноменолошку супротност.

Сви социјално-социолошки концепти и чиниоци нације: етнички, духовно-културни, језички, вјерско-црквени, повијесно-историјски, ујединитељско-ослободитељски, заједничарско-припадносни, етичко-обичајни, државно-интегративни, економ-

ско-кооперацијски - садржани су у српском фактицитету црногорства. Сем истовјетности етничког поријекла, Црногорце са српским националним корпусом спајају исти језик, култура, вјера, црква, обичаји, традиција, заједничка историја, заједничка држава, заједничка припадносна свијест, историјско памћење, родбинска и економска повезаност. Нема ниједног елемента нације који дубоко не прожима српско и црногорско биће.

Да Црногорци припадају српској етнонационалној структури недвојбено показује њихово историјско памћење, односно њихово изјашњавање на свим пописима становништва до успостављања комунистичке диктатуре, као и посљедњи попис, на којем се њих 32% изјаснило да су Срби а 64% да говори српским језиком. Ови проценти били би знатно већи да је изјашњавање грађана организовано у демократском а не у антисрпском, тоталитарном систему.

Слободан МИЛИЋ

СВЕТО ТРОЈСТВО СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ

Од једне буктиње до друге, од једне песничке величине до друге, као по неком закону мора да прође, прохуји, изнад једног народа или у њему читав век.

Огањ који се поново запалио међу Србима, поново после Његоша, пробудио се у Ровцима након 120 година. Велике књиге како каза Достојевски за *Дон Кихота*, пишу се „једном у сто година“. Сви су изгледи да је тако.

И појави се Свето Тројство српске поезије. *Рече ми један чоек, Међа Вука Манићоћа и Леле и куку*, јединствене поеме српског духа, а њихов творац нови светионик са новом светлошћу.

Тамо где се и дананас једино хода у опанцима, све мање и све ређе, на жалост, ишло се веома пажљиво и да се не би која мисао случајно згазила, а овде речи расту и беле се као нарциси и шире се праве мисли чији мирис је постојан као том античком цвету.

Ваља овде да уметнем мој разговор с ђедом давно једном у детињству:

- Умро је тај и тај, кажем ја.
- Јели онај?
- Јес', вала, онај.
- А јеси ли сигуран?
- Јесам ђеде.
- Е, да је ваља не би умро.

После много година када ми је дошла у руке књига *Рече ми један чоек*, сјетио сам се ових ђедових речи да не умире и не нестаје оно што ваља, а то су речи, мисли, песме, брате.

За разлику од зрна, све оно што је надахнуто од Бога и такнуто вечношћу у Црној Гори никада није умирало. Поготово реч и мисао. Али од тога се умирало. За то се и умирало. Данас ни за то. Задата реч је у српском племенском народу била једини лек и спас. До недавно. Задатих речи нема, погажене пиште на све стране као гује. Зато однекуда дође Матија и поче да усправља злом погажене речи, да их толкује и претвара у хљебове. Уочи беле киљанове којих беше на све стране и поче по њима да копа. Време под њима беше старо сто педесет година и богато.

И када помислимо да је Његош исцедио и последњу кап суве дреновине подстакнут великим косовским митом, народном Вуковом епиком и мислима које су дозреле у тами петовековног ропства јавља се Матија Бећковић и тријумфално кличе: „није исцеђена дреновина сува“, баци на папир капи које се разлише и претворише у речи а обе у мисли и стихове.

И када смо помислили да су се горе умучале, гром загрмје изненада из ведрога неба, извише Роваца, а ђе би друго, и рашири се на целу Црну Гору и свеколико српство. Колико беше јак потражи везу и друге уназад да би ухватио залет за унапред. Потражи и нађе нагомилану енергију и муња обасја коротну Црну Гору, која је и данас у короти, као никад до сада, за самом собом.

Деградација добра под утицајем зла спољњег или унутрашњег. Јављају се у преломним историјским тренуцима и до њих долази - пре у одједном опустелој човековој души. Човек одједном изгуби моћ да разазна, појми шта је то добро, надвлада моћ зла. Тада почиње стрмоглавица човекова, братства, племена, народа. У таквој насртљивој стварности и пуној јада, у којој човек не „умије да се опасуљи“ добро бива све ређе, потиснуто као да је остављено за сигурно време, које ће доћи, које мора доћи.

На таласима јада и чемера који се гомилаше више од једног века јављају се епске песме Матије Бећковића. Он као да је знао да је епика мач зла свакојега једног племена, па посеже епске топузине и доведе у ред, у стихове, свеопште мисли племена рођачкога.

Плеће је причано и певано, мислило и мисао једну додало другој тако да се ствара трајан плот од речи којима су се опасивали бранећи се од свакојаког зла. Приче су се ређале као у *Хилјаду и једној ноћи*, с том разликом што су очи чекале неког Годоа, чекале и надале се, постојно се надајући да постоје. Слутиле су то изграђујући свој мит. А каменице пуне митова и епике могу се још увек открити, допрти до њих, показати се оно које нафачан а иза којег стоји народ који вековима једино опстаје по каменицама. Оне су му једино добро и зло и овог и оног света. Само песнику је дато да се напије из тих каменица, ако препозна да му је то једино пребивалиште и бивствовање. Препознати своју дубину, значи постојати. Постојати значи надовезати се духом на дух прохујалих векова. Рођењем донети тај дух и после га препознати и оживети га речима. Песник о коме је реч наследио је рађање и атавизам предака и - јада.

Рођен у кошуљици мита и епике касније ће доћи да све то препозна, и препознао је. Од *Рече ми један чоек* преко *Међе Вука Манићковића* од *Леле* и *куку* нема више од ромаче, а Црна Гора је сва једна ромача. Е, тој ромачи је смештено толико мистике и епике да човек за под главу ставља мит уместо руку, камена или јастука, био будан или кад спава. Црна Гора је велико улиште мита и епике српскога народа са којима ће савладати и најтрагичније историјске тренутке. Са Светим тројством Његошевим и овим Матијиним српским народ нема шта да брине за своју будућност.

Ровца и Кучи су двоје од седморо брда која чине груди Црне Горе. Марко и Матија су примјери страшни, антички. Код нас традиција стално ври, кључа. Из њене поре стварају се капи које се сливају у речи, у песму или прозу. Док Марко тражи примере са којима ће свакога на мегдану добити. Матија исписује „псоглаво наличје времена“. Матија се диже у што се нашао да запише завете предака. Бог ћути, гледа и аминује. Види Матија да је божје све и да ће Бог понешто поделити са њим. И поста реч заједничка и откровење и распечаћење седам печата и појави се рођачка књига староставни и наше. Паде реч и би књига. Значај Матијин је што је изнео све болести душе у преломном историјском тренутку са описима главних негативности наших и што је оставио разголићене по свој Црној Гори и њеним гудурама да се пуне јада, веремо и патимо, да дозивамо једни друге и да се не чујемо, да смо тако близу а тако далеко, да се гледамо а не види-

мо, да јад сипамо једни на друге и да се један радује кад други умире. Наводи се ђаво на нас и послушасмо га. Радујемо се кад други плаче.

Значај Матијин што се надовеза на традицију и дух народни и одоле многобројним кљусама .

Значај Матијин што проникну зло и добро свога народа и што би свестан свега онога што тај народ поседује.

Значај Матијин је што после Његоша изрече нову песничку реч.

Епска иронија је дубина његовог духа.

(средина маја 2010. г.)

КРИТИКА

КРИТИКА

Весна ТОДОРОВИЋ:
НОВА СВИЈЕЋА У СРПСКОЈ
ДУХОВНОСТИ И КУЛТУРИ

Милорад БУКАНОВИЋ:
У ВРТЛОГУ АНТРОПОЛОШКОГ
ПЕСИМИЗМА

Радојка ВУКЧЕВИЋ:
ДОПРИНОС ИСТОРИЈИ СРПСКОГ
НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ

Марко НЕДИЋ:
СИНТЕТИЧНОСТ КЊИЖЕВНОГ ДЈЕЛА
КОСТЕ РАДОВИЋА

Панонско море

Весна ТОДОРОВИЋ

НОВА СВИЈЕЋА У СРПСКОЈ ДУХОВНОСТИ И КУЛТУРИ

(Изабрана дјела митрополија Амфилохија, Светигора, Цетиње, 2009)

Ваше Преосвештенство, часни оци, даме и господо, драги пријатељи!

У име издавачке куће Светигора, данас ћемо вашој пажњи представити прва два кола, од по пет књига, Изабраних дјела Његовог високопреосвештенства митрополита Црногорско-приморског г. Амфилохија. Подухват издавања је заједничко дјело двају епархија СПЦ – Митрополије Црногорско-приморске и Епархије Будимљанско-никшићке. На овом благословеном и многозначном послу окупила су се духовна чеда митрополитова, на челу са владиком Јоаникијем који својим, првенствено теолошким и философским, знањем и разумијевањем и са синовском усрдношћу према свом духовном оцу, усмјерава рад свих нас који смо се прихватили овог веома одговорног посла.

Прво коло Изабраних дјела чине књиге: „Историјски пресјек тумачења Старог завјета“, „Увод у православну философију васпитања“, „Свети Сава и светосавски завјет“, „Нема љепше вјере од хришћанске“ и „У јагњету је спас“. Друго коло је представљено књигама: „Божјињи загрљај Бога и човјека“, „Васкрс – дар живота вјечнога“, „Косово је глава Лазарева“, „Часни крст Христов и косовски завјет“ и „У почетку бијаше Слово“.

Када смо започели овај посао, прикупљајући ауторове књиге, текстове, предавања и бесједе, дискове и касете са звучним и видео записима схватили смо да је то огроман материјал искуства, вјере, свељубави, богољубља и човјекољубља чијег аутора карактерише изузетна способност схватања и стварања историјских синтеза, једно необично широко гледиште о свијету препуњено појединостима, топла очинска и поетска ријеч, мноштво имена, мјеста, разних колорита и атмосфера, тако да свако ко урони у то велико стваралаштво лијепо, истинито и добро, може да потражи одговор на многа питања која му се чине безизлазна, и да кроз њега схвати и своју личну судбину. Тако ово дјело, чији је задатак огроман, а које је настало без литерарних претензија и из скромног осјећања дужности према ближњему и према своме народу, није ни теологија, ни философија, ни поезија, ни бесједништво, већ је, мирно у снази, озбиљно и достојанствено у изразу и доброј намјери, оно сума свега тога и зато као предмет или објекат за анализу и систематизацију умногоне превазилази снаге нас који смо, у овом тренутку, као техничка лица - његови писари и приређивачи. Зато се надамо да ће се у времену које је пред нама овом христоносном и хрсточежњивом дјелу, које у најпозитивнијем смислу у себи носи и савремено и прастаро, исконско, приступити стручније, свестраније, свеобухватније и да ће се оно тек у будућности открити у пуној својој снази и љепоти.

Поред ових десет набројаних планирано је још двадесет књига које би, ако Бог да, требало да буду објављене до Божића 2014. године. Између осталих, поменућемо само неке од радних наслова будућих књига, а то су: Христолошке и антрополошке студије, Литургија и подвижништво- студије, есеји и чланци, Бесједе на Богородичине празнике, Бесједе на светитељске празнике, Бесједе на јеванђељске теме, Црна Гора – Христова Свети-гора, Књига интервјуа и разговора на разне теме, Књига о посту, Косовски дневник, Сјећања на савременике и бесједе над упокојенима, Књига о Русији, Тајна Свете Тројице по Светом Григорију Палами, која је докторска дисертација ауторова писана на грчком језику, а коју је на српски језик превео владика Атанасије Јевтић истичући је међу 10 најбољих теолошких књига објављених у Грчкој за посљедњих сто година, и многе друге.

Посебно бих овом приликом истакла и илустровану књигу која је у припреми, а чији је приређивач господин Јован Маркуш, који је, до сада, брижљиво пописао, уз пратећу документацију и обиље фотографија, око 250 храмова - црква и манастира у Црној Гори - који су обновљени и подигнути митрополитовим директним учествовањем, по његовом благослову или молби и у времену од када је он на трону цетињских владика. Чињеница је да су, гдје год да је по Црној Гори направио корак, за његовим стопама ницале цркве.

Долазећи у завичај, крајем осамдесетих година прошлог вијека, у вријеме и простор гдје је слобода духа била најдубље угрожена, материји дата сва слобода, а духу никаква, гдје је за Бога буквално копана гробница у коју ће бити сахрањен и гдје је комунистичко безумље и братобиство тек мало минуло, митрополит Амфилохије је морао имати јаке живце и још јачу вољу да својим просветитељским надахнућем и несвакидашњом цјеловитошћу и духом који се издигао изнад домаћег метежа учини видљивим, прије свега, идеолошке и егзистенцијалне недостатке времена у коме живимо. Као што је Свети Сава научио свој народ да на кући свога бића отвори прозоре и прими свјетлост, тако је и црногорски митрополит Амфилохије, испуњавајући свету хришћанску дужност богољубља, човјекољубља и жртвоприношења, на своја плећа подигао са завичаја гробну плочу испод које су прво змије и акрепи своје отровне језике испружили право према њему, али су онда, насупрот њима, привучени чистим небом, изникли и најљепши цвјетови: монаштво, свештенство и вјерни народ у Црној Гори.

Шума ријечи, говорења и именована у свакодневном животу и друштвеном окружењу постане често толико густа да доведе до сметњи у нашем слуху, па тешко можемо чути праве ријечи, право слово. Међутим, митрополитове ријечи су се саме избориле, својом снагом и својом пророчком истином, да нађу своје записиваче и угледају, у писаном облику, свјетлост дана. Ако знамо да је језик једног народа израз цјелокупног његовог духовног бића, онда нам је јасно да и у стварању великог и највећег дјела поред аутора који га је створио учествује и народ који је изњедрио језик на коме је дјело написано. Случај митрополита Амфилохија је можда и јединствен у савременој српској култури и српском језику јер он сам је, у својој монашкој скромности и

превеликој заузетости мало тога што је написао или рекао објавио, али су његове ријечи запамћене и сачуване и готово да нема ситуације у којој је јавно говорио, а да неко од слушалаца његове ријечи није забиљежио или снимео.

Постоји у безводним крајевима Индије занимање које се зове сакупљач росе. То буду људи који пробдију по цијелу ноћ и преко механизма разних уских корита и некакавих специјалних непропустљивих платана до јутра скупе по неку чинију воде, чинију росе, којом касније напоје своје жедне породице. На ову фасцинантну слику личе ми сви они сакупљачи митроплитових ријечи који су мирно и скромно, у црној ноћи око себе, држали своје чиније пунећи их благодатном росом, којом се ми сада као живом водом нападамо са чуђењем и дивљењем.

Улога проповиједника и пророка у једном народу није лака. Зло у свијету се чини без напора, природно, нагонски, по некој фаталности, док је добро производ великог рада, одрицања, а у савременом тренутку оно је готово и умјетнички производ. Међутим, говорећи и пишући на богословске, теолошке теме, по огромној ширини ријечи и по срцу пјесник, митрополит је у свом исказу сабрао живо искуство не само свог народа већ и читавог човјечанства реагујући на све врсте савремених изазова, прецизно их именујући и чистећи од обмана и ускогрудости времена. У исто вријеме тај исказ свједочи дубоки смисао, али и спољну љепоту вјере у Христа Господа и Спаситеља.

Зато је његов језик истински и непатворен израстао из истине и у истини, па је и његова ријеч, прошавши кроз огањ вјечности, постала обавезујућа за слушаоце и читаоце, који имају уши да чују. Умивена и очишћена та ријеч благодарна и благотворно освећена сеже у темеље народног памћења и постојања. Она свједочи да је заборав смрт, а да је језик најбољи чувар светиње и народног бића.

Настало из најбоље традиције српске духовности, елитне културе и српског језика, носећи у духу неку врсту небеског механизма, дјело митрополита Амфилохија је, по бризи за народ и улазећи у најситније поре живота, слично дјелу великих духовника и отаца наше помјесне Цркве: Светог Петра Цетињског, владике Николаја и аве Јустина, а као што је црногорски митрополит Петар Други, као пјесник и владар, испустио своју последњу земаљску сузу за Косовом грдним судилиштем, тако и митропо-

лит Амфилохије дубоко у себи носећи косовску рану, чува ту најскупљу српску ријеч својим животом и у свом дјелу, за наслеђе народу који на жалост, у свом идеолошком сљепилу, још увијек „хљеб живота“ тражи „по њивама глади“.

Изабрана дјела Митрополита Амфилохија су нова свијећа у српској духовности и култури, запаљена не само да освијетли простор и буде путоказ овом од свашта измореном и поколебаваном покољењу, него као што се свијеће пред лицем живог Бога пале - запаљена за вјечну словесност и вјечно трајање.

Милорад ЂУКАНОВИЋ

У ВРТЛОГУ АНТРОПОЛОШКОГ ПЕСИМИЗМА

(Слободан Р. Бошковић: „Аритмија“, Удружење књижевника Црне Горе, Подгорица, 2008. год.)

Најновија, четврта књига Слободана П. Бошковића „Аритмија“, Удружење књижевника Црне Горе, Подгорица, 2008. год. заправо је збирка прича (претходне три су романи) за коју су њени рецезенти Матија Бећковић и Жарко Команин рекли да баштини „гогољевску и поовску фантастику“.

Опробаним умјетниковим средствима, иронијом и сарказмом, ове приче одсликавају само гротло истине о човјеку, па је у том смислу најновији Бошковићев књижевни напор, рекли бисмо, ипак, много ближи сензибилитету књижевних творевина Његоша и Достојевског.

„Аритмија“, прва у низу од 11 подужих прича ове књиге упечатљиво скенира ауторов антрополошки песимизам, обрушавајући се, при том горком иронијом на општеприхваћени рационалистички клише, о тобожњој супериорности људске врсте... Аритмија, као медицински појам, о којој је аутор солидно обавијештен, није ништа друго до наговјештај патолошких пулсирања у срцу човјека, који као такав, у свему непоправљив, заслужује само нирвану или смрт, како би његов заразни, кочоперни рушилачко-оптимистички идиотизам најзад био доведен „познанију права“.

Ипак, запажа Бошковић, човјек је такав какав је, опстаје миленијумима захваљујући вибрацијама и аритмији општих токова природе, а не због његове тобожње индивидуалне или божанске моћи. Осуђен да буде човјек, односно на вјечиту потрагу за смислом, овај најнесрећнији феномен природе, вјечно усмерен ка понору, нема право, поручује Бошковић на велике залете према бедему бесмртности: „јер су сви лудаци свијета на њу узалудно јуришали.“

У троуглу човјек - жена - животиња (пас), истражујући по бескрају подсвјесног, а у опробаном надреалистичком маниру Бошковић проналази матрицу смисла и сврхе вјерности и љубави, апотеозом псу, („Басна“), читавајући лекцију човјековом егоистичном обузетошћу собом, до потпуног слепила за све што га окружује. То и јесте, поручује Бошковић, највећи удес човјеков, прави и први доказ његове природе. Обузет идејом смрти, као искупљену и бјекству из „прљаве реке постојања“ Бошковић је, у причи „Убица“, која заиста обилује фантастиком, згађен и згранут над антрополошким лудилом и застрашујућом визијом пренасељености планете. Аутор, наизглед релаксирано налази рјешење тако што даје пуни легитимитет имагинарном убици, јер „што се сматра злом можда је и добро“. Привид мизантропије заправо је пишчев алиби и алузија за бесмислена клања од којих је саткана историја, а у чијем центру је, опет човјек - расколник и убица, који као такав и не заслужује ништа боље од убице за вратом.

Причом „Кара“, која експлицитније од осталих разголићује пишчева размишљања о природи човјека, Бошковић проговара језиком интелектуалца и хуманисте, коме је најтеже да докучи смисао мржње и њених ужасних последица. Њему својственим хумором (од кога се плаше), Бошковић фокусира капу (која је „паметнија од главе“), да би бравурозним обртима сугерирао све идеолошко лудило којим је човјек „као сном тешким обузет“, без лијека и наде на спасење. Напротив, јама идеолошке искључивости, као да је све дубља („Шизма“, „Црвено и црно“), а суноврат разума све већи, подсећа Бошковић на јаме и расколе наше ближе и даље прошлости. Зар је морало тако бити - пита се писац у очајању, али нема одговора (јер „свијет је овај „тиран тиранину, а камоли души благородној“. Загрцнут пред непробојним зидом заробљеног одговара, Бошковић резигнирано поручује Богу да не призна да је икада постојао, јер га човјек својим разобрученим дјеловањем на сваком кораку демантује. Најинтимнију, љубавну сферу човјекову Бошковић („Супарница“, „Љубавник“), сагледава кроз чворишта најгушће драматике, демантујући тако смисао општеприхваћених клишеа о романтици љубави и њеним недоступним донетима. Аутор и овдје види јад и чемер човјекове располућености, јер „просто је невјероватно како је оно што је лепо и ретко не само више угрожено: него брже и теже страда“. Пола-

зећи са становишта да су „недокучиви путеви кроз душевне поноре“, у које аутор ситуира љубавну збиљу, Бошковић у општу слику антрополошког песимизма упреда и тајне љубави, које заправо скривају патњу, будући да човјек из добрих намјера „најчешће постаје гробар другом човјеку“. Међутим, на ријетком, осунчаном пропланку оптимистичке визије љубави, истина у форми скице („Скица причу“), аутор излаже експлиците, становиште о божанској снази љубави која исцјељује и најтеже болести (рак), да би у њеном дефициту оставио простор за размах ове опаке болести.

На сличном сензибилитету и парамедицинском феномену („конзилијум“), аутор апелује на светости и исцјељивости људских снова и надања која се не смију нарушавати „освјешћујућом луцидношћу“. Ауторов снимак патолошких мајчинских снова, неудате жене, заправо је дирљива игра између стварног и патолошког - остварен сан, чије би нарушавање значило емотивну смрт, јер човјека не треба лишавати „поезије лудила“. Најслојевитије и са „Аритмијом“ и можда најбоље остварење Бошковићеве најновије књиге, свакако је прича „Трећи свет“, у којој пишчева имагинација дубоко и увјерљиво овладава просторима подсвјесног, гдје се сусријећу и прожимају сан и јава, а највише исконски страхови, како од смрти тако и од живота. Налазећи уточиште у некој врсти Чистилишта, између живота и смрти, Бошковићев јунак у исту раван ставља живот и смрт и тако у грчу амбиваленције истрајава ни жив ни мртав. Егзистенцијална позиција мислећег човјека је *аџонија*, поручује нам овај луцидни стваралац „јер све је агонија, и свуда су самртници“. Рани Андрић, Достојевски, Кјеркегор...

Књигом „Аритмија“ овом својеврсном „игром стаклених перли“, у којој се фанатстика „грли са реалношћу живота“, Слободан П. Бошковић је направио дубоки рез у егзистенцијалну позицију човјека, а при том обновио и освјежио најјача модерна струјања у српској и европској књижевности филозофској традицији. Овај непоправљиви меланхолик и *ерудиџа* - волтеријанац ипак, можда живот кроз књижевну визуру сагледава редуccionистички, а по мјери свог унутрашњег неспокојства, играјући се често, као чигром, огледалом, са сопственим ликом. Може ли бити другачије за истинског писца?

Радојка ВУКЧЕВИЋ

ДОПРИНОС ИСТОРИЈИ СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ

Излагање приликом промоције књига Горана Комара: *Ћирилична докуменџа дубровачкој архива. Прилози историји свакодневной живојџа на џромеђи Дубровника, Требиња и Новој (1504 – 1678) и Писма Миха Кувелића Дубровачкој влади. Канџијски рајџ (1664 – 1662)*

Ваше Преосвештенство Владико Атанасије, даме и господо,

Дозволите ми да кажем како са великим задовољством вечерас поздрављам излазак двије књиге Горана Комара, доктора медицине и члана управног одбора недавно основане Матице Српске у Црној Гори.

Задовољство је утолико веће ако знамо да др Комар иза себе има плодне резултате из домена архивистике који су већ објављени, дајући изузетно значајан допринос историји српског народа у Црној Гори. Међу претходно објављеним рукописима архивске грађе издвојићу онај који се тиче Боке Которске, а који обухвата ћирилске споменике из 17., 18. и 19. вијека, мјешовиту грађу од 1608. до 1907. године истраживану у архивима града Херцег Новог, Манастира Савина и приватним збиркама Боке.

Овим издањем, а и бројним другим, глас др Комара опомиње да његовање културног наслеђа у свијету у којем живимо је неизмјерљив извор духовног богатства човјечанства. Његова битна карактеристика заснива се управо на указивању на богатство у оквиру различитих култура и цивилизација које му својим пре-

питањем дају специфично значење. Др Комар и те како добро зна да је управо то богатство, богатство које ће духовну и материјалну основу постојања једног народа и друштва потребно пажљиво истраживати и чувати и очувати га јер тиме добијамо веома битне, често заборављене и скривене податке, често непознате широј јавности о историји, култури, начину живота, религији, језику и осталим сегментима нашег постојања.

Захваљујући том сазнању др Комар крајње посвећено излази у сусрет једном од основних човјекских настојања, да упозна своје поријекло, прошлост својих предака, њихов начин живота, обичаје, језик, начин комуникације и његово постојање отргне од заборава и остави трагове свог стваралаштва за нека будућа покољења.

Он то чини крајње суптилно, без сувишних коментара, досљедно примјењујући одабрани методолошки поступак, којим ставља на увид јавности, како научној, тако и политичкој, до сада необјављена документа из поменутих архива. Нема реалнијег и објективнијег начина да се поведе разговор о историји, нацији, језику и писму и да се истовремено одупре свакој реконструкцији ова три кључна термина која је у Црној Гори у току и чији смо свједоци. Реконструкцији која се одвија ради тренутних политичких интереса. Не постоји снажнија аргументација од снаге објављених докумената којима се може повести борба за истину, за дефинисање поменута три кључна термина у Црној Гори: историје, нације и језика.

Његујући управо такву свијест, свијест о значају и улози архивистике у очувању структуре спрског народа у Црној Гори, односно Боки, др Горан Комар уложио је сав свој прегалачки напор да би сачинио књиге које представљамо јавности вечерас, 'Ћирилична документа дубровачког архива' и 'Писма Миха Кувелића дубровачкој влади'.

Прва помисао која се јавља на додир ове двије књиге јесте да је у нашој култури често присутан парадокс који је из културе искључио завјештања просвећености и посвећености. Међутим, др Горан Комар доказује управо супротно. Он је један од ријетких културних посленика који никада није себи допустио парадоксално схватање културе, поготово искључивање посвећености. Напротив. Објема књигама посвећује огромну енергију и као архивар и као приређивач. То одуширање Горана Комара овом

парадоксу посебно нас обавезује када се појаве ријетки, изузетни издавачки подухвати какве чине излазак ове двије књиге које представљамо вечерас.

Но, будући да нисам историчар по вокацији, суд о неизмјерном значају ове двије књиге, када је у питању историја српског народа у Црној Гори, њена култура, поготово на тремећи Дубровника, Требиња и Новог, препустила сам вечерас историчарима и угледном владици Атанасију, а ја ћу се на крају осврнути на оне слојеве који ме импресионирају, а на које су се претходници осврнули, као некога ко се бави књижевношћу и језиком.

Ради се о предговорима објема књигама из пера др Горана Комара, предговорима које одликује рафиниран поетски стил који прецизним сликама оживљава давне свјетове поменутог троугла, сликама које имају драмску снагу којим се константно буде ишчекивања, потреба за новом сликом које се надовезују једна на другу и одвијају филм о нашој прошлости, филм од непроцјенјиве вриједности.

Навести ћу сам почетак предговора приређивача ћириличним документима којима др Комар уводи у снагу докуманата које представља овим издањем. Буквално каже: ' Наши обалски градови, као да су бјежући од недовољности и недаћа живота у гори, непосредно загазили у море, ослонивши се на морску хрид, или је, пак, такав ослон одабран у продорној имагинацији такве снаге да су његови творци пренешени у легенду, а посљедници, у дубоком поштивању надограђивали сасвим тврдокорну развојну линију властеоског сталежа. Величину и домашај таквог потеза не би умањивало ни сазнање о присуству каквих ранијих, од древнијих поморских трговаца засниваних емполиона, брањених искључиво брзим лађама и тврдим, неразоривим зидинама. Гледамо такве стопе и дуж старе Боке, и ван ње, које можда формирају дубљи и потпунији рефугијум, него је то могао било који планински пристанак орјенског или ловћенског међаша. Вјерујем, тај корак, корак у море, град у мору, донио је, и чинио је, најдубљи револуционарни захват икада изведен у социјалној историји вањског динарског паса'.

Осим префињењог стила овај увод илуструје и вјеровање др Комара у снагу ријечи. Али, исто тако се наслућује и његов одговор на многа питања надреалности наше данашњице. Одабрани архивски списи показују да је чак и у његовој фактној стварности

немогуће одвојити историју од културе, културу од политике, политику од историје и историју од живота. То су несумњива искуства, како ондашње, тако и данашње свијести. Она су у сталном процесу надигравања. Због тога вјерујемо да је управо њихово надигравање подстакло др Комара да нас преко архивске грађе подсјети да је историја у самим нашим темељима, гдје смо као народ више опстали тамо гдје су темељи наше духовности: манастири, фреске, иконе, школе писмености, поезија и наравно архиви.

Њихово даље надигравање у приређеним књигама др Горана Комара 'Ћирилична документа' и 'Писма Миха Кувелића' само иду у корист овако осмишљених пројеката, што и јесте добро одабран корак ка једном, надајмо се, дугом путу континуираног и константног учешћа у богаћењу духовне баштине нашег народа и његовог дубљег сусрета са истином о нама.

Све ово више него препоручује књиге које представљамо вечерас, како академској, тако и широј читалачкој публици.

Коначно, дозволите ми да нагласим. Успјех архивских пројеката др Горана Комара од недавно јесте успјех Матице Српске. Са срећом.

Марко НЕДИЋ

СИНТЕТИЧНОСТ КЊИЖЕВНОГ ДЈЕЛА КОСТЕ РАДОВИЋА

Кључне речи: Завичајни писац, вера у књижевну реч, опсесивне теме, духовно наслеђе Пиве, доживљај љубави, критички однос према политичкој стварности, документарно-уметничка проза, завичајне легенде, симболика изгубљеног завичаја, појам жртве, синтетички значај једне књиге.

Апстракт: Књижевно дело значајног српског писца из Црне Торе Косте Радовића сагледано је као целина, с посебним освртом на његов песнички и прозни рад и опсесивне теме љубави, изгубљеног завичаја, културне и духовне традиције Пиве и критичког односа према политичкој стварности. Централна књига Радовићева јесте документарно-уметничка проза *Пива, њошой*, у којој се потапање реке Пиве ради стварања акумулације вештачког језера види као најтрагичнији догађај новије историје Пиве и њених становника. У тој књизи су и друге Радовићеве књижевне теме - аутобиографски моменти, легенде пивског краја, значај манастира Пиве у историји народа, идеолошко-политичка стварност. Наглашена су и два поетска и симболичка појма књиге: појам жртвовања и двоструке стварности пивског простора, као конкретног, измењеног завичаја, и као завичаја из сећања и снова. У тој једној књизи симболично је остварена синтеза свих књи-га Косте Радовића.

Песник, романијер, приповедач, путописац, хроничар, Коста Радовић данас је један од најживљих примера духовног и културног прегалаштва не само на простору завичајне Пиве већ и на целокупном простору Црне Горе и њеног српског језика и књижевности. Вера овог аутора у књижевну реч и њену мисију у значење и смисао које књижевност још може пружити човековој личности и духовном и моралном потврђивању заједнице и народа на чије се колективно сећање и искуство добрим делом ослања, постаје још упечатљивија и делотворнија када се упореди са данашњим све опаснијим губљењем вере у готово све врсте традиционалних и стандардних животних и цивилизацијских и националних вредности у нашој средини. Та готово романтичарски мотивисана вера у снагу књижевне речи и књижевног облика добила је веома јаку унутрашњу потпору и потврду у тематским, садржинским и значењским оквирима књижевног дела овог писца, нарочито у његовој усредсређености на један број опсесивних књижевних предмета и тема, по којима његов књижевни рукопис постаје препознатљив већ на први поглед. Када се сагледа као целина, књижевна делатност Косте Радовића, и по својој тематско-садржинској основи и ослањању на нашу језичку и стваралачку традицију новијег и ранијег времена, и по својим важним структуралним особинама, срасла је с неким од најтрајнијих изражајних одлика и усмерења српске књижевности друге половине XX века. Она се такође може видети као природна последица веома изразите духовности и јаких стваралачких порива и потреба становника завичајног пивског простора за који је овај писац изузетно емотивно везан и као доказ да је та потреба за стварањем и данас веома наглашена, а да ће и убудуће бити тако.

Коста Радовић се као писац огледао у неколико књижевних врста и жанрова. Дуго је био познат искључиво као песник, у том својству је био један од најактивнијих покретача и утемељитеља „Пјесничке ријечи на извору Пиве“, веома значајне књижевне манифестације не само овог културног простора која нас је данас на овом месту с раз-логом окупила да покушамо да осветлимо његов књижевни портрет. Коста Радовић је објавио четрнаест песничких књига, међу њима и неколико књига изабране поезије. Најновији избор, из ове године, носи оригиналан наслов (*Само*) *Антилоја*, и у њему се налазе најзначајније песме из свих његових досадашњих песничких збирки, подељене на пет темат-

ских и значењских целина, које пажњу данашњих и будућих читалаца усмеравају према најзначајнијим и најкарактеристичнијим песничким предметима овог аутора. Коста Радовић се, међутим, последњих петнаест година, поред поезије, паралелно бави и писањем прозних књига, и у том погледу је веома сличан једном броју савремених српских песника који се такође временом све више окрећу стварању прозних облика. Као прозни писац објавио је два романа с темом из прошлости свога народа и његових знаменитих представника у пивском крају - то су романи *Љепојисна књија Арсенија Гајовића* и *Вршијељка*, једну збирку приповедака - *Усијенска враћа*, једну жанровски веома хибридну књигу - *Пива, џошой*, један путопис из Кине, затим историјску хронику *Архимандрит Арсеније Гајовић и духовност Пиве*, документарну књигу *Сеоба манасиџира Пиве*, један сценарио за докуметражни филм о Пиви и низ радова историографске публицистике о личностима, темама и догађајима из прошлости Пиве. Само на основу наслова и основног предмета његових књига могло би се закључити да је Коста Радовић пре свега завичајан писац и да се његово књижевно дело највећим делом односи на живот, историју, садашњост, традицију, културу и језик његовог завичајног подручја. То добрим делом јесте тако, и веома је значајно што је тако, али је такође сигурно да се у његовој поезији и прози налазе остварене неке од општијих особина књижевне речи и књижевних облика које и његову поезију и прозу уздижу на посебан значењски, а тиме и на посебан вредносни ниво.

Једна од веома важних особина Радовићевих књижевних остварења, и његове поетике уопште, јесте врста и упориште његове песничке и прозне имагинације. Она добрим делом произлази из чињеница и података из непосредне стварности и из личног ауторовог животног искуства, као и из интензитета његовог субјективног доживљаја и изабраног књижевног облика у којем се он исказује. По тој особини он се не разликује много од других наших савремених писаца, али његова специфичност је у томе што, и поред великог броја мотива и предмета за песме, приповетке, романе и документарно-уметничке жанрове, он непрестано усмерава свој израз према једном броју својих опсесивних књижевних тема, и тиме их издваја у свом књижевном делу не само као важне већ и као веома повлашћене књижевне теме. Међу њима је свакако битан и већ на први поглед веома уочљив

снажан индивидуални доживљај изазван потапањем река Пиве, Сињца, Комарнице и Врбнице, и наглашено осећање ненадокнадивог емотивног, духовног и егзистенцијалног губитка које се тим потапањем јавило у песнику. Друга важна песничка и прозна тема сигурно је велико духовно богатство које су као наслеђе времена његовом пивском завичају и њему самом оставили прошлост, историја, традиција и култура његовог народа и најпознатијих и највиђенијих његових представника. У оквиру ове тематске оријентације његов активан стваралачки однос према вредностима и наслеђу хришћанске културе и њеним постојаним националним симболима, најконкретније оличеним у Пивском манастиру и његовом трајању кроз векове, такође је посебним књижевним садржајима и особинама обогатио његово књижевно дело. Следећа, не мање важна песничка и наративна тема овог песника, приповедача и романсијера произлази из његовог виталистичког односа према непосредној стварности и из његовог сензуалног доживљаја љубави и свих важнијих чулних вредности живота. Не мали број песама и прича, као и већих наративних целина у романима и у другим прозним књигама односи се на овај изузетно важан слој доживљавања и књижевног представљања човекове личности и специфичног језичког потврђивања његових исконских физичких и емотивних потреба. Такође значајна тематска и значењска основа његових књига поезије, а поготово његове прозе јесте активистички и критички однос према политичкој стварности времена у којем је живео и према његовој наметнутој и идеологизованој слици света у којој се морао остваривати као личност. У свакој од ових издвојено посматраних тематских, мотивских и значењских линија књижевног дела Косте Радовића, у неким више и успешније, у неким мање и специфичније, његова књижевна имагинација проналазила је одговарајући књижевни облик и израз. Њихово потпуније књижевно значење, међутим, налази се у међусобној повезаности и условљености ових мање или више наглашених унутрашњих линија текста које му омогућавају деловање и значење и у оквиру песничке и прозне структуре као целине и у оквиру целокупног књижевног опуса овог аутора.

Када се, међутим, све те теме и предмети књижевног обликовања стварности нађу сабрани, сакупљени, на посебан начин остварени или у одређеном контексту наговештени на јед-

ном месту и у једној књизи, као што је то овде случај, онда се одиста може говорити о доминантном, о кључном, о централном књижевном остварењу Косте Радовића као писца и о спектралном садржинском и мотивском ширењу тог остварења и на остала његова дела. По свему судећи, та централна Радовићева књига јесте књига под насловом *Пива, њошой*. То је специфично и веома сложено остварење документарно-уметничке прозе, у којем се налазе наговештене све битније особине књижевног рукописа Косте Радовића и, што је можда још важније, сви његови опсесивни књижевни мотиви и теме. У њој се налази нуклеус за неколико Радовићевих написаних, а можда и будућих књига. Она има неколико садржинских и значењских слојева, од оног који се, цвијићевски речено, односи на основне антропогеографске особине Пиве као простора (списак потопљених топонима на крају књиге речито показује размере губитка на том простору), преко историјских, који су били основа за настанак неких од најзначајнијих Радовићевих про-зних књига, као што су романи о Арсенију Гаговићу и Бају Пивљанину, као и неке приповетке, до аутобиографских, коју су истовремено били инспирација за бројне Радовићеве песме и за неколико приповедака у књизи *Усџенска вратиша*. У књизи, међутим, постоје и други слојеви, као што је наглашени наративни слој, у којем је остварено неколико веома упечатљивих портрета такозваних митских људи, односно живописних и оригиналних скица за портрете које могу бити основа за будуће приче овог аутора (о рибарима, ковачима, воденичарима и другима). Ту је још и слој легенди, које су основа такође за сликовите прозне ситуације и за песме, затим социолошки слој, па идеолошко-политички слој и неки други. Такође важан, у естетском смислу можда најважнији, иако издвојен од осталих, јесте стилско-језички слој, који повремено добија одлике поетске прозе, поготово у оним ситуацијама у којима се наглашава исконско јединство човека и природе, или у којима се представља симболика светлости, родитеља, воде, реке, пчела, меда, биља, манастира. Није онда необично што Коста Радовић у закључку књиге каже да се његов завичај после потопа Пиве налази управо у језику и у молитви, како с разлогом додаје.

Основни предмет ове књиге посматране као целина, без залажења у њене детаље и нијансе и у нека њена могућна пренаглашавања, њена тематска и мотивациона основа, њена структура

и композиција, њена поетика и симболика произлазе из снажног ауторовог субјективног доживљаја промене која се десила у његовој завичајној Пиви од времена потапања пивских река ради стварања вештачке акумулације за хидроцентралу па до данас. Време од првих промена природног и исконског простора Радовићевог ужег завичајног пејзажа, кањона и обала Пиве и Комарнице и околних мањих река, па до настанка књиге *Пива, ѿошој*, изазвало је у овом писцу снажно осећање губитка, нестајања и пропадања неких од основних животних вредности садржаних у простору и времену његовог детињства и младости и губитка важног сегмента духовне и материјалне историје његовог завичаја као једног од најснажнијих упоришта појединачног и колективног живота у њему. Трајно непристајање аутора ове необичне и слојевите прозне књиге на губитак најчистијег ослоња и основе властитог постојања, на губитак најзначајнијег дела живота проведеног у поетском, у аркадијском простору још недирнутог завичаја, имало је веома јаку потпору општије природе и значења у културно-историјској, религијској, националној и језичкој традицији пивског краја. На основу ње Коста Радовић је успео да властити субјективни доживљај изгубљеног простора детињства и младости уздигне на ниво универзалног губитка основних животних вредности који човек у одређеним тренуцима неминовно доживљава и у непосредној стварности. Губљење основних забичајних појмова и простора у Радовићевој визији доживљено је, и као губљење културноисторијске, традицијске, хришћанске, и уопште духовне основе колективног живота и живота уопште. Потапање Пиве, њеног Ока и извора, потапање Комарнице и њених лука и обала, и свега онога што су те две реке имале као своје трајно унутрашње богатство и одлику очигледно је имало за Косту Радовића оно значење и интензитет које-је општи библијски потоп, поменут на неколико места у књизи, имао за легендарног Ноја или које је потапање просторно и временски недефинисане и неоткривене Атлантиде могло имати за њене имагинарне становнике и за будуће баштинике грчке и европске цивилизације, али са том разликом што је овде реч не о замишљаном него о стварном цивилизацијском и конкретном ж-вотном и културном простору Симболика изгубљене цивилизације временом ће, међутим, све више добијати на значењу и у случају пото-плъене Пиве и програмираног затирања њених симболичких културноисториј-

ских темеља, јер заједно с потопљеном Пивом и измештањем и сеобама њеног становништва нимало случајно у свет заборављава постепено одлази и читава једна национална традиција и њена епска и етичка култура, њена патријархалност и хероика, њени митови и легенде, њена колективна и хуманистичка филозофија. Све је то јасно предосетио Коста Радовић у овој књизи и на све је указао својим елегично интонираним реченицама и њиховим општијим књижевним смислом. Он је у време настајања ове књиге сигурно био свестан да су у прагматичној стварности, поготово у оној каквом незауостављиво постаје и наша стварност, промене различите природе неминовне, и да се тим променама ни појединац ни колектив не могу нити треба да се супротстављају ако су оне условљене неким неминовним и природним процесима развоја и напретка човековог појединачног и колективног живота. Али ако су промене мотивисане искључиво разлозима идеолошке или прагматичке природе, а такви су, иако вешто скривени, у случају потапања Пиве паралелно постојали са разлозима с хуманистичком основом, онда је ауторов отпор таквим променама сасвим разумљив. Ту се очигледно није радило о отпору променама изазваним конзервативном и ретроградном историјском свешћу већ свешћу која, због природе своје духовне оријентације, доживљај стварности преноси на један виши, симболички културноисторијски и поетски план и посматра је искључиво из његове перспективе. На тај начин аутор је избегао да се његов однос према мотивима једног дискутабилног технолошког подухвата процењује и мери у оквирима таквог система вредности и успео је да перспективу доживљавања и процењивања свог односа према симболици потапања пренесе не само на библијски значењски план него и на поетски и симболички. У његовој књизи има неколико слојева који се директно или индиректно опирају свакој њеној могућој инструментализацији из другачијег угла доживљавања осим књижевног, чак и онда када се такав угао на неки начин наговести и у самом тексту. Коста Радовић је знао да се одупре опасностима те врсте јер је био вођен једним посебним обликом мотивације и композиције своје књиге који му је омогућавао да се са плана једне врсте чињеница без тешкоћа врати књижевном начину доживљавања и наративног представљања стварности.

Симболика изгубљеног завичаја стога у случају Радовићеве књиге и њеног предмета има и неколико других значењских

последица. Међу њима су свакако две доста наглашене. Једна се односи на појам жртве и жртвовања и она је у директној вези са митолошким, религијским и културноисторијским значењима овог појма. Појам жртве Коста Радовић у случају изгубљеног завичаја доживљава као израз и облик поетске и хришћанске религијске националне традиције. Иако се појам жртве и жртвовања у националној традицији увек могао накнадно рационализовати, а то је најчешће тако и чињено, он је у свом језгру ипак задржавао знатан степен трагичког симболичког значења које га је знатно приближавало његовој не само религијској и митској природи већ и поетској и књижевној. Управо такав збир значење је очигледно имао на уму и Коста Радовић када је приступао књижевној интерпретацији теме потопа у својој књизи. Пива је за њега жртвована, ако је већ морало тако да буде, не да би омогућила стварање технолошког и металног човека садашњости и будућности, како га иронично означава аутор, већ да би њена жртва могла бити подстицај за духовно, морално и интелектуално отржење заједнице, за њен будући другачији, продуктивнији, хуманији, рационалнији однос према вредностима које јој је у наслеђе и на чување оставила прошлост. Без такве могућности њено жртвовање не би имало никаквог смисла.

Друга особина донекле је повезана с првом, јер се такође односи на извесне духовне и симболичке представе и појмове стварности. Коста Радовић потопљену Пиву у крајњој линији, иако непрестано указује на димензије трагичних и негативних последица које она доноси, види не само као изгубљени већ и као скривени завичај, као завичај који је, као и Пивски манастир, измештен са једног места на друго, из стварности у сећање, у духовну биографију самог писца и осталих становника Пиве, и који је због таквих одлика заправо измештен из стварног света у имагинативни свет, у свет поезије и мита. Тај свет, виђен на тај начин, ипак није дефинитивно изгубљен. Он чак није ни у физичком смислу у потпуности нестао, јер се до извесне мере још налази конзервиран и скривен под водом, која га, као у народној бајци и миту, чува за неко будуће време, које ће га можда поново открити и вратити му некадашњи живот и значење које је имао за становнике ауторовог завичајног простора и поготово за самог аутора. Аутор стога у својој књизи непрестано комуницира са две стварности, са оном која је сачувана у његовом сећању у подсвес-

ти, у имагинацији, у његовом личном миту, која је део његове биографије, његове личне и колективне животне приче, која, иако скривена под водом, има има заправо скривена хтонска својства, због којих лако може да добије симболичка и поетска значења. Управо таква симболичка и поетска значења представљају најважнију књижевну вредност Радовићевог остварења о потопу завицајног простора.

Тако је Коста Радовић једном својом књигом на синтетичан изражајан начин обухватио све важније тематске и значењске аспекте свога књижевног дела и данашњим и будућим читаоцима указао на његову изразиту књижевну инспиративност и симболику.

Три ілаве

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Бранко БРЂАНИН:
ПРЕОБЛИКОВАЊЕ КОСОВСКЕ ЛЕГЕН-
ДЕ У СРПСКОЈ ДРАМИ НА ПРЕЛОМУ
МИЛЕНИЈУМА

Далибор ЕЛЕЗОВИЋ:
ШВАЈЦАРСКА ШТАМПА О СМРТИ
ВЛАДИМИРА ГАЋИНОВИЋА

Бранко БРЂАНИН

ПРЕОБЛИКОВАЊЕ КОСОВСКЕ ЛЕГЕНДЕ У СРПСКОЈ ДРАМИ НА ПРЕЛОМУ МИЛЕНИЈУМА

Након Михизовог *Бановића* (1963) и његових *ПРЕКРЕТНИЧКИХ* иако претежено СПОЉАШЊИХ "одступања" од изворника, епских и легендарних "наслијеђених садржаја", већ се у *авангардном* (неиграном на професионалним сценама и "заборављеном") комаду *Бановић Сџрахиња* Милана Ковачевића (објављен у новосадској СЦЕНИ, бр. 1, 1983, стр. 157-167)¹ скоро посвема нихилистички проводи УНУТРАШЊА "демонтиража" *дојаћаја* и ЛИКОВА (доживљај *косовске епопеје* на духовном плану) и *де-конструкција* *предања*. Милан Ковачевић отворено и потпуно разара "дух" (јединствену идеју) легендарног памћења, досљедно критички избличавајући себи савремену "стварност" у којој се показује општа анахроничност *мишске свијести*, а драме "косовске трилогије" Миладина Шеварлића (свјесно и претенциозно) травестирају *појединачно*, покушавајући да увјере у истинитост *исеудоисторизоване* (новостворене) "историјске стварности", доносећи негативистичку СПОЉЊУ *ре-конструкцију* *лејенде*, али и националне историје. Својеврсно *проблемаџизова-*

¹ Види наш рад *Заборављена "авангарда"* (Милан Ковачевић: *Бановић Сџрахиња*), КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ, бр. 1139, Београд, МАРТ, 2007. (стр. 18)

ње и разарање ЛЕГЕНДЕ - различито манифестовано - свједоче комади Виде Огњеновић *Je ли било кнежевe вечере* и Добрила Ненадића *Обилић* (уз другу верзију *Боја на Косову* Љ. Симовића), да би се на прелому миленијума иравеснија косовске легенде "окрунила" у неизведеној и необјављеној драми Дарјана Михајловића *CAFÉ KOSOVA*.

*

Ваља имати на уму да је ИСТОРИЈСКА ДРАМА као жанр, а нарочито кад се нађе на сцени, увек нека врста политичкој актиа, усмереној ка тражењу и одржавању или ка исмевању и разарању одређеној модела свести, а преко њега и механизма порешка који ју је створио (М. Фрајнд), па Шеварлићеве драме:

"... представља својеврстан и значајан допринос развоју жанра историјске драме у српској књижевности. /.../ и трајни заокрет у односу према историји у драмама овог жанра писаним у Срба од Мануила Козачинског до Љумомира Симовића, зато што садржи текстове сасвим друшачије замишљене од драмске итраиције која им је претходила и која обилује мање или више успелим (или неуспелим) покушајима обраде тема којима се Шеварлић у својој трилогији бави"².

Три драме Миладина Шеварлића садржајно (тематски) "покривају" вријеме пада српских средњовјековних земаља, смрт Душана и Уроша (*Проиаси царсвоа српскога*), Лазареву погибију (*Косово*) и умирање Стефана Лазаревића (*Змај од Србије*), а доносе битну ирумјену у односу аутора према истиорији, уз напуштање "свечарског" и "слављеничког" својственог "епизованој" идеализацији или леендаризацији, са ироничношћу критичкој виђења кроз ауторски став оличен у преиспитивању (и негацији) "званичне" историјске истине, приступ ДЕМИСТИФИКАЦИЈЕ историје:

"У првој драми писац се задовољио тиме да постави нову иниериреиацију догађаја и ликова која доводи у питање

² Марта Фрајнд, *Косовска итрилоија Миладина Шеварлића* (стр. 37-39), у; ТЕАТРОН, бр. 96, Београд, 1996. (И претходни навод у курзиву са стр. 37. Курзив и подвлачење наши.)

повест српског средњовековља и тиме изазива сумњу у легендарну интерпретацију историје и историографију која је настајала паралелно са њом или непосредно из легенди. У другом делу представљени су нам принципи и разлози којима се објашњава њонашање исџоријских ликова, њихових књижевних отелотворења и писаца који су све то смислили, на начин који нас опомиње на политичке оквире у којима настају историографија и легенда и са којима треба увек рачунати као са моћним и утицајним чиниоцима. И најзад се, у трећој драми, откривају корени и начини формирања митова који њосџаје основ драмској дела, кроз пластичан приказ комада у настајању. /.../ У првој и другој драми бачена је сумња на леџенду и исџорију, на однос истине и мита унутар приче о Косову, о ономе што му је претходило и што је из њега проистекло. У трећој драми, која заокружује и објашњава цео триптих, сумња је бачена и на исџину као њојам"³.

Са позиција одабране *дисџанце*, која претпоставља али и допушта критику (ауторски став), Шеварлић кроз *иронично* сагледавање⁴ историјске, легендарне и митизоване "прошлости" доноси (идејни план дјела) дубоку сумњу у икакву могућност изношења "историјске истине" и неповјерење у *исџинијности* било какве "реалности" у *умџејничком дјелу*. Али, овакав "исцјелитељски" приступ - помало контрадикторно - не зауставља се само на "разарању" или *де-консџрукцији*, него се окончава у покушају стварања *ре-консџрукције* сценске илузије о "стварној истинитости" новостворене реалности, као својеврсне супституције "наслијеђених садржаја", *доџађаја* и слика ЛИКОВА из *џрошлости*.

*Проџасџ царсџтва срџскоџа*⁵, комад - у десет сценских

³ *Исџо дјело*, стр. 39. (Подвлачења наша.)

⁴ "Смех разгони страх и пијетет пред предметом, пред светим /.../ У бити, то је детронизација... разарање епске дисџанце". (М. Бахтин, *ЕП И РОМАН*, "АРТ-ПРИНТ", Бања Лука, 1997, стр. 39-40. Подвлачење наше.)

⁵ Објављен са још два драмска текста у првом колу едиције *КА НОВОЈ ДРАМИ*, "ТРИБИНА", Београд, 1983. књига 2. (стр. 3-50)

"слика" - који је овјенчан (1980) наградом Удружења драмских писаца Србије (иако носи наслов идентичан "косовској" епској пјесми /Вук, II, 46/ тематски је посвећен времену краја Душановог и Урошевог Немањићког царства), од ЛИКОВА *ЛУНАКА косовске епојеје* на сцену "изводи" *Лазара* у узрасту од 26 година, који је *сџавилац на Душановом двору*, подобно историјској и епској "истини" (пјесма *Женидба кнеза Лазара*, Вук, II, 32). Незнатно драмски присутан (у другом дијелу IX слике, стр. 42-46) са свега седам кратких сценских "реплика" и без значајнијег "дјеловања" (осим што учествује у општој великашкој свађи и тучи⁶ поред одра са умрлим - оvdје у тајности завјеренички убијеним⁷ - царом *Душаном*), Шеварлићев драмски ЛИК *Лазар Хребелјановић* (само син *Великој лојошеји* и царски *сџавилац*), не носи ни спољњи траг будућег легендарног "Кнеза честитого". Без развијене психолошке карактеризације, оспољен једино кроз гротескно сценско дјеловање - у псовкама и тучи - *Лазар* се уклапа и "утапа" у *исеудоисџоријској* драмској *џравестији* (стр. 45-46):

ВОЈИНОВИЋ

Ћути, Хребелјановићу, јебем ли ти мајчицу милосну!
(*Удари ја*)

ЛАЗАР

Шта је то, људи! Оче! (*Приџрчи*)

ВОЈИХНА

Е, сад ћу га задавити! (*Насџаје џужва, џушање и оџиџа џуча*) /.../

ЛАЗАР

Пуџиџај ми оџа, убићу џе!

ВОЈИНОВИЋ

Јебем ли вам мајчицу милосну!

АСЕН

Удари ја, нек џркне мрџина! /.../

⁶ Једина "рефлексија" и оспољавање *Лазаревој* ЛИКА изван "препирке" су *Лазареве* кратке "оцјене" /стр. 43/ *Уроша* (*Тја... Не знам ни сам џиџа да џи кажем...*) и полубрата умирућег Цара, *Симеона*, Синише, оvdје званог *Симче* (... *донекле би било леџално, а био би нам захва-лан*) или самог *Душана*: "Био је велики, али поред њега није могло да се дише". (стр. 44. Подвлачење наше.)

⁷ Цара на постељи је јастуком *угуџио* *Вукаџин Мрњавчевић* (на концу сцене VII, стр. 36-37).

ЛАЗАР

Пушијај, сџоко! Убићу ње! Убићу ње!

која се (пародично) окончава уласком *Паиријарха*, служењем *ојела* те завршним сценским *МРАКОМ*, што - као упечатљив контраст - исказује сву "дволичност" *историјских* ЛИКОВА и укупне "сјајне" националне *леџенде*.

Тематска и драматуршка традиција старијег типа српске историјске драме (посебно *џозноромантичарских* комада деветнаестог вијека), више него сама легенда, епска пјесма или историјска прошлост, полазно је упориште за *џравесџирање* у драмама Шеварлићеве "косовске трилогије":

"Уместо са историјом, суочавамо се са наслеђеним митом /.../ *Не разара се, дакле, историја већ миџ* који је из ње произашао и функционализовао се као њен надоместак. /.../ У средишту Шеварлићеве драме наслућује се *савремени* хомо политикус, али и грандомански его примитивца коме у окршају, у грчевитом напору да стекне моћ, спада с лица *џсеуго-историјска маска*, те се он открива не само као *далеки џредак* већ и као нелагодни *савременик*"⁸.

Док *Пројасџ царсџива срџскоја* доводи у питање легендарно *обликовање* и "читање" националне историје, драма *КОСОВО*⁹ доноси сукобљеност - "онога што се догађа и онога што учесници у радњи и њихови потомци у гледалишту желе да се догоди или траже да се на позорници прикаже"¹⁰ - *сџварној дојађања* и *сценској џривига* "званичне слике" о *дојађају*, коју кроз дистантно "самоописивање" - нестварно идиличног тона, *иронично* - "декламује" као истину управо *Лазар*, од прве појаве (II, стр. 96):

Ја сам српски кнез Лазар Хребелјановић, у мушкој снази од шездесет година /.../ *Ми све радимо ујлађено, с мером и досџојансџвено, како доликује нашем узвишеном владарском*

⁸ Драган Клаић, *Иџра џсеудоисторијских маски*, у: М. Шеварлић, *Срџска џрилоџија*, "БАТА", Ниш, 1995, стр. 51-53. (Подвлачења наша.)

⁹ Објављена у књизи *СРПСКА ТРИЛОГИЈА*, "БАТА", Ниш, 1995. (стр. 93-174)

¹⁰ М. Фрајнд, *Косовска џрилоџија*..., навођено дјело, стр. 38.

йозиву. /.../ Град и цркву у њему подигао сам пошто сам победио и ослепети дао свога суседа Николу Алтомановића. То је убичајени йосйујак у нашој йолийичкој борби, и има за циљ трајно онемогућавање супарника. /.../ А доле, на југу, пружа се равно Косово, којим управља мој верни зей Вук Бранковић. Косово је срце срјске земље. /.../ Срјска држава се, нажалосй, расйала. /.../ Али нисам клонуо. Послужићу се свим средсйвима како бих обновио сјај и славу срјској царсйва.

Драмски ЛИКОВИ *КОСОВА*, оцртани иронијом и са дистанцом, као да постају "ванвремени", са "ванисторијском" (и *нелегендарном*) судбином, чак и онда када се налазе у средишту сценског догађања "судбоносне" историје: *"ликови из драме 'йрелазе' у истйорију*, баш као што и *истйоријске личносйи намах йосйају ликови*. Између историје и ироније налази се 'пасарела' (као дистанца) и на њој се - између збиље и драме - одвија игра!¹¹ А таквим исходним приступом је *не само легендарно йумачење истйорије нејо и свако йумачење истйорије йосйало сумњиво и одређено оним шйю йрошайонисйи хоће да йредсйаве као истйну... а не чињеницама*¹².

Драматуршки вјешто изведен сценски дијалог нимало *идеализованих* драмских "реалиста" *Вука* и *Лазара* (стр. 111-114) показује ЛИКОВЕ донесене у ауторовој *истйоризованој* критичности према легендарном:

ВУК: ... йошйю су Марко и Консйанйин йурски вазали, може се десити да сулийан од њих захйева војску за рати йрошйив нас.

ЛАЗАР: Мислиш да ће йрисйаити?

ВУК: Знаш да немају друјој избора.

ЛАЗАР: Имају. Да се са нама йрошйив Турака уједине.

ВУК: Па кад Турке йобедимо, да их онда найаднемо и урадимо с њима као с Алйомановићем.

ЛАЗАР: Да.

¹¹ Олга Стојановић, *Истйорија као судбина* (М. Шеварлић, "СРПСКА ТРИЛОГИЈА") /стр. 115-116/, у часопису ТЕАТРОН, бр. 94, Београд, 1996, стр. 116. (Подвлачења наша.)

¹² М. Фрајнд, *Косовска шрилојја...*, навођено дјело, стр. 38. (Курзив у наводу наш.)

ВУК: А онда ћеш ти на мене.

ЛАЗАР: Или ти на мене.

(ПАУЗА. ЗАТИМ ОБОЈИЦА ПРСНУ У СМЕХ.) /.../

ЛАЗАР: Сам ћу њредводити војску.

ВУК: Тако можеш и да њоинеш. Ниси баш у њодинама...

ЛАЗАР: Ако њоинем, њосићу светица и њредмеи кулиа.
(МРАК.)

И када је њреузимање епских "изворника" дословно, сценско позиционисање и стихове народне пјесме (готово цијели четврти Вуков "комад") чини гротескним, будући да их (стр. 136-137) казују *две дивовске фигури, на коијурнама* (у којима се само слуте Милош Обилић и Иван Косанчић), што *долазе из дубине* а не њихови легендаризовани "казивачи". Слична драмска ситуација, сценски њародиран легендарни "узор" (уз дословно њреузимање епских стихова, пјесме *Проиаси царсѡва срѡскоа*, Вук, II, 46) су (слика XVIII) и *кнежева клеѡва* (стр. 169), из пјесме *Мусић Сѡефан* (Вук, II, 47) коју говори Лазар физички-сценски *на коијурнама* "узвишен" *најмање ѡри мѡра*, пред погубљење *Виѡомирово*; а након што се *ѡава докоѡрља до кнежевих ноу* (стр. 170) на небу се појави АНБЕО који "нуди" легендарни избор између два царства, у скоро саркастичном изобличењу. А и *Лазарево* опредјелење и *царсѡво небеско* иронизовано је драмском ситуацијом у којој бива изречено (најприје у тамници, над невиним сужњем кога је кнежева "мимикрија" на муке ударила: *морамо ѡрехе пред друговима нашим ѡризнаѡи, како бисмо чисти срца закорачили у царство небеско*, стр. 162), на сметлишту-гробљу (историје?), по коме Лазар - "газећи преко лешева" - тражи и коначно налази своју одсјечену главу, те обраћајући се ПУБЛИЦИ вели: *Видећемо се у царсѡву небеском!*; па *одлеѡи у небо* (стр. 174).

Стална супротстављеност *сѡварноѡ доѡаћања* и сценске *искривљене ѡредсѡаве*, што добија интензитет *унуѡрашњѡѡ* драмског сукоба, остварује се у напоредним или наизмјеничним одвијањима "реалности" и "привида". А врхунац измаштаног "фалсификата" оригиналног *доѡаћаја* донесен је на завршетку сцене XII, "Краљеви се отимљу о царство" (стр. 140-153), након сѡварне пропасти *Лазаревоѡ* покушаја да измири и сложи великаше (дато

у дослуху са историјским), *кнез се са Вуком* (јединим вјерним, јединим који је остао уз њега) - како сам вели - *приказује народу* (стр. 152-153):

(НАМЕШТАЈУ СЕ. ЛАЗАР СЕ УЗ НАКЛОН СМЕШИ ЛЕВО, ДЕСНО.)

ЛАЗАР: Ми смо овде, као што вам је познато, имали разговоре са господарима српских покрајина и области. /.../ Радујте се! Дошао је крај српској неслози! /.../ Србија ће поново бити јединствена, велика и моћна. Марко, Твртко, Константин и остали, јашу већ ка својим областима, како би покренули народ и заједно с нама стали на тврди бедем отаџбине. Свакајте мирно, судбина ваша у добрим је рукама. Живели!

(ОВАЦИЈЕ. АПЛАУЗИ, ЛАЗАР СЕ СМЕШИ, МАШЕ ПУБЛИЦИ. МРАК.)

КОСОВО Миладина Шеварлића "није пука историјска драма", "није ни политичка драма", а - иако ће бити изведена у вријеме обиљежавања шест вијекова Боја - "није ни пригодна драма", "ни документарна драма":

"...свесно настојећи да побегне од њуке националне митологије и романике. Зато је јасно да је ова драма недвосмислено мишљена из сензибилитета нашег времена и догађања у нашем времену. Ово дело, уствари, досеже ниво, колико озбиљног и аналитичког, толико духовитог и маштовитог позоришног изражавања о политичким, моралним и егзистенцијалним аспектима судбине српског народа"¹³.

У паралелним токовима супротстављених *радњи*, са очигледно савременом контекстуалном актуелизацијом, Шеварлићево *КОСОВО* је више драмски ОДЈЕК стварне животне збиље (а не епских ИНСПИРАЦИЈА), поститовске "југословенске федерације", *земље на умору* и самог Косова и Метохије осамдесетих година двадесетог вијека, "прича не само о Косову кнеза Лазара,

¹³ Душан Ч. Јовановић, *Шта КОСОВО није*, (стр. 175-177) у: М. Шеварлић, *СРПСКА ТРИЛОГИЈА*, навођено дјело, стр. 176. (И претходни наводи из истог текста.) /Подвлачења наша./

него и овом, данашњем Косову"¹⁴. Неизбјежан *контекстуални* паралелизам успоставља се између драмског свијета и аутору савремене стварности и преко основне замисли о *Лазаревој* "јавној" несвјесности реалности у којој су се обрели и он и српске земље (умјесто војних припрема организују се *прославе*, средњовјековне "конференције за јавност" и *приказивање народу*), док се *имитацијама стварности* уприличеним и за самога себе а још више и за поданике, одржава привид "земаљског раја" (*То је земља коју је Господ издашним красотама блаословио*, стр. 97). Звучи познато и стварно *доживљено* (параде, пленуми, прославе, побједe), зар не?

Иронично и *пародично* *иревестирање* националне историје и легенде ("наслијеђених садржаја" епске пјесме и раније драмске традиције српске историјске драме), у *исеудоисторијама* Миладина Шеварлића "заокружује" се (1990, изведен 1994)¹⁵ комадом *Змај од Србије* (радњом смјештеним у вријеме смрти Деспота Стефана Лазаревића), којим је *нова српска историјска драма* на сцену извела "привидно забавну, али у суштини веома горку и на чудан начин веома вероватну, убедљиву слику о настајању Косовске легенде"¹⁶. Са *представом* у *представи*, Шеварлићев комад показује (могући?) процес којим се у исти мах стварају и "званична верзија" (владачка-идеолошка) *историјске истине* што ће се завјештати будућим покољењима али и сама "представа", *умјетничко дјело* ("драмски писци" су *Константин Филозоф* и *протосинђел Макарије*) које постаје "средство" за очување *предања* и ширење "конструисане" *легенде*:

"Преломни и култни догађај српске историје - бој на

¹⁴ *Истио дјело*, стр. 177.

¹⁵ Објављен као трећи "дио" *СРПСКЕ ТРИЛОГИЈЕ*, навођено дјело, стр. 179-263. Праизведено постављен на сцени 10. IV 1994. у нишком Народном позоришту, у режији Славенка Салетовића, комад је вишеструко награђен ("Бранислав Нушић", УДП Србије, награда за праизведбу у Параћину 1994. и на "Стеријином позорју" у Новом Саду, награда за савремену комедију града Вршца). У сагледавању овог драмског остварења служимо се оригиналним текстом *рукописа* драме (коју смо добили сусретљивошћу аутора), обима 63 стране, формата А4, куцано (латиничном) писаћом машином, са 40 редова на страници.

¹⁶ Марта Фрајнд, *Косовска ирилоџија...*, навођено дјело, стр. 38.

Косову - /.../ је у *Змају од Србије* не дојаћај већ траћа за грам-ски шекси, који се пише са јасно одређеном наменом. Због тога се и основни текст и текст 'драме у драми' осветљава из више углова. Почетно становиште представља /.../ Шеварлићева одлука да напише драму о настајању Косовске легенде, његов избор комичној као основног модалитета у коме се радња драме одвија а да се комад при томе не претвори у комедију, са повременим тоновима трагичног и лирског /.../ као и његово одбијање да се експлицитно определи за једну од 'истина' изнетих унутар текста. Што не спречава гледаоца / читаоца да схвати како је Шеварлићев иписују боју на Косову као историјском дојаћају, а нарочито легенди која је око њега створена, крајње реалан, скејичан и демисификајорски"¹⁷.

Са шекспировским уклоном у остварењу *грамске интер-прејације историје* али и нескривеним алузијама на *Хамлеја* (основна драмска "ситуација" окупља глумачку трупу која припрема представу, по упутствима "наручиоца" *данској краљевића/Лазаревој наследника*, са суштински идентичним прагматично-политичким циљем, нпр. "Нека глумци и певачи проносе нашу јорук кроз време", стр. 58; а у моменту смрти *Десиоша Стефана*, ријечима *Форџинбрасовим* ће *Ђурађ Бранковић* преузети власт: "Што се мене тиче, ја прихваћам с њујом свој срећни угес",

¹⁷ Марта Фрајнд, *Тјови измене историјске истине у историјској драми и њолићком њозоришћу*, у Зборнику *КЊИЖЕВНОСТ И ИСТОРИЈА*, "ЦЕНТАР ЗА НАУЧНА ИСТРАЖИВАЊА САНУ И УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ", Ниш, 1996. /стр. 227-234/, стр. 232. (Подвлачења наша.) Занимљиво је да су Шеварлићеве псеудоисторије у накнадном (идеолошки пристрасном?) сагледавању тема из националне историје, посебно комад *КОСОВО* ("Београдско драмско позориште", 1988, режија Бранислав Мићуновић) "прочитане" и окарактерисане као прилог њошћивоаоцима националне историје, нпр. "користи актуелни политички речник и препознатљиве баналне фразе"; "Ироничну дистанцу, која постоји у првом делу драме, Шеварлић је заменio романтичарском апо-теозом у другом делу. Тим поступком, сасвим је оспорена могућност конституисања трагичне димензије, а драма је потонула у сентиментализам". /Види: Славица Вучковић, *Позив на бијку (Рејџија "ишири-ојској" рејџиоара осамдесетих)*, (стр. 12-16), у: ТЕАТРОН, бр. 118, Београд, 2002. (Наводи са стр. 16. Подвлачења наша.)/

II чин, слика VI, стр. 61)¹⁸, *иронична ѿравесѿирања* "псеудоисторије" Миладина Шеварлића у *Змају од Србије* "показују колико је пажљиво и вешто аутор размотрио и искористио многоструке аспекте односа драмског и историјског у позоришном комаду и како их је ујединио у занимљив и ефектан драмски текст"¹⁹. *Позоришна ѿредсѿава којом је свесно ширена лаж о Лазаревом и Миличином браку, зачећу Сѿефана-Змаја од Србије, као и фалсификовање чињеница везаних за Косовски бој, ѿосѿала [је] нека врсѿа "ѿозитѿивне лажи", залоѿа за будућност Србије"*²⁰:

"Идеја ове драме је 'бласфемична', и зрео је одговор на митске прилике средњовековне Србије, у *модерном духу оѿишће карневализације Историје*. За неразвијену, патријархалну и митоманску свест, ово је непожељан угао гледања на легендарно збивање, које је уздигнуто у митску сферу, и појединачно је сведочанство историјске зрелости средине која је однеговала писца спремног за *самоиронију* и *ревидирање званичне и ѿусларске визије* Косовског мита, насталог на пепелишту једног обичног војничког поклекнућа. /.../ *Митѿ и сѿварностѿ* су овде, као мало где на свету, *ѿоѿишћуно суѿроѿисѿављени*, и писац драме 'Змај од Србије' је *на сѿрани сѿварностѿи и Историје, а не, леѿендарења*"²¹.

Драмски ЛИКОВИ *личностѿи* саме *косовске еѿоѿеје*, који би били донесени као сценски одраз слика *ЈУНАКА леѿенде* у Шеварлићевом комаду су једино театрална "имена и титуле", пука *ѿривѿиђења* и "роботизоване" лутке што "висе" на концима

¹⁸ "Политичке намере и уметнички поступци... не разликују се нимало од идеја и поступака који излаже и примењује Шекспир када пише *Ричарда III* или *Хенрија IV*. Са пуном свешћу да ће добра прича о историји увек бити прихватљивија од набрајања чињеница". (Види: М. Фрајнд, *Косовска...*, навођено дјело, стр. 38)

¹⁹ М. Фрајнд, *Тѿѿови измене...*, навођено дјело, стр. 234.

²⁰ Александар Милосављевић, *Србија међу змајевима* (Белешка о драми Миладина Шеварлића "Змај од Србије") /стр. 265-271/, у: *СРПСКА ТРИЛОГИЈА*, навођено дјело, стр. 271. (Курзив у наводу наш.)

²¹ Вељко Радовић, *Прилике у митској земљи Србији* (стр. 272-278), у: *СРПСКА ТРИЛОГИЈА*, навођено дјело, стр. 273-274. /Подвлачења наша./

које повлаче науми и воља њихових *историјских аниматора* или "креатора"; само *глумци у позоришним костимима* (И ГЛУМАЦ ће рећи: ... *шраћу шћо јод хоћеише, али договорише се, једном, какву историју желише да вам најравимо! Договорише се ко су вам свеци, ко су вам издајници, ко вам децу прави: змајеви, анђели или људи*, стр. 44). У одигравању позоришних "приказања" нема у *Змају од Србије* оживљавања *свварној доћајаја* и "реалног" активног учешћа знаних *акћера* из "наслијеђених садржаја" у времену Боја²². Тиме се и овај комад и нова *српска историјска драма* суштински "измјештају" из сфере драмског "оживљавања" *историјској доћајаја* или изворно *лејендарној доживљаја*, постајући сценски диспут (хипотетички теоријски *аушоиракћаш*) о питању стварне *исћине*, а не *преузимања-преобликовања* легенде у накнадним умјетничким дјелима посматраног периода, насталим као ОДЈЕЦИ епских ИНСПИРАЦИЈА; те тако и из нашег сагледавања судбине *ећских јунака Вукових збирки као ликова нове српске историјске драме* у раздобљу друге половине двадесетог вијека.

Под *моћом* стихова из епске пјесме *Царица Милица и змај од Јасћрејца* (Вук, II, 43) - као знаком упућивања на "изворе" - одвија се драмска "прича" *Змаја од Србије*, а у тој причи "сакривена" и сценска *исћавка* "приказања" *лејенде* о Косовском боју, у којој - само на *имћоровизовану* бину *дилећанћској ићучкој позоришћиа* /како стоји у ауторовој уводној напомени, непагинисана трећа страница/ - излазе ГЛУМЦИ који "тумаче" ЛИКОВЕ *лејендарних јунака* и историјских личности. Од актера *косовске ећојеје* ту су *Кнез Лазар, Вук Бранковић и Бајазитћ* (све их "игра" *Први Глумац*), *Кнећња Милица* (иста *Глумица* "представља" кад за то дође вријеме и *Оливеру*), и *Милош Обилич* ("рола" је доди-

²² Наравно, ово не искључује да су у *Змају од Србије* активни - иако не и личности *косовске епопеје* - сценски упечатљиви и убједљиво "оживљени" други ДРАМСКИ ЛИКОВИ: "Језик којим Шеварлић испишује ову драму није архаичан, у потпуности је савремен и нимало није извештачен. Својом прецизношћу и експлицитношћу он не оставља никакве сумње или недоумице. Писац ни једног часа не покушава да се сакрије иза могућих реконструкција, вешто градећи представу у представи аутор развија сценски веома занимљиву ситуацију у којој се ликови постепено отварају. Карактери су чврсти, прецизно саздани и кохерентни". (А. Милосављевић, *Србија мећу...*, навођено дјело, стр. 271. Подвлачења наша.)

јељена *Трећем глумцу*, који ће "саображавати" и *Анђела*). Персифлирани и пародирани, сценски ЛИКОВИ "представе у представи" тумаче своје *улоге* осавремењеним (пародијски учинак) језиком, отуђеним и блиским извјештаченом "декламовању" *иолијичке фразеологије* (стр. 11, *ГЛУМИЦА/Милица*), *Ја сам васишћана у иаириошском духу. За мене је на првом месту љубав према ошахбини, а тек онда лична осећања*, (стр. 18):

НА ПРОСЦЕНИЈУМУ ЈЕ ПРВИ ГЛУМАЦ, СА *НАОЧАРИМА НА НОСУ*. /.../ Ови догађаји, као што схватате, догодили су се у митској сфери, која, будући митска, није мање стварна. Напротив, *миш је био и осиаће извор и уиочишиће наше стварности*. /.../ Из овог приказања, које молимо да с благонаклоном пажњом погледате до краја, *сазнаћеће праву истину о славним догађајима српске историје*, коју, у данашње време расула и посрнућа свако тумачи по своме нахођењу /.../

Пародирање ЛИКОВА и сценски "вештаствено" приказивање *догађаја* у свим сценама *иозоришића у иозоришићу* гдје се иронично "упризорава" *косовска лејенда* досљедно је проведено и са традиционалним мотивом (историјске околности) *ојредјељења за царство небеско* (стр. 19):

Пред тобом, твојим витезовима и твојим себрима отвориће се *кајије царства небеској*. /.../ То значи да ће вам се пружити прилика да се жртвujete за свету ствар, да изгинете на бранику хришћанске Европе, и да се, тако, у слави, *пренесеће у царство небеско*, које ће постати ваша *лејшимна ошацбина*. ;

или *кнежеве клејве*, која се доноси изворним стиховима епске пјесме (стр. 20), а и у сценском "опису" самог Боја и *Вуковом* "самозбору" (стр. 20-21):

Срби су, као и увек, били на корак пред победом. *Обилић је расиорио, као крмка, неверничкој цара Мураића*. /.../ Тако је код Срба успостављена традиција издаје и колаборације /.../ Тако су се Срби населили у царству небеском. /.../ *Ја сам, дакле, Вук Бранковић. Бој на Косову је завршен. Лазар је мршав. Ја сам ту одирао пресудну улогу. У одлучном иренуи-*

ку, из боја сам извео дванаест хиљада љутих оклопника;

све до пародирања епског "извјештаја" *гласника*, оvdје *Вука* (стр. 22-23):

МИЛИЦА: Обилић?

ВУК: Мршав.

МИЛИЦА: Бошко Јуџовић?

ВУК: Мршав.

МИЛИЦА: Милан Тојица?

ВУК: Мршав.

МИЛИЦА: Иван Косанчић?

ВУК: Мршав.

МИЛИЦА: Ти си, изгледа, једини остало жив. И здрав. Како ти је то пошло за руком, Бранковићу?

А *сценска радња* се "окруњује" у *мраку краја*, завршног "призора", слике *вазнесења умрлог Деспоића Стефана*, који се "придружује" своме оцу, *Кнезу Лазару*; у "режији" новог владара *Ђурађа Бранковића* (стр. 62-63):

Ти си Лазар, узимаши своју одсечену главу, тако, одлазиш тамо горе, то је небо, царство небеско. Ти, Милице, стани поред њега, тако. . . Ви, одозго, је ли, праишше српске ирлике. Ти си деспот, покојни деспот, Змај од Србије, налазиш се на вратима небеса /.../ вазносиш се у небо и са неба бдиш над Србијом, тако... музика... јаче... тако... јаче, јаче, то је то! Мрак! Крај!

Преиспитујући до сржи и иронично превреднујући духовни доживљај националне *лејенде* у укупном "народном памћењу", *нова српска историјска драма* је коначно и сам историјски догађај и ЛИКОВЕ *косовске епојеје* на позорницу извела само као варљиви сценски "одраз" стварних ЛИЧНОСТИ или знаних слика *ејских ЈУНАКА*, унапријед одустајући и од покушаја да их не само преузима него и преобликује у складу са својим, новим-друкчијим приступима, у драмској *ДЕМИТИЗАЦИЈИ* "изворника".

*

Проблематизујући укупни духовни *доживљај* Косовског боја као ОДЈЕК стварног историјског *догађаја*, али и однос *испшине* и *предања*, и комад Виде Огњеновић *Je ли било кнежеве вечере?*²³ - иако се *шемајски* враћа у (ближу) прошлост; радња се одвија јуна 1889, смјештена у тада аустроугарском Новом Саду за вријеме припрема прославе, јубилеја пет вијекова *косовске епопеје* - није сценски "приказ" самог *догађаја* него драмско "превредновање" националне легендарне свијести и "народног памћења" средњовјековних историјских збивања. Мада по жанровском типу *историјска драма* (тематизовање прошлости са ЛИКОВИМА стварних личности, уз јасно очитован *идејни сјава* аутора и актуелизовани *политички уклон*), *Je ли било кнежеве вечере?* није комад који *преузима* или *преобликује* епске и легендарне "изворнике" него - слично и Шеварлићевом приступу у *Змају од Србије* - помало *ајарина* сценска "расправа" о питањима националног идентитета, судбине и колективних историјских траума или *митских* заблуда; о оном повјесном трајном "печату" кога су на народно биће оставили и стварна прошлост, а још и више *косовска легенда*:

"... *преко аналоија води [се] посредна расправа о догађајима овде и сада. Прецизни описи менаџмента, жанр слике, политички дискурс, отрежњујућа мудровања онога ко зна да раздвоји лаж од испшине /.../ све то налазимо у овој меланхоличној (историјској) комедији /.../*"²⁴.

²³ Текст је најприје објављен у часопису КЊИЖЕВНОСТ, бр. 8-10/ 1989. Производба (у режији аутора) у "Народном позоришту", Београд, 4. XI 1990. *Стеријина напрага* за текст савремене драме, 1991; објављено у едицији *Савремена југословенска драма* (стр. 3-67), књига 27, "СТЕРИЈИНО ПОЗОРЈЕ", Нови Сад, 1991.

²⁴ Мирјана Миоциновић, *Ајарина појава* (стр. 71-72), драматуршка биљешка у: В. Огњеновић, *Je ли било кнежеве вечере*, навођено дјело, Нови Сад, 1991. (Навод са стр. 71-72; подвлачења наша.) Обимнији текст, под насловом *Драматуршке школе* објављен је у часопису СЦЕНА, бр. 4-5, Нови Сад, 1991.

Иларион Руварац, најупечатљивији драмски ЛИК комада (као сценска "пројекција" ауторовог става), држећи групи *Србаслављеника* "допунски" час из историје (други дио, прва слика, стр. 38-51), ни мало "увијено" доказује да историјска наука и народна пјесма нису ишло (стр. 41):

Песник није историчар, нити историчар треба да је песник. Где је највише њесме, најмање је историје и обрнуто. Нећу ја да избацити историју из њесме, већ њесму из историје, да би се чињенице боље разазнале. /.../

ЈАША: Зар историја не може бити ојевана?

РУВАРАЦ: Може, ал онда престаје бити историја, а постоје њесма. А то су два различита духа! Иако се у нечем додирују, умна им је сврха друја. Песми је закон да измишља, а историји да измишљено ојовријава доказима!

ГОСПОДИН САВИЋ: /.../ Наш је мученички народ своју историју морао њамити, јер је није могао зајисати! /.../

ГОСПОДИН МИХАЈЛОВИЋ: Народ је сакрио своју историју у њесми /.../

РУВАРАЦ: /.../ Сад вашој њолици одговара да су њусле њласније...

"Двосмисленост наслова мајсторски је разрешена. А у том питању и одговору, одједном видимо трагику једног народа који живи у туђој држави, али жели да на сваки начин одржи живом везу са херојским врлинама својих предака од којих га не дели само време, него и једна друкчија цивилизација. Велика врлина драме Виде Огњеновић јесте тај прелаз комичној у њужно, да не кажем шраично: Кнежева вечера, чијим смо углађеним бидермајерским припремама присуствовали и од срца им се насмејали, постаје ствар живоша и судбина"²⁵.

²⁵ Јован Христић, *Je ли било кнежеве вечере?* (стр. 73-76), у: В. Огњеновић, *Je ли било...*, навођено дјело, стр. 74. (Подвлачења наша.) Текст је објављен у оквиру ширег рада, *Десећ ѡремијера и једно ѡстовање*, у часопису КЊИЖЕВНОСТ, бр. 3, 1991.

Дочекан као "иронични сценски диспут" и *маестралан поухвај*²⁶, а свакако и "вреднован" у сагласју са *ајарјним* (идеолошко-идејним) ставом супротстављеним *владајућем коншек-ситуалном хоризонту очекивања*²⁷ комад *Je ли било кнежеве вечере?* "виђен" је не као сценско преобликовање *косовске ейойеје* већ као *филозофска расірава о односу мийској и научној*:

"... чињеничног и митоманског, *односу истіоріоірафије и народне ѿјесме*, неке тезе досежу скоро до нивоа сентенцијалног /.../ Читав текст писан је *жанровски мозаично* са једном генералном идејом /.../ *Ликови у драмама су 'живи'*, комплексни, са манама и врлинама, дијалози добро укомпоновани да дјелују спонтано без извјештачености и испразности"²⁸.

ЛИКОВИ *косовске ейойеје* карактеришу се *іосредно*, у *ироничном виђењу* и *мийизованим* (пародични ефекат) изјавама "других" (стр. 29-35):

ГОСПОЋИЦА ЛУГОМИРСКИ: Е, па не могу и нећу! *Овде ми већ седе свих девей Јујовића и десейи сіари Јуј Бојдане!* /.../

ГОСПОЋА АМАЛИЈА: /.../ Оћете ли да нас стигне Лазарева клетва? /.../ Кад су они које ми данас шареним концем на

²⁶ "Тада је већ на помолу било обележавање 600-годишњице косовског боја и сав напор усмерио се на *чепркање по кнежевој трпези*. Једини, у тој теми и позоришној артикулацији, *маестралан подухват*, начинила је Вида Огњеновић, својим *ироничним сценским диспутом Je ли било кнежеве вечере...*". (С. Вучковић, *Позив на бићку*, навођено дјело, стр. 15. Подвлачења наша.)

²⁷ "... написан је 1988, у време, дакле, у којем је *здрава људска памет* стајала беспомоћно пред призорима *масовне националне хистеріје*, у којем су *коњске дозе националног кича* биле сварљиве само у потпуно празним стомацима и њима у првом реду намењене, у времену, најзад, у којем се *послом од прворазредног националног значаја сматрадо припремање прославе шестотог Видовдана*. У таквом је окружењу Вида Огњеновић, из *разлога личне менталне хигијене*, проучавала српску историју /.../". (М. Миочиновић, *Ајарјна іојава*, навођено дјело, стр. 71. Подвлачења наша.)

²⁸ Веселин Радуновић, *Вида Оіњеновић грамски іисац* (стр. 83-85), у часопису ТЕАТРОН, бр. 106, Београд, 1999. (стр. 84-85) /Подвлачења наша./

марамицама сликамо, и́линули у крви до колена, и́о два и два на кои́ље набили, и́реко себе у Лаб и Си́йницу, кад су секли на буљуке Турке, кад су као лавови бранили царство...

ГОСПОЋИЦА ЛУГОМИРСКИ: Па ш́ио онда нису и́обедили кад су ш́олика сила били? /.../ Шоње, ето што! Док се они изнаи́ијају, изои́рашии́ају, док сваки запрети вјерници љуби да га не вара са Влах Алијом, Турци дошли до пола Европе /.../ Ко зна је ли Милош убио Мураи́а, ил је с́иарца село задалило?

Карактеристично за "дух" комада *Је ли било кнежевe вечере?* је виђење "улоге" ис́иоријске личнос́ии и легендарног издајника (*Није Вук Бранковић био с́иарац, већ делија у најбољој снази, и́оси́один, раи́ник. Није шала ш́олике Србе и́овес́ии са собом, ш́о није мо́о макар ко*, стр. 35), за кога се никако не успијева пронаћи "тумач" спреман да се на сцени појави у ле́ендарној улози омаженог великаша, па је начињена само кри́ена лу́шка, са којом на крају не знају шта би и куда би (стр. 65):

МИРКОВИЋ (*Држи у наручју Вука*): А шта ћу са овим?

ГОСПОДИН МИХАЈЛОВИЋ: Баци, нек га вода однесе!
Издајица био и ос́иао!

Алузије ("заклињући се" да ће учес́ивовати́и у и́риредби-и́рослави ГОСПОДИН МИХАЈЛОВИЋ ће посегнути за "Кнежевом клетвом", *Ко не дође на бој на Косово...* стр. 59) и пародирања - "призиви" изворних стихова епске пјесме (нпр. у препирци о "главној теми" комада *Је ли било кнежевe вечере?* свађалачки ће *Руварац* рећи ГОСПОДИНУ САВИЋУ као увре́гу, саркастично мијењајући граматички "пол", *Да се јадна за зелен бор хваи́иши - и он би се зелен осушио*, стр. 50) - окончавају се у гротескном "одахијском" хорском пјевању патетичне националне "буднице" (стр. 65):

Свеи́а сенко из времена с́иара,
дична војско ср́иској цар Лазара, /.../
Ш́ио ћуи́иши, ћуи́иши, Србине и́ужни
Прои́рљај очи, слава ш́е зове
Слава ш́е зове на црно и́робље,
на оно и́ужно Косово и́оље...

Остајући у основи (*полийички*) "сценски диспут" – неоспорно драматуршки вјешт и позоришно зналачки изведен - који изобличује "искривљену" и *лејендаризовану* националну свијест о историјском *гојаћају*, а не доноси као драмски активне ЛИКОВЕ настале према "прототиповима" *ЈУНАКА ѓредања*, "театарски оглед" *Је ли било кнежеве вечере?* Виде Огњеновић тако суштински и не припада групи комада *нове српске истјоријске драме* који преузимају или преобликују "наслијеђене садржаје" *косовске ејојеје*. Ипак, сагледаван у оквиру корпуса остварених дјела са "косовским асоцијацијама", контекстуално се самјерава као значајан показатељ приступа *ДЕМИТИЗАЦИЈЕ* (и када се проводи *дисјанцирано* или дијалогски "експлицитно", кроз накнадно сценско вербализовано "оцјењивање" и преиспитивање) у српској драмској књижевности посматраног периода друге половине двадесетог вијека.

*

Истјоризовану крийичности према *лејенди* показује *ДЕМИСТИФИКАЦИЈА* Добрила Ненадића, драма *Обилић* (1989)²⁹, сижеа идентичног тематској и садржајној основи његовог *Романа о Обилићу* (1990). Седам лабаво повезаних *драмайшизованих* "слика" (истим *временом радње, 1389. јодине, ѓред Косовску бићку* - како стоји у "темпоралном" одређењу *јозоришној* рукописа комада³⁰ - али не и *јединсјивеним зайлејом* који би

²⁹ Праизведба (режија Борислав Григоровић) у "Народном позоришту" Титово Ужице, 11. IV 1989.

³⁰ Љубазношћу аутора и трудом ужичког Позоришта, у посједу смо архивског (*са руком ујисаним сценским - свјејило, ѓон - индикацијам*) примјерка *сценски ѓриређеној шексја*, обима 81 страница, формат А4, куцаног (латиничном) писаћом машином, са 34 реда на страници. Драма није засебно објављена, а у анализи се служимо поменутом верзијом, упућујући и на: Добрило Ненадић, *Роман о Обилићу*, навођено дјело, у издању НАРОДНЕ КЊИГЕ, Београд, 1990. Иако штампан у (импозантних) 5000 примјерака, роман је практично остао *негосјујан* широј публици, пошто је - по свједочењу самог аутора - "повучен из

међусобно "испреплео" драмске ЛИКОВЕ у сценском *дојаћању*), одвојених "епизода" убједљивије и композиционо чвршће устројене прозе *Романа о Обилићу*, драмско дјело *Обилић* Добрила Ненадића исписано је *историјацијом* у досљедном *удаљавању од лејенде* *косовске ејојеје*. Са скоро романескном разубјеношћу сценске радње, драмски "дијалогизован" прозни текст од епских и легендарних "садржаја" задржава-*преузима* само основне међусобне *односе* историјских личности као драмских ЛИКОВА, "зета" *Вука Бранковића* и "таста" *кнеза Лазара* (не унутрашње-драмски, него *сукоб* стварних интереса), те њихове *односе* према *Милошу*: *Вукову* омразу, а *Лазарево* прагматично уздање у вјерност *оданој* *слује* кога је *Кнежева* "милост" уздигла до наследног племића, *баштиника*. Свјесно "заобилажење" *лејенде* исказује се као *йоешички* али и као ауторов идејно-политички став ("*умешничка комоција*", рећи ће *аутојоешички* Ненадић, "*ми Срби смо у свећу јознаји мийомани*"³¹), предуслов за одабрани (и у драми и у роману) *јирисјуи историјације* и *ДЕМИТИЗАЦИЈЕ*:

".../ Никакво чудо онда што су ме *казнили за њај мој безобра-злук*, јер сам се *осмелио да дојакнем један сјереојшии* и да се мало *јоширавам са свејињама*. *Небески народ и ње јлујосји*. У том тренутку *нико у Србији није хјео да мисли*, а они који су наводно најпаветнији *јуслали су и смишљали зјодне јароле*, па смо онда упали у рупу из које виримо попут мишева. И стално нам је неко други крив"³².

У обимним драмским "сликама" *народа* (прва, стр. 3-15. и четврта, стр. 40-50) доноси се *историјовано виђење стварних околности* у времену *дојаћаја* а пета слика (стр. 51-56) дата је као *јојлед јреко Дрине*, *Милошев* сусрет са историјским *Тврјком И*, уз

дистрибуције", будући процјењен као (идејно) "супротан" тада владајућем "укусу".

³¹ Из писма Д. Ненадића, од 3. априла 2002. Наведено према Персида Лазаревић ди Ђакомо, *La Wirkungsgeshichte della tradizione orale serba* /стр. 421-451/, у Зборнику радова VIII Славистичког конгреса (Љубљана, 15-21. августа 2003), Писа, 2003, стр. 443. /Подвлачења наша./

³² *Истио дјело*, стр. 441. (Из писма Д. Ненадића Персиди Лазаревић, од 26. марта 2002) /Подвлачења наша./

"оживљавање" и ЛИКА стварне личности *Влајка Вуковића*, а у дослуху са "реконструкцијом" *историјских њрилика*:

ВЛАТКО: Није време за размирице. Да њо оставимо за мирни-ја времена.

ТВРТКО: Дакле да им њомоїнемо да ошерају Турке а њосле у миру да се кавжимо као шњо браћи и њриличи.

ВЛАТКО: Тако. Ако сломе Лазара Турци ће и на наши њраї. /.../

ТВРТКО: Говоримо о Лазару. Ако зауставимо Турке, коме ће њо највише корисњиши? /.../ Јешан је Лазо, јешан. Прво њро-ђуњао кнеза Николу Алијомановића, њрођуњао ової, њрођуњао оної.

МИЛОШ: Прошњив Николе сње заједно војевали. /.../

ТВРТКО: Угрожено је Косово а Косово држи Вук Бранковић. Зашњо Вук не њражи њомоћ? /.../

МИЛОШ: Мурајју су наше свађе корисније /.../ наша свађа храни саму себе.

И епски *Јујовићи* су приказани без лејендарної "ореола", као вје-ран *одраз (мојђе) историјске великашке њородице*, "реални" а часни (III, стр. 29-39):

БОШКО: Вук Бранковић ће да рачуна. Ђурађ Балшић ће да рачуна, Тврњко ће да рачуна, Лазар Хребљановић ће да рачуна. /.../ Ко ће да се њуче?

ВОЈИН: /.../ Ђурађ њрошњив Вука, Лазар њрошњив Тврњка, сви њрошњив Лазара осим Лазара, а он њрошњив свих и њрошњив себе. /.../

БОШКО: Онда ћемо сами. /.../ Неђу да будем Хасан. Име ми је Бошко, биђу Бошко и ако њреба да умрем умређу као Бошко. /.../

ЈУГ: /.../ Добро, и ми смо понекад закитњили наши рајї речима, пронађе се тако нека згодна прикладна реч, рецимо ошачес-њво, па и вера, зашто не и вера. /.../

МАЈКА: Лазар је мудар и сњособан. /.../

ЈУГ: Он је мали Душанов њисар. Дигао се уз помоћ лукавства и смицалица. /.../

МАЈКА: Лазар је од сњаре власњелинске лозе а и у сродсњву је са Немањићима.

ЈУГ: У каквом сродству? Прабаба њејове бабе била сњрина

и́реће жене једно́ї Немањића који је живео пре двеста година. /.../ То што ја Лазару не дам да узме оно што није његово ваља одвојити на једну страну а на другој су наше дужности́ ирема владаоцу и ошечеству. Југовићи никад нису изостали. И неће. ;

као што се и свршетком друге сцене (*Двор кнеза Лазара у Крушевицу*, стр. 16 -28) окончава историзована расцрива, са "објективизованом" иоруком:

БУРА: /.../ У райу не и́обећује само онај који има боље оружје и већу војску не́о онај који има јачу вољу.

МИЛОШ: Ако не и́обедимо изи́убићемо све шито смо имали.

БУРА: Изи́убиће онај ко је неши́о имао.

МИЛОШ: Турци су нас, видим, сломили ире боја.

Ни *Лазарев ЛИК* (сцене шеста *ЛАЗАР*, стр. 57-66. и седма, *КНЕЖЕВА ВЕЧЕРА*, стр. 67-81) није карактеризован - ни "споља" ни "психолошки" - у складу са лејендом (изузетак је - не случајно - далека асоцијација на неи́рационалну народну пјесму *Оиетї зидане Раванице* и Лазареву епску гордељивост, *Нек се сјаје, нек се моје знаје* /Вук, II, 36/, при избору оклопа /стр. 66/ *Тај шито највише блешити, иај и́онеси... и́инућу као кнез ко́а царем називају. Царски*). У *Обилићу* Добрила Ненадића нема епских "стајаћих" мотива, готово "обавезујућих" за све комаде националне историјске драме тематски ослоњене на косовску еи́ојеју (изостају и кнежева клеи́ва и ои́редјељење за царсїво небеско), а кнежева вечера је драмски уобличена подобно (могућем, стварном?) историјском "ратном вијећању" уочи Боја (дајући прецизан "сценски распоред" и́ричасника, јасно се подвлачи: *Ово је райни саветї у ноћи и́ред бишћу*, стр. 69)³³. А управо у току седме-

³³ Уводна напомена (стр. 68) показује ауторов однос према кључном драмском моменту епске пјесме и комада традиционалне историјске драме о Косову: "Нема ваљда ни једног историјског догађаја у нас који је више рабљен. Ова национална траума је темељито преоравана. Као да се Лазарева клетва проширила и на потомке, ко год је држао перо - није изостао. Ни драматичари - они поготово. Успостављен је канон. Ни једна драма о боју на Косову не може да прође без Кнежеве вечере. Композиција са Лазарем у средишту, са шест војвода са десне и шест са леве стране окренутим ан фас за столом на коме су пехари са вином и

завршне сцене (иако донесена изван легендаризованог виђења, без *клејве-заклејве* и *легендарној ојредјељења*; осим што и овдје потмуло тиња *Вуково сумњичење Милоша*), насловљене по епском и легендарном "садржају" као *кнежева вечера* оспољава се /стр. 74-81/ - по ауторовим ријечима³⁴ - *иновација* или *досјејка*:

"... коју сам у *оквиру мийа* извео. Да атентат на султана Мурата није само самоубилачки гест једног очајника него *лукав рајини њлан* који се заснива на нечему што *миј није уочио*./.../ Нико није уочио ову чињеницу и *нико није прадио зайлеј уураво на шоме*"³⁵.

Дакле, сасвим "прагматично", без легендарног *Милошевој завјеџа* и са потпуном "приземљеношћу" (*Нагао сам се да ћемо их џући, али када сам видео колико је њих а колико нас схвајио сам да нас само чудо или луда срећа може сјасији*, стр. 77), Лазар упућује свог оданог и прекаљеног "шпијуна" и човјека за "специјалне послове", *Милоша* у турски табор са *исјоријским* "задатком" (*Једини ти у свој војсци знаш све о Турцима, једини умеш да говориш као и они, знаш им обичаје и навике, умеш да се прерушиш, а и личиш на њих, љедам ше, само ти чалма фали*, стр. 79):

ЛАЗАР: /.../ *Вешј си, мудар си.*

МИЛОШ: *И славољубив.*

ЛАЗАР: Зар ниси? *Ко би ово урадио у вечност би се уиисао.*

А кријичка исјоризација и ДЕМИТИЗАЦИЈА су досљедно *проведене* - од *прве драмске слике до посљедњеј сценској призора Ненадићевој Обилића* - чиме нова српска историјска драма, у свом друјом (најоредном) смјеру *најушја* легенду и косовску

хлебови треба да *одражава асоцијативну везу са Леонардовом Тајном вечером*, но *са битно промијењеним садржајем*. Сјајан примјер *ироничне дистанце* је у Буњеловој "Viridijani".

³⁴ У навођеном писму од 26. марта 2002, Персиди Лазаревић ди Ђакомо (*То је моја иновација, хајде да кажемо досејка*), *La Wirkungsgeshichte...*, навођено дјело, стр. 441.

³⁵ *Исјо.*

епопеју, *усаиљашена са стиварним* догађајем.

*

Изванпозоришна, *неумјетничка*, аутору савремена друштвена (политичка) *контекстуалност*³⁶ оставила је уочљивог трага и на профилисање и драмске АНТИЛЕГЕНДАРИЗАЦИЈЕ (оспољени став-идејни приступ и одраз на духовни план дјела) Дарјана Михајловића, *CAFÉ KOSOVA*³⁷ којом је и *српска историјска драма* "загорачила" у нови вијек:

"... спада међу прве драмске покушаје *сучавања* с једним од општих места српске митологије/ митоманије - косовским митом - *из уила генерације* која је поднела можда највећи део терета током протеклих 13 година у Србији, /.../ озбиљно и трајно *ошлећена оним што је уследило* пошто нам се 'догодио народ', зато што је управо из њених редова регрутовано топовско месо за све бестијалне *рајдове на шеријорији ex YU*, јер је своје најбоље године провела рибачући судове у светским метрополама а углавном је нико ништа није питао нити је слушао.

³⁶ Након грађанских ратова (1991-1995) и распада југословенске федерације, "рата" против НАТО-пакта (бомбардовања и разарања Србије) и системских промјена на друштвено-политичком плану у Србији и Црној Гори, те фактички изгубљеног суверенитета на Косову и Метохији, уз прогон преосталих Срба са *стварног* Косова, а посебно мартовског погрома (2004) и паљења-рушења бројних православних храмова, *доживљај* и историјских *догађаја* на Косову 1389. и *косовска епопеја* референтно ОДЈЕКУЈЕ и на *савременом*, битно *измијењеном* идејно-идеолошком плану (и на нивоу духовних *значања* умјетничких дјела-драма, "ИНСПИРИСАНИХ" *Косовском легендом*). Исказивање *супротног става* (ранијем, својственом времену бившег "режима") постаје *контекстуално условљено, и усклађено* са "епохалним" *влада-јућим хоризонтом* (националних) *очекивања*.

³⁷ Необјављен и неизвођен драмски текст, написан за међународни љетни позоришни фестивал у Цириху, 2001. ("Ова драма је требало да буде изведена на Циришком фестивалу прошле године. Идеја је била да се игра на седам језика, колико се претпоставља да је било странаца са хришћанске стране". /Из електронског писма аутора, Дарјана Михајловића, од 13. фебруара, 2002./) Текст обима 97 страна, писан (латиница) компјутерски, формат А4, са највише 22 реда на страници. (Више о драми *CAFÉ KOSOVA*, види: Ања Суша, *КАФЕ КОСОВО, драма Дарјана Михајловића*, ЛУДУС, Београд, 28. јануар 2002, стр. 22)

Михајловићев комад *уз драмске квалитете* има и *неоспоран значај* као *дојринос сийдљивом 'буђењу' из обамрлости* и слатког сна о 'небеској' и 'недужној' Србији, који је у претходном периоду, нажалост, представљао једину реалност /.../ драма се *смело хваћа у кошњац* с општим местима кич-патриотизма и осталим лажним вредностима/.../ *сјособности самоироније* и упознавања сопствених слабости, а то је увек *болан процес*, мада неизбежан, а ова драма је управо *део тог процеса*"³⁸.

Подијелен у два чина, са седамнаест ЛИКОВА (четири женска и тринаест мушких, уз неодређен број предвиђених "статиста"), комад не даје никакве одређене "упуте" о сценографији и костиму (што указује да је драма "предтекст", понуђена као *сценски предлог* за будућу представу). *CAFÉ KOSOVA* се временом догађања *футуристички* измјешта 2389. године у Дизелдорф, у вријеме "прославе" хиљаду година од Боја. Споља само у далеком ОДЈЕКУ "повезана" са *лејендом* - полазећи од знане "иконографије" *косовске епојеје*, уз њене ГЛАВНЕ ЛИКОВЕ (Срби: *Лазар, Бранковић, Милош, Бошко Јуковић, Бановић Сјрахиња* те Турци, *Мураи, Бајазид и Јакуб*) - радња започиње у модерној "необалканској крчми" *KOSOVO* (власник "угоститељског објекта" је *Албанац*). На сцени се доноси прича о сукобу закрвљених гастарбајтерских група, које се боре за превласт. Српску "емиграцију" предводи Хер Лазар, мафијашки "бизнисмен"; *Милоша* аутор представља као "снажног и одважног, али површног, чак приглупог"³⁹; *Бошко* је "темпераментан и осветољубив"⁴⁰, док *Бранковић* (Wolf Branken) - неомиљен у националној "дијаспори" - као "начитан" (*докторирао историју у Београду*, стр. 17) и "разуман", *иронира усјосавањање мира, суживош и сарању с Турцима*⁴¹:

³⁸ А. Суша, *КАФЕ КОСОВО* навођено дјело, стр. 22. /Подвлачења наша./

³⁹ *Исио*.

⁴⁰ *Исио*.

⁴¹ *Исио*. Курзив у наводу наш. Поред "идентичног" сижејног *исхода радње*, оваква поставка ЛИКОВА је вјероватни повод за ауторову *аутопоетичку* оцјену да се "може рећи да је ова драма, иако умерена у будућност, ближа историографији од прве написане на ову тему...". (Из *навођеног писма* Д. Михајловића, од 13. фебруара 2002)

"Сукоб између Срба и Турака почиње због кафеа 'Косово' који су Срби одабрали за место прославе свог јубилеја, коме, узгред, *не знају ни тачан датум*, па тако уместо 28. јуна, знаменити Видовдан прослављају 27. Поменути кафић је, међутим, на турској територији што представља довољан повод за рат. Када Турци, враћајући се с летовања у Турској, сазнају да им је територија угрожена, шаљу *ујозорење Лазару*, који *одбија да се њокори захшевима*, што доводи до погоршања ситуације. Бранковић покушава да смири страсти *преговорима*, али његови напори остају узалудни, па се кафе 'Косово' на крају драме, неизбежно *као и бој на Косову*, претвара у свеопшту кланицу у којој сви актери *умиру јошово с радошћу* бранећи своје 'принципе'⁴².

ЛИКОВИ који носе асоцијативна имена ЈУНАКА "косовске епопеје" (*Сви ликови су њлог ауторове фикције а свака сличности са историјским личностима и догађајима је ојомињућа*, вели Писац, стр. 3) дати су као *карикатуралне "пројекције"* историјских и *лејендарних личности* (уз то што не зна тачан датум Боја, Видовдан, Лазар ће рећи и: *Увек се радо сећам највећих. На пример Марицине битке, пре Косова, када смо ипак побеђили Турке 1379. године*; стр. 8; а и "доктор историје из Београда", *Wolf Branken*, није баш "поуздан": *Био је понедељак или уторак, рано јутро кад су се сусреле српска и турска војска на Косову*, стр. 10). Историзовани "одједи" научних сазнања о стварним догађајима⁴³ користе се као вањско средство карактеризације ЛИКОВА (*Лазар о Бранковићу*, стр. 12):

⁴² А. Суша, *КАФЕ КОСОВО*, навођено дјело; *Истио*. (Подвлачења наша.) "У сенци главне приче, налази се и забрањена љубавна прича између српског јунака Страхиње и Туркиње Цејмет, српско-турска верзија Ромеа и Јулије, која је, наравно, осуђена на неуспех када Страхиња гине од Бајазитове руке". (*Истио*.)

⁴³ "Ја сам пишући и дописујући овај комад *користио литературу* која се креће од Илариона Руварца, Михалчића, турског историчара Уруха, као и неке млетачке списе. Консултовао сам пријатеље *оријентологе и историчаре*". (Из *навођеног писма* аутора, од 13. фебруара 2002. Подвлачења наша.)

Ви Вуче, откако се дружиш са Хрвајцима, постали сте некако... меки. Моја ћерка а ваша жена ми каже да сте се скоро преселили у Дубровник, а чуо сам и да сте тамо купили неку земљу. /.../ да су вам дали и држављанство.;

а шравесцирање и пародирање лејенде досљедно је проведено, у драмским сликама које на сцену "изводе" кључне мотиве косовске епојеје (лажну сумњу о Обилићевој издаји изриче Осман, турски "преговарач", чему слиједи и Лазарева "оптужба" о првој вјери, поштоњој невјери, подобна оној у епској кнежевој вечери /Вук, II, 50. III/ и Милошев "завјет", стр. 52-53):

ЛАЗАР: Саг знам на чему сам. Саг знам ко ми ради о глави. Тако би нас ти Милоше и у одлучном шренушћу издао. /.../

МИЛОШ: Видећемо ко је вера, а ко невера! Видећемо ко ће да изда! Ја ћу Мураша лично да убијем. /.../ Видећете ви ко је вера, а ко невера!

ЛИК Лазара гротескно се "одриче" царства небеског (Црно нам се више овако. Нећемо ми још дуго. Свима су важније неке небеске ствари, стр. 60); нема култног оцредјељења јер "ионако је већ све унапред изгубљено" (стр. 79); лејендарне "дилеме" шриволијевања су "записнички" наведене (стр. 85):

Ово је тренутак када ћемо а) да шобеинемо или б) да шопинемо. Мало нас је да бисмо остали, а много нас је да бисмо баш сви побегли. а) Слава или б) кафана. а) небо или б) земља. Морам да размислим о мојућностима.

Препознатљиво је и контекстуално "осавремењавање" (алузије на позицију Србије у "сукобу" са НАТО-пактом, 1999; са "преплетеном" језичком шашешиком карактеристичном за "извјештачени" актуелно-шопишћички као и за "високи стил" СЛОВА шшаре књижевности), а и особена пародична "рационализација" кулића и издаје, у Лазаревом "самозбору" (стр. 86):

О мени ће се причати и писати књиге, шнимати серије у насшавцима, певати песме. Вероватно ће измислити и некога да буде крив, на пример Wolfa Brankena. Једино шшшо овај мој народ не може да призна шш је шшораз. Биће им лакше да мисле

да нас је неко издао, него да смо једноставно били несложни. /.../ Дилема је сама несјала. /.../ Зар је смрт друго него свршетак и крај свих зала? Срећа њомаже смеле, а не доноси победу број, већ храброст војника и мудрост зајоведника. На нашој страни је сва правда, јер је непријатељ ушао у нашу земљу и заузео многа места. У нужди смо која чини смелим највеће кукавице. Суд ће се божји испунити на мени;

чему се "присподобљују" и историзација (Бајазитова "одлука" о Оливери: "Узећу је. Неће бити више твоје крви на овом свету") и парафраза СЛОВА Данила III, Бањског или Млађег ("Умрећу да увек жив будем", стр. 91).

А драмски ЛИК Вука Бранковића као да артикулише и "идејни став" ауторове генерације; Wolf Branken је - са историзованим аналоџијама (вољан да њреда Турцима КОСОВО), уз дискретну слутњу актуелних контекстуалних околности и алузија на стварно Косово и Метохију, и оно историјско, ама и ово савремено, на прелому вијекова и миленијума - "кооперативни Србин", сморен и јрбав од историје, упућен "вишим циљевима" на "помирљиву сарадњу", односно епску издају (стр. 75):

Пошребно је многа времена да бих их све најерао да не љедају у јуче, већ у сушра, али се рагујем и овом усјеху. /.../ Време је такво да треба преживети. /.../ Неће бити мртвих. Неће их бити, па макар ме њо кошјало њога да ме назову издајником.

Несумњиво уобличавање идејној сјава - жанровско и типолошко обиљежје историјске драме и ПОЛИТИЧКОГ ПОЗОРИШТА - у приступу драмске АНТИ-ЛЕГЕНДАРИЗАЦИЈЕ Дарјана Михајловића САФЕ КОСОВА, видљиво је и у Вуковом супротстављању Бошковом "националном дефинисању" (Оваких као ја, бесних, лудих, јаких, неуништивих, стр. 83) другачијег, нерајборној, постојаног, другог лица грује Србије (стр. 84):

/.../ Има ту још понешто. Још понека ситница која нас дефинише као нацију поред хедонизма, ракије, рата, папричица и шљивовице...

И ЛИКОВИ осталих аушеничких српских јунака (Wolf је "трн у Лазаровом оку и муж његове ћерке Маре") - како их аутор,

помало иронично, индикацијски "одређује" у уводној кастлисти (стр.1-2) - епског Бановић Сџрахиће ("епизода" донесена потпуно анти-легендаризованим виђењем, у трагично окончаној, "забрањеној" љубавној вези са Туркињом Цејмеј) и историјског Влајка Влађевића (Вуковића?), Бошка Јуџовића или Милоша, коме је изостављено "презиме" Обилић (Her Milosh је "Лазарева узданица, наочит и темпераментан момак"), извајани су приступом опште анти-легендаризације на идејном плану дјела; са повременим (пародијским) "призивима" асоцијација из лејенде или историзованих "одјека" стварних личности или слика епских ЈУНАКА (Милошева молба Бајазитиу да буде сахрањен "пород Лазаревих ноју", стр. 90; убиство Јакуба, стр. 92). А особено преузимање историјских "садржаја" потврђује се завршним Бајазитовим монологом (стр. 93), којим се и окончава унутрашњи сиже САФЕ КОСОВА:

... одвео Оливеру у своје сераје. WOLF Branken је завршио у мом приватном зашвору, где је после извесној времена умро. Заузео сам све српске територије /.../ Турци који су ме ишли разбежали су се и оставили ме са српским вазалима који су погинули у покушају да ме одбране. Тамерлан ме једно време држао у зашвору у нади да ће добити ошкул за мене, међушим откуп није плаћен и ја сам завршио у мукама...

*

Смјер преобликовања ("шумачења") косовске лејенде у оквиру жанровске и историјске "породице" НОВЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈСКЕ ДРАМЕ показује као доминајне преисшивања и правеситирања историје и лејенде, историзацију (као дејаштишцију) и демитизацију. До прелома миленијума драмско преузимање-преобликовање је одређено прислушом а-легендаризације или коначно и послушном анти-легендаризације у сценском оживљавању "наслијеђених садржаја" из укујној духовној "народној памћења". А стварносна контекстуалност и ауторима савремена политичка актуелизација, "шемајска" (живојина) важност косовске епике, и правац развоја историјских прилика на националним историма (Косову), учинили су да у основи "изванумјешнички" узроци буду повод за књижевна уобличења.

Далибор ЕЛЕЗОВИЋ

ШВАЈЦАРСКА ШТАМПА О СМРТИ ВЛАДИМИРА ГАЋИНОВИЋА

Рад приказује вијести објављене у швајцарској штампи, поводом смрти Владимира Гаџиновића, августа 1917. године у Фрајбургу. Вијест о смрти овог младог интелектуалца и револуционара пренио је фрајбуршки дневник *La Liberté* а некролог је у женевском листу *La Serbie* објавио његов пријатељ Перо Слијепчевић.

Кључне ријечи: Владимир Гаџиновић, Швајцарска, Фрајбург, листови: *La Liberté, La Serbie*

На далеки пут кренуо је Владимир Гаџиновић из родног Качња у Херцеговини, да би преко Сарајева, Београда и Беча, стигао до Швајцарске. Из кршевитог и вековима поробљеног завичаја, са собом је понио идеју националног ослобођења и визију боље српске будућности. У стопу су га пратили они који су жељели „да га нема“, они којима је сметала политичка и национална идеологија, коју је Гаџиновић, пропагирао. Сустигли су га, ломећи последњи изданак српске револуционарне омладине, у чијих је кратких 27 година живота стала цијела једна епопеја.

Убрзо после дипломирања на Универзитету у Фрајбургу, Гаџиновић је под загонетним околностима умро августа 1917. године. У почетку се није знало за контроверзе око његове смрти, стога штампа није посветила значајну пажњу том случају. Вијест о његовој смрти објављена је у ондашњој швајцарској штампи али без давања публицитета за расвјетљавање овог догађаја. Интересантно је да се подаци о датуму смрти не слажу у два новинска чланка. Тако се у листу *La Liberté* наводи да је умро 13.

августа, док се у некрологу у листу *La Serbie* као датум његове смрти наводи 11. август.

Да постоје контроверзе око Гађиновићеве смрти сагласна је и швајцарска историографија. Њему је посвећена одредница у Историјском лексикону Швајцарске, једном од најзначајнијих европских пројеката те врсте. Истичући њен значај, наводимо превод одреднице, на српски језик: „Владимир Гађиновић, 25. 05. 1890 Качањ (Босна и Херцеговина), 11.08.1917 Фрајбург. Школовао се и студирао у Босни и Србији. Љета 1911. године први пут је боравио у Швајцарској са лажним пасошем. 1913-14 и 1915-16 студирао је друштвене науке у Лозани, а јула 1917. године дипломирао је у Фрајбургу. Био је идеолог покрета „Млада Босна“, и члан тајних организација „Уједињење или смрт“ и „Црна рука“, које су организовале Сарајевски атентат. Убрзо након дипломирања Гађиновић је умро под неразјашњеним околностима. Током свог боравка у Швајцарској, одржавао је контакте са руским револуционарима.“⁴⁴

Вијест о Гађиновићевој смрти, недјељу дана касније, објавио је угледни дневни лист *La Liberté*.⁴⁵ Кратка вијест гласила је „13. августа умро је двадесетседмогодишњи студент Владимир Гађиновић“. Остаје нејасно зашто је наведено да је умро 13. а не 11. августа, како се у осталим изворима наводи. Дати су и његови лични подаци, имена родитеља Јована и Софије, рођене Јоновић.⁴⁶ Наведено је да је Гађиновић из Београда (Србија)⁴⁷, те да је становао у Каstellбергу, предграђу Фрајбурга.⁴⁸

Поводом Гађиновићеве смрти, његов пријатељ Перо Слијепчевић, објавио је следећи некролог у женевском листу *La Ser-*

⁴⁴ Н. Riggenbach, *Gaciovic Vladimir*, in: *Historische Lexikon der Schweiz: Fruchtbarkeit – Gyssling*, Volume 5, Basel: Schwabe, 2006, 854.

⁴⁵ *La Liberté* – дневни лист на француском језику који од 1871. године излази у Фрајбургу у Швајцарској.

⁴⁶ Лист је погрешно навео име и девојачко презиме његове мајке, која се звала Савета а била је родом од Јововића из Рисна. Видети: Д. Љубибратић, *Владимир Гађиновић*, Београд, Нолит, 1961, 29.

⁴⁷ Гађиновићу, осумњиченом за учешће у Сарајевском атентату, за петама су били аустријски агенти. Да би прикрио трагове посједовао је српски пасош и у Швајцарској био пријављен као српски држављанин.

⁴⁸ *La Liberté*, Fribourg, Suisse. – 47 année. No 194, Lundi 20 aout 1917, p. 3.

*bie*⁴⁹: „Дана 11. августа у Фрајбургу је у 27 години живота умро револуционар Владимир Гаџиновић. Велики идеолог, херојског елана и радник на националном питању. Гаџиновић је симбол несрећне судбине српске омладине. Сан му је био ослобођење свог народа и због те борбе је много пропатио током кратког живота. Студирао је у Београду, Бечу, Лозани и Фрајбургу. У току Првог балканског рата и опсаде Скадра, био је добровољац у српској војсци а почетком овог рата ангажован је у француској морнарици. Затим је овај национални мученик, боравио у Америци где је прикупљао помоћ за напаћено становништво своје земље. Владимир Гаџиновић је употрежио сву своју интелектуалну снагу усмеривши је на агитацију за решење српског националног питања. Сањао је југословенско јединство, радећи на формирању националних организација у Америци. Неко вријеме управљао је друштвом „Просвета“.

Још као ученик, писао је прозу пуну националног и револуционарног духа: „За оне који долазе“, „Млада Босна“, „За отаџбину“. Аутор је портрета српских патриота (Љ. Јовановића, Јована Живановића, Данила Илића, Вукана Круља, Петра Кочића). Такође је, компоновао нове и оригиналне песме. Смрћу младог пјесника Гаџиновића, остајемо без великог патриоте. Наш народ изгубио је доброг и карактерног човјека, човјека великих идеала, онда када му је снага, оваквог националног и научног радника, била најпотребнија.

Поводом Гаџиновићеве смрти одржана је затворена комеморативна седница коју су организовали његови сународници. Мада га многи нису познавали, угледни фрајбуршки универзитетски интелектуалци присуствовали су комеморацији.⁵⁰

Владимир Гаџиновић умро је у туђини, недочекавши толико жељено ослобођење свога народа, које је било тако близу. Питање његове смрти, и готово један век касније, чека одговор.

⁴⁹*La Serbie* – лист српске емиграције који је у току Првог свјетског рата излазио у Женеви на француском језику. Главни уредник листа био је др Лазар Марковић, професор Правног факултета Универзитета у Београду.

⁵⁰*La Serbie*, Genève. – II anèe, No 34, Dimanche 26 aout 1917, P[ero] S[lijerčević], Vladimir Gaćinović, p. 3.

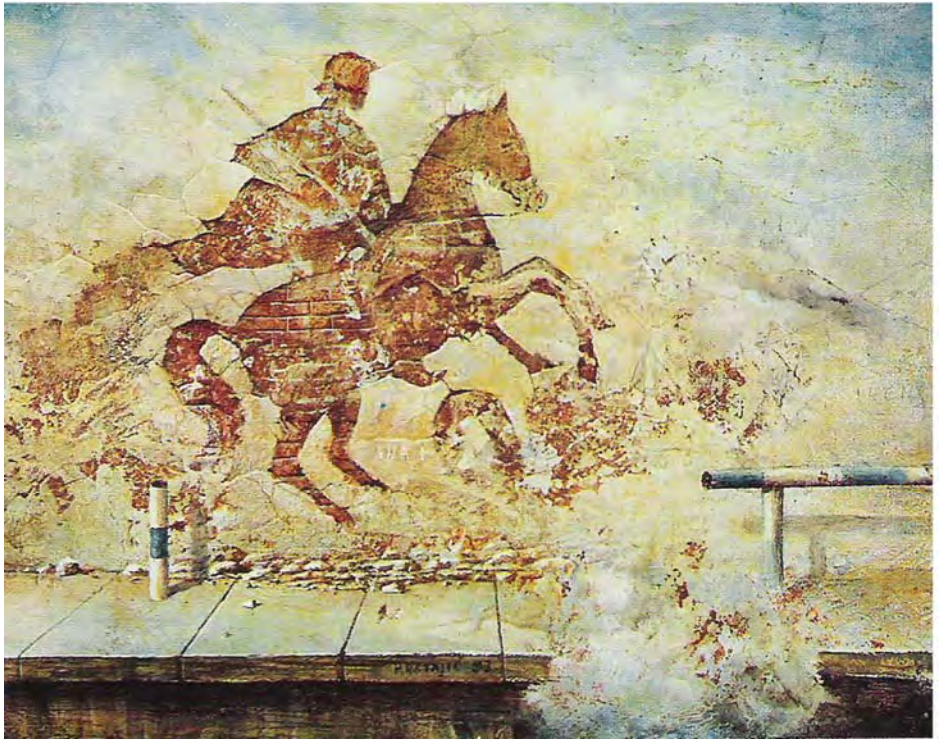
Zusammenfassung

DALIBOR ELEZOVIC

DIE SCHWEIZER PRESSE ÜBER DEN TOD VON VLADIMIR GACINOVIC

Kurze Zeit nach Erhalt seines Diploms, starb der junge, serbische Intellektuelle und Revolutionär Vladimir Gacinovic unter ungeklärten Umständen in Freiburg im August 1917. Anfangs wusste man nichts über die Kontroverse bezüglich seines Todes, daher hat die Presse diesem Fall keine bedeutsame Aufmerksamkeit geschenkt. Einige Berichte über seinen Tod bestehen in der Schweizer Presse. Die Nachricht über den Tod Vladimir Gacinovic wurde vom renommierten Freiburger Tagesblatt *La Liberté* veröffentlicht. Gacinovics Bekannter, Pero Slijepcevic veröffentlichte nach dessen Tod einen Bericht im Genfer Blatt *La Serbie*.

Schlüsselwort: Vladimir Gacinovic, Schweiz, Freiburg, Zeitung: *La Liberté, La Serbie*

САБИРАЊЕ

САБИРАЊЕ

ПИСЦИ И КРИТИЧАРИ О ПОЕЗИЈИ
АНДРИЈЕ РАДУЛОВИЋА (ИЗБОР)

Андрија Радловић (1970) објавио је следеће књиге поезије:

Пољед с Мосџа, Унирекс, Подгорица, 1994, *Знак у ишјеску*, Град писаца, Херцег Нови, 1995, *Поноћ на Дону*, Ободско слово, Ријека Црнојевића, 1997, *Оињено ребро*, Ступови, Андријевица, 1998, *Ријеч са јуџа* /избор кратких пјесама на руски језик/, Октоих, Подгорица», 2000, *Анђео у ишеници*, Апостроф, Београд, Удружење књижевника Црне Горе, Подгорица, 2002, *Снијежна азбука*, Октоих, Подгорица, 2007, *Звоно* (поема), Унирекс, Подгорица, 2008, *Оињено ребро* (на бугарски језик) - Софија 2003, *Оињено ребро* (на румунски језик) - Трговиште 2006, *Бивше краљевство*, 2010.

Лауреат је следећих награда и признања: *ГРАМОТА Лиштарној музеја Бујарске*, *Интернационална награда NOSSIDE (УНЕСКО)*, Италија, *Повеља за посебан допринос култури-Аниноаса*, Румунија, *»Божидар Вуковић Подгорићанин»* (Награда Удружења књижевника Црне Горе за најбољу књигу на Међународном сајму књига у Подгорици), *Кочићево њеро*, Бања Лука – Београд, *»Марко Миљанов»* (традиционална годишња награда Удружења књижевника Црне Горе за најбољу књигу), *Злајина значка Културно просветне заједнице Србије*, *Вукова повеља*, *Лауреат међународној књижевној фестивала -Злајно њеро Русије*, Москва, *Међународна награда за поезију - Наји Нааман*, Либан.

Поезија му је перидично превођена на: *руски, енглески, бугарски, италијански, румунски, шпански, ирчки, мађарски, арајски, дански, словеначки, македонски, њољски, шведски, украјински и француски језик*.

Пјесме су му заступљене у више домаћих и страних избора и антологија поезије. Чувена антологија словенске поезије *Из вијека у вијек* која се појавила у Москви 2003. године у редакцији истакнутих руских писаца, критичара, филолога и академика почиње пјесмама Бранка В. Радичевића а завршава се пјесмама Андрије Радловића. Један је од оснивача Књижевног друштва «Његош».

Поред поезије пише есеје, текстове из свијета културе, преводи поезију са руског језика, и активно сарађује са преко шездесет часописа и листова у региону и у свијету.

ПИСЦИ И КРИТИЧАРИ О ПОЕЗИЈИ АНДРИЈЕ РАДУЛОВИЋА

Радуловић је самосвојан и надарен пјесник, са снажним метафорама и језгровитим значењима.

М.Ђуричковић, «Побједа», 1995.

У новијој продукцији такозваних оних који долазе, и који углавном пишу типски трагајући за властитом поетиком, Андрија Радуловић се издваја оригиналним поетским исказом. Са својих двадесет пет година он јесте пјесник који обећава, али и који већ испуњава и доказује. Но, независно од могућег сврставања овог аутора у ред младих стваралаца, ова књига по својим литерарним донетима не заостаје за најбољим поетским остварењима цјелокупне продукције у Црној Гори.

Др Драган Копривица, «Латица»-бр.1, 1996.

На крају, мора се признати, без обзира на актуелне политичко идеолошко-књижевне диобе на црногорској литерарној сцени, непристрасно и објективно, да је Радуловић вјешт сликар времена, несвакидашњи оплодитељ исконске поетске валовитости чија свјезина, на жалост, сукцесивно понире са црногорских и екс-југословенских простора: смиони обесмртитељ велестарих потопљених градова, чију меморију само још музеји очувавају, прецизни «мјерач» симетрије предкатаклиз-мичког свијета, заводник зановићевског талента и дара...

Б.Јовановић, «Тренд», јул-август 1996.

Радуловић је веома вјешт версификатор-најумније, најдубље и најлитерарније ефекте постиже савршеном једноставношћу стиха, а они лијепи, звонки и љупки веома бивају. Пјесник је дубоко заронио у ријечи, и још ситније дјелове-атоми слова, па отуда израња најчистије поетско бисерје.

Јасна Ч. Вуковић, «Побједа», 22.мај 1997.

Код Радуловића је поетика директан судар са животом, отуд жустрина у пјевању.

Илија Лакушић, «Стварање», бр.1-5, 1997.

Пут који је прешла поезија прелази и сваки песник. Тај дуги пут је морао прећи и Андрија Радуловић - да би дошао до себе и своје речи. Истина, као да су на том дугом путовању од песама остала само ребра - али кроз та ребра нам се указује лик једног особеног песника.

Издавач који објави «Огњено ребро» - како је Андрија Радуловић насловио ову руковет стихова само ће утиснути знак на рукопис Даровитог песника за кога ћемо, како се то каже, тек чути и који се овим стиховима, несумњиво, уписује у онај промил људског рода који живи да би нешто оставио иза себе.

Матија Бећковић, /Рукописна рецензија за књигу «Огњено ребро»/, јул 1998.

Подуго је Његошево донебесје чекало књигу «Огњено ребро» и ево је оно синило живим духом и распетим ријечима из таме нашег злодоба у коме може да пјева само небески пјесник, који има више вјере него хљеба. Осјетио је то и написао благословент ове књиге Матија Бећковић, рекавши да је пут поезије и пут сваког пјесника, *ӣе да је ӣај гӯи ӣуӣ морао ӣрећи и Андрија Радуловић- да би дошао до себе и своје речи. Истина, као да су на ӣом гӯом ӣуӣовању од ӣесама остала ребра - али кроз ӣа ребра нам се указује лик једног особеног ӣесника.*

Сјећам се савјета Ива Андрића аргатима на њивама поезије да попут јастреба који очопли и оголи кост пјесник треба да кљуца тему све дотле докле заблиста као она јастребова оглодана кост, само при томе треба да зна када је кљуцања доста. Пјесник Андрија Радуловић је тако радио добро као да је и он слушао овај Андрићев савјет, који сам имао срећу да чујем на Коларчевом универзитету 1962. године, и није преступио мјеру стругања тема и није осушио тематске кости иако је ишао дотле док су се указала гола ребра, већ се уставио када је умотрио «огњено ребро».

«Огњено ребро» је cjеловита књига, која је могла без омеђавања кругова пјесама насловима, јединствена поема, пуна као зрно и толико оварничена да из сваког поја тако варнички као да овај млади Катуњанин цара исконско огњиште, на коме су прекрштени земаљски бадњаци, да се јави небесима искрама извијеним из времена времена ничим наклоњеног поезији и пјесницима. Момир Војводић, «Побједа», 19.октобар 1998.

Пјесников говор је модерно оркестриран. Долази до финог изражаја његов фини сензибилитет, нарочито када опште теме прелама кроз призму личног утиска. Њоме обезбјеђује убједљивост поетске матрице, узимајући слутњу као доминантну позицију. Слутња је облик суштински ухваћеног свијета. То је онај свијет између сна и реалности, без кога се поетско не да замислити.

Ова збирка говори о богатству инспирације. Поздрављамо пјесников дар!

Жарко Ђуровић, «Борба», 1999.

И ова књига, као и претходне књиге Андрије Радуловића потврђују његову опередијељеност: Сваки је ђаво добар учитељ, ако пјесник идентификује себе као разлог који живи насупрот антихристу.

Коста Радовић, «Просвјетнирад», 26.05.1999.

У Радуловићевом песничком свету преовлађују тамни тонови. Песник уочава претеће и злокобне сенке, часове пуне дезинтеграције и рушења сваке хуманистичке извесности. Говорећи на такав начин, он, међутим не одустаје од извесне виталистичке пројекције. Хаосу и пропасти он супроставља поверење у снагу песничке речи.

Гојко Божовић, Будва, 6. август 2000.

Пјесме ове збирке у себи садрже заокрет унутрашње форме и драматизам људског постојања. Многе пјесме се одликују филигрантском обрадом, осјетном поетском луцидношћу и рационалношћу језичких средстава, лаконским језгровитим изразом.

Немогуће је не обратити пажњу на необичност осјећања свијета аутора, на сложеност његових поетских симбола, који се у пјесмама смјењују филмском брзином.

Др Татјана Савченко, /Институт за руски језик А.С.Пушкин-Москва/ «Ријеч са југа», 2000.

Слависта и преводилац Иља Числов окарактерисао је Андрију Радуловића као модерног пјесника, и примијетио је при том да попут митске ријеке понорнице његови стихови избијају на површину послје дугог лутања под мрачним сводовима пећина, по ћудљивим лавиринтима протичући кроз прах страдалног рода, пробијајући се испод скровишта таштине и условности вијека у живи извор његове словенске душе.

«Руски писац» Москва, 1. јун 2000.

Пјесме словенске туге-тако је назвала књигу истакнутог пјесника Андрије Радуловића, теоретичар књижевности, доктор филологије Татјана Савченко, који је наступио прошлог четвртка на скупу у Савезу писаца Русије, посвећеном утврђивању културних и пријатељских веза међу Русијом и Црном Гором. И прије свега било је ријечи о стиховима окупљених пјесника и лично о стиховима Андрије Радуловића. И сусрет је био веома срдчан и лијеп.

У јуну пјесник Радуловић боравио је у руској престоници и имао сусрет са предсједником Савеза писаца Русије књижевни-

ком Валеријем Ганичевим, и био је гост учесник у раду књижевних трибина и скупова.

Говорити о стваралаштву Андрије Радуловића у контексту времена, како је то неко добро примијетио, туга епохе захтијева од пјесника да се мобилишу исконске енергије и дубински потенцијали словенске душе.

С.Лебедев, «Литерарна Русија»-Москва, 14.јун 2000.

Радуловићева поезија не потиче из «тамног крила и најдубљег центра бића»(нешто хтонско и не може бити најдубље јер је секундарно у односу на небеско), већ управо из оног језгра, које је очувано без обзира на трагичне прилике вјековног словенског и европског постојања. У том погледу најзначајнијом од пет књига Радуловићеве поезије сматрам збирку «Огњено ребро» у којој ја и моје руске колеге посебно истичемо циклусе «Рођење» и «Црна капа»(пјесме «Витез», «Његош», «Ћед»), и посебно истичем пјесму по којој је добио назив читав циклус а то је «Црна капа» јер су ове пјесме прави бисери не само српске већ и традиционалне словенске и европске поезије.

Традиционалне највише у изворном смислу јер преносе вјечиту ватру европског духа и обасјавају чак и у тамним обрисима вјечите слике неуништиве стварности, дајући им нов живот у новим условима.

Иља Числов, «Побједа», 19.октобар 2000.

Глас пјесника Андрије Радуловића подиже се као млаз свјетлости, буни се и растјерује таму из човјекове куће и душе.

Код Андрије Радуловића грле се земља и човјек, разговарају памћење и жртва, додирују се искон језика и страва јаве, сударају се љетопис вјечности и» пјена дана».

Жарко Команин, «Дан», 26.новембар 2002.

Ова књига нам открива једног сјајног лиричара класичног кова. То се јасно види у песмама у којима Андрија Радуловић «позајмљује» свој глас да би оживео слику песника и писаца које доживљава као своје рођаке по духу-Хемингвеја, Поа, Толстоја...

Удвостручујући сопствени говор, он успева да истовремено фиксира тачку препознавања другог, и да одржи (лирску) позицију ослоњену на одвајкада песнички симболички репертоар - ноћ и унутрашњу светлост, песму и бол, Ерос и Танатос.

Ако бисмо тражили неку још карактеристичнију потврду изворне лиричности ове поезије, нашли бисмо је у песмама минијатурама као што су «Лесендро» или «Јесен», где је у свега неколико стихова скициран читав један богати свет људских страсти.

Др Саша Радојчић «Анђео у пшеници»,
Подгорица-Београд, 2002.

Збирка «Анђео у пшеници» заслужује озбиљну пажњу, за скривена открића, за актуелност и сталну савременост, за стварну слободу форме. Ове пјесме засуђују признање - за врх пшенице-врх поезије!

Оцењивачи поезије Андрије Радуловића нек суде праведно јер у зрну пшенице је лик Богородице!

Александар Секулић, «Дан», 25.март 2003.

Андрија Радуловић је једна снажна словенска душа. У његовој поезији звучи вјечни мотив борбе између сила таме и свјетлости, добра и зла, мржње и љубави...У његовим стиховима смјењују се боје...

...Вјековна бол није прошла. Оставила је дубок траг, назире се у стиховима.И пјесник успијева да је побиједи словом - про-свјет-љењем које прогони слуге мрака.

У ноћи се увијек јавља звијезда и она је сјајна као свети Његош, као јединствени олтар за Црногорце - Ловћен.

Маргарита Коваленко, Из предговора «Огњено ребро» на бугарски језик, Софија, 2003.

Пјесник Андрија Радуловић са великим сензибилитетом слика фасцинантан свијет чергара, који никад не престаје да нас одушевљава, а у исто вријеме нас испуњава меланхолијом. Сјенке које се мичу у једној игри живота и смрти, у његовим стиховима, а да би одложио, макар на трен, бол живота, отпочињу имагинарно-музикално-меланхолички плес који се ослобађа у етру, и који свакога дотиче.

Његове пјесме су пуне живота и апсолутне слободе.
 Интернационална награда «Носсиде»(УНЕСКО),
 Италија 2005., /Из саопштења жирија/

Већ дуже времена нисам доживио тако јака осјећања као кад сам имао прилику да откријем поезију Андрије Радуловића. Пошто већ пола вијека живим у свијету Поезије имао сам убјеђење да знам све што се може знати у покретима у овом предивном простору, али сусрет са младим и изванредним кавалером муза.

...Андријом Радуловићем, али захваљујући предивној бугарској пјесникињи (преводиоцу) Маргарити Коваленко и срчаном градитељу културних добара Виктору Михалкеу, доказано је супротно. И то кажем са потпуним убјеђењем јер ме пјесник из лијепе Црне Горе одушевио, одакле је почетком 16-тог вијека калуђер цетињанин Макарије донио у доба Радула Великог, штампарију у Трговиште тада главни град Румунске државе... Значи пјесник из Подгорице, отворио ми је пролаз у лирско бајковито поље.

Андрија Радуловић је лирски исклесало семантику а истовремено и синтаксу у слободном стиху који му допушта остварење импозантне симфоније кроз оригиналност која опушта. И у којој пјесник, у егзистенцијалном стилу, открива философску мисао, понекад концентрисану у спектакуларну гномичну сугестивност. Један човјек/ слика трагедију/ Највише плаве боје.

...Будући у снажној вези са природом, породичним стварима, историјом, Андрија Радуловић је упалио на постољу европске лирике ,почетком овог миленијума, дијамантски сјај једне звијезде на црногорском хоризонту чувајући сјећање на оног краљевића културе са несрећном судбином, Црнојевића.

Узимајући на себе одговорност вредновања, мислим да је Андрија Радуловић велики пјесник. Један пјесник пророчке мисли у универзалности.

Поздрављам те Андрија Радуловићу!Добродошао у велелепни језик Еминескуа и под издавачко покровитељство ове европске тврђаве румунске културе-града Трговишта.

Др Ђорђе Коанда, Из поговора
 «Огњено ребро»,Трговиште,2006.

Има неке лијепе словенске трагике у стиховима Андрије Радуловића, има чаробњаштва и снијежног твораштва у чудесном свијету ове азбуке која заводи непоновљивом љепотом и високом умјетношћу ријечи.

Др Владимир Секулић,
«Снијежна азбука», Подгорица, 2007.

Пјесник Радуловић природу и човјека види у специфичним и разгранатим односима. Још је сложеније али суптилније исказан његов однос према културама сродних народа, руској посебно.

Жива размјенана је суштина о којој пјева и коју пјева Андрија Радуловић. Због тога његове пјесме остављају неизбрисив траг у души.

Драгомир Брајковић,
«Књижевне новине», Београд, јул-август 2007.

Радуловићева намера да његови актери досегну и завреде атрибуте вечности, иако у микрокосмосу, попут античких ликова, остварена је у потпуности у песмама које носе у себи магијско и митолошко памћење, као и у песмама из другог циклуса Одметање, у којима предмети и појаве, биљни и животињски свет, примарају наднаравне функције, утисак зачудности и обележја трансвремености, својом умреженом асоцијативношћу и интертекстуалношћу.

Александар Б.Лаковић,
«Књижевни лист», Београд, 1. јануар 2008.

Радуловић, који спада међу оне ријетке црногорске лиричаре добрано превођене на словенске језике, није само даровит но и образован пјесник-школовање његова гласа је само цезилирало аутентичност, артикулисало мотиве и моделе стихова. Надарен и образован читалац наћи ће у Радуловићевим стиховима мноштво резонанци на мелодије које су твориле и стварају пјесничку слику свијета.

Миодраг Вуковић, Дворац Краља Николе, Бар, 17.04.2007.

У овој поезији, у различитим облицима, појављује се чежња ка прецима, како оним духовним, чија је разгранатост широка као поезија, тако и оним историјским, природним. И та чежња је, чежња за разговором, полемичким сусретом различитих времена и вриједности.

Милутин Мићовић, «Свевиђе», бр.38, 2007.

Све што би да опстане, све што би да траје, хоће у стихове. Песник, као ковач, као Хефест, бог ватре и њен првотни чувар, кује слово по слово, творећи песму, а са песмом и наду да ће захваљујући њеној лепоти из ове свеопште катаклизме продуженог трајања, из ове агоније која траје већ столећима, васкрснути свет и све што је у њему вредело.

Својом најновијом збирком песама, Андрија Радуловић је доказао да је вешт у претварању времена у слова, и да су слова његове «снијежне азбуке» кадра да створе златоусте стихове, међу којима има и оних што би да се одметну у вјечност.

Драгица С. Ивановић, «Траг», децембар 2007.

Радуловићева поезија у себи садржи скривену наду да је могућ излаз из неподношљиве буке бивствовања, превладати искушење палог свијета и сусрести се са непомућеним ликом Христовим за којим чезне свака истинска поезија и који је коначни смисао свеколиког људског бивствовања.

«Снијежна азбука» је ту да нас тргне, опомене и подсјети да «човјек пјеснички станује на земља»(Хелдерлин), и да је једино на тај начин могућа хармонија човјека и Бога, земље и неба.

Ова чаробна азбука Андрије Радуловића није само освјежење већ и датум у нашој новијој књижевности.

Др Радоје Головић, «Дан», 22.август 2007.

Судећи по досад објављеним књигама, по њиховом одјеку код нас и у иностранству (не треба заборавити да је овај пјесник превођен на неколико језика и сврставан у врло строге и репрезентативне изборе и антологије), Андрија Радуловић припада оној ријеткој групи која не одустаје и која, гоњена унутрашњим пламеном, објашњава свој случај на пјеснички оригиналан начин. У том страсном робовању ријечима долази и до самосвојних сазнања и до другачијег именованја и гонетања живота и појава свакидашњих.

Милан Ненадић, «Побједа», 19.октобар 2007.

Радуловић доследно бира најтеже и најсложеније путеве кроз поетско сагледавање људске егзистенције, а то није баш увијек њежан и весело призор. Ширина његовог лирског интереса, увјерљиво демонстрирана у ранијим књигама, сачувана је и овдје, уз додатну ноту концентрације и сажетости. Лексика пјесме је максимално прилагођена свом задатку, прецизна и пробрана, а ритам стиха непогрешиво прати сваки дрхтај поколебане субјективности.

Поводом претходне, такође изузетне збирке «Анђео у пшеници» (УКЦГ и Апостроф), већ је речено да је Радуловић сјајан лиричар класичног кова(С.Радојчић), са склоношћу да оживљава своје рођаке по духу, мајсторски удвостручава глас и ослања се на вајкадашњи пјеснички репертоар. У Снежној азбуци његова реторика је до краја индивидуализована, са изразитим личним печатом и, опет, веома функционална на дубљем нивоу симболне економије.

Желидраг Никчевић,
«Савременик», Београд, број 166-167,2008.

Један број песама Андрије Радуловића наликује на необичне стиховане приповести. Те песме, казивања у робуствено слободном стиху, по правилу имају своје јунаке и извесну лирску фабулу. Наравно, подразумева се да ова фабула није линеарна а још мање хронолошки организована. Испресецана је бурним, наглим преокретима и динамизована изнутра жестоком, почесто фантазмагоричном, односно хумор-ном и црнохуморном

имагинацијом...Радуловићеви лирски јунаци и његово певање при томе кокетују с митским вредностима онолико колико их начињу или разарају. То је други динамички моменат у овој поезији јер, захваљујући том постојаном конструисању и истовременом декомпоновању, сва значења бивају покренута, релативизована и у неку руку условна. Ништа не треба узети онако каквим нам се у први мах указује, чини се да је једна од поенти и наук овога и оваквога певања.

Наравно, осим споменутих у Снежној азбуци читамо и песме утемељене већма на метафорици и симболици но на лирској нарави. Скоковита сликовитост ту такође доприноси онеобичавању значења и градњи експресивне, ефектне поетске творевине. Тако, заиста попут отисака у снегу, или неке спонтане, кристализацијске архитектонике пахуља, у отворени концепт песме чији је заговорник Андрија Радуловић «ускачу» разнолика, чак диспаратна значења дочаравајући нам кроз «филтер» ауторовог доживљаја сву сложеност и потенцијалну или реалну хаотичност савременог света.

Срба Игњатовић,
«Савременик», Београд, број 166-167, 2008.

Крећући се од неосимболичне елиптичности ка израженој наративности, Радуловић бајковито одсликава трагичан усуд свијета, нашу гротескну загуљеност између историје и мита, између реалног и надреалног, оностраног и ононостраног, између опоре јаве и сна. Његови јунаци су славни филозофи и ратници, оџачари, кочијаши и пекари, који нам, каткад хуморно и врцаво, али увијек библијски надахнуто пјевају јединствену пјесму о животу, као «изгуљеном рају». Ово тематско јединство разноврсних поетских доживљаја и искустава, често уобличено у пјесме антологијске вриједности, чини књигу «Снежна азбука», и у тематском и у језичком смислу изванредним пјесничким остварењем, једним од оних које читаоца не могу оставити равнодушним.

Драган Бојовић, «Побједа», 16. мај 2008.

Андрија Радуловић је рођени пјесник. То се види из готово сваке његове пјесме.

Он своју поетику развија смјело, својски, гдје се велелепно преплијећу слутња, сјећање, визија и крик.

Вукман Оташевић, Кућа Ива Андрића,
Херцег Нови, 12. јун 2008.

Прије петнаест година Андрија Радуловић је објавио своју прву књигу пјесама «Поглед с моста». А сами наслов тог пјесничког првијенца Радуловићевог симболички је најавио тежњу овог пјесника да означи мост као своју стајну тачку. Мост међу генерацијским обалама, међу књижевним поступцима, међу културама и пјесничким традицијама. Он је тада, на свом првом поетском искорак у својој аксиом модерног пјесништва, који је Т.С.Елиот формулисао у свом знаменитом есеју «Традиција и индивидуални таленат».

Сваком наредном пјесничком књигом Андрија Радуловић се потврђивао као предводник новог таласа пјесника у Црној Гори, освајајући истакнуту позицију међу српским пјесницима уопште.

Будимир Дубак,
«Књижевне новине», Београд, мај-јун 2009.

Битна одлика Радуловићевог рукописа јесте уздизање доживљеног у поетско-непоновљиво, често муњом обасјано.

Миодраг Ћупић, «Слово», април 2010.

У својим слободним стиховима Андрија Радуловић гледа на свијет преко незаборавне културне историје, спајајући муњевито својом поетском фантазијом различита историјска и преломна времена.

Тако се рађа истинска дуга смисла.

Вјачеслав Купрјанов, Твр (Русија) 29. мај 2010.-

Међународни фестивал словенске поезије.

Дом

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

Ратко ПЕКОВИЋ:
ЈАД НАШ НИЈЕ ГРЧКИ

Милорад ПАВЛОВИЋ:
БЕОГРАД У ЗАГРЕБУ

Ратко ПЕКОВИЋ

ЈАД НАШ НИЈЕ ГРЧКИ

Панорама сѝорова о «црноѝорском» језику и «црноѝорској» књижевности

Расправе о језику, нацији, националним културама и књижевностима у Титовој Југославији почињу двадесетак година после завршетка Другог свјетског рата, односно после VIII конгреса Савеза комуниста Југославије када се «отвара» национално питање. И већ 1967, у Загребу најзначајније хрватске културне и научне установе доносе «Декларацију о положају и називу хрватског језика», после чега је група српских књижевника обзнанила свој «предлог за размишљање». И један и други документ су од стране партијског и државног руководства жестоко осуђени, али недуго потом оживљавају расправе о језику и националним књижевностима.

На симпозијуму о савременој књижевности Босне и Херцеговине 1971. зачиње се идеја о «босанском духу» у књижевности и постојању «муслиманског романа».

Идеолози «Хрватског прољећа» и маспока 1971. продубљују јазове између литература ствараних на српскохрватском језику. Дух је био пуштен из боце и у њу се више није могао вратити. Најжустрије расправе о језику и националним књижевностима воде се између 1967. и 1974. године, када се већ начиње цјеловитост Титове Југославије. Лингвисти и књижевници су били, дакле, «папина лака коњица» и партијска извидница у доцнијем растурању заједничке државе.

Гдје је ту наша родна Црна Гора? Да ли се случајно, исте године када је усвојена загребачка «Декларација» у Титограду одржава први симпозијум о црногорској култури који здушно

славе неки загребачки медији нападајући српски унитаризам који чином порицања «црногорске» националне књижевности пориче и само постојање црногорске нације? На страницама загребачког «Вјесника» и «Вјесника у сриједу», у одбрану «црногорског» језика и «црногорске» књижевности предњаче Коста Чакић и Драго Товић (псеудоним Драгутина-Драга Кастратовића). Уз то, главни партијски идеолог Хрватске, Владимир Бакарић, иако му лингвистика није струка, изјављује да и Црногорци имају право на своју варијанту језика. (Загребачка матрица ће и до дана данашњег бити од не малог значаја за језичко-књижевна збивања у Црној Гори.)

Тако се зачињу расправе о црногорској варијанти језика. Узгред буди речено, хрватски лингвисти – Стјепан Бабић, Далибор Брозовић, Радослав Катичић и Томислав Ладан се обрушавају на *Рјечник хрвајскосрпској књижевној језика*, који је плод Новосадског књижевног договора, оцјењујући да је он рађен са тенденцијом да се с/х језик представи као кохерентна цјелина и да су разлике између двије варијанте безначајне; да је урађен са намјером доказивања надмоћности српске варијанте; да је идејна основа *Рјечника* идеалистичка, ненаучна и контрареволуционарна; да је духовно чедо етатизма и национализма, реакционарна творевина јер «није у складу с начелима децентрализованог самоуправљачког социјализма у култури».

У скоро исто вријеме Бранко Бањевић пише да се црногорци служе својом варијантом, а не српском и хрватском¹, док Слободан Берберски у «Побједи» иде даље пишући о «самониклом језику Црногораца као и о црногорској језичкој варијанти».

У загребачком часопису «Језик» Војислав Никчевић објављује низ огледа и на конкретним примјерима «доказује» како изгледа та варијанта «црногорског» језика, употребљавајући изразе, као, на примјер, «лијепијех», «западнијех», «нашијех», «златнијех»...

Почетком 1969. одржан је дводневни семинар наставника српскохрватског језика у Титограду којем је, као гост, присуствовао Павле Ивић, који је упозорио на чињеницу да постоје двије тежње за цијепање језика на двије самосталне варијанте и да се

¹ У својим биографијама овај pjesник одавно пише да је дипломирао у Београду на катедри за југословенску књижевност и наш језик.

српскохрватски, односно хрватскосрпски језик развија као јединствен језик Срба, Хрвата и Словенаца већ више од стотину година. По њему, разлике између источне и западне варијанте су минималне и свде се на различиту замјену јата и на неке мање значајне разлике у лексици, стилу и морфологији.

У својој дискусији Слободан Вујачић наглашава да лингвисти у Црној Гори нијесу за цијепање језика, мада – ако неко има право да тражи варијанту – то је Црна Гора. За разлику од њега, Бранко Бањевић истиче да су варијанте објективно стање у «нашем језику», а не ствар политичара. Тако он набраја четири варијанте: српску, хрватску, црногорску и босанско-херцеговачку. (Узгред да се подсјетимо да су ове четири варијанте, четири деценије доцније, озваничене и уставно промовисане као четири језика.)

Прије неколико година Матица хрватска је објавила збирку огледа угледног повјесничара Боке Которске Милоша Милошевића, објављиваних у црногорским часописима и годишњацима, преведену, уз допуштење аутора, на хрватски језик. (А сад, без цинизма, да замислимо како би то изгледало када би неки црногорски, односно «дукљански» издавач превео на «црногорски» језик, на примјер одломке Крлежених публицистичких текстова о црногорским темама.)

Године 1945. У Новој Југославији званично су проглашене двије нове нације – македонска и црногорска. Од тада македонска национална књижевност доживљава процват, ствара се Правопис македонског језика, а савезно гласило југословенских писаца «Књижевне новине» (основане 17. фебруара 1948), скоро из броја у број објављују пјесме на македонском језику и знатно допринесе афирмацији једне нове националне литературе.

Скоро двије деценије нема ни помена о «црногорској» књижевности. Прву историју књижевности на црногорском простору од владике Василија до 1918. објављује на Цетињу, 1951, Трифун Ђукић и насловљава је *Преглед књижевности рада Црне Горе*. И састављачи прве антологије *Лирика Црне Горе 1918-1962* – Чедо Вуковић, Јанко Ђоновић, Ратко Ђуровић, Александар Ивановић и Сретен Перовић, објављену десетак година доцније,

сматрали су не само да не постоји црногорски језик, већ да се «поезија Црне Горе не може издвојити из токова савремене српскохрватске поезије».

У сличном духу, Новак Килибарда у збирци огледа *Историја и поезија* полемише са Радованом Зоговићем који је у својој антологији црногорске епике уврстио пјесму «Бановић Страхиња», будући да је њен аутор Старац Милија из Мораче. Килибарда је тада, наиме, сматрао да се усмена књижевност створена на српскохрватском језику не може дијелити према регионалним критеријумима и да она представља једну недјеливну цјелину.

(Додуше, Старац Милија и Јелена Балшић, кћерка кнеза Лазара Хребељановића су доцније, према републичким критеријумима постали саставни дио црногорске усмене, односно црногорске књижевности старијег доба.) Како тада, тако и данас!

Према доступним истраживањима, први гласнији помени «црногорске» националне књижевности јављају се крајем 60-тих година прошлог столећа у Титограду (на већ поменутом симпозијуму о црногорској култури), у Београду и, природно, у Загребу.

Потписник ових редова је свједок и саучесник неких збивања у београдском књижевном животу.

Приликом београдске промоције књиге Милорада Стојовића *Антологија приповједачке прозе Црне Горе 1918- 1965*, Радоје Радојевић је оштро приговорио приређивачу због наслова књиге, истовремено замјерајући Трифуну Ђукићу који у свом историјском прегледу није нагласио да је ријеч о аутохтоној «црногорској» националној књижевности. Недуго затим, на познатој пјесничкој трибини Дома омладине Београда «Код Орфеја у осам» одржано је репрезентативно представљање »Савремене поезије Црне Горе«. И опет су Радојевић и други београдски црногорски интелектуалци приговорили због тога како је насловљена ова пјесничка трибина...

Почетком 1969. на страницама «Књижевних новина» полемишу Павле Зорић (рођени Цетињанин), и Милорад Стојовић, поводом Стојовићеве књиге огледа *Нагмоћ људскојсти*. Зорић замјера Стојовићу због тога што је механички, на основу постојања црногорске нације, извео закључак да постоји и засебна црногорска књижевност чије су додирне тачке са осталим

нашим литературама (у првом реду српском) само периферне, због пренаглашавања «завичајног фактора», сматрајући да је покриједи «регионалистичка» концепција. «Сматрам иначе», пише Зорић, «да је до постојања посебне црногорске књижевности нарочито стало онима, којима, што се тиче вредности њиховог дела, ни у једној књижевности није место. Они се највише баве митолошким фантазијама да би себи обезбиједили бар некакво место».

Године 1971. у часопису «Стварање», бр. 5, објављена је *Антилологија најмлађе црногорске поезије*, у избору Сретена Перовића, у којој је заступљен pjesник Бошко Богетић, који у «Књижевним новинама», оптужује антологичара да га је «регионалистички представио» и да га је тенденциозно искључио «из токова савремене српске поезије». У свом полемичком одговору, објављеном у истом гласилу, Перовић тврди да је сачинио *националну*, а не *регионалну* антологију.

Услиједило је довођење (и досељавање) књижевних «кадровика» у Црну Гору, што је подразумевјавало намјештења, уредничка мјеста, станове и националне награде, а потом, у оквиру антологијске библиотеке «Луча» (која је, додуше, објавила драгоцјена дјела из културне баштине са црногорског простора) конституисање аутохтоне, «тисућљетње» «црногорске» књижевности – од хуманизма и ренесансе, преко барока и класицизма до предромантизма – уз позајмице хрватских латиниста и наших Бокелја који су искључиво писали на италијанском језику.

Узгред, у корпус «црногорске» националне књижевности уврштени су, између осталих, и Данило Киш (мајка Црногорка, матурирао на Цетињу), Борислав Пекић (рођен у Подгорици), итд.

За дивно је чудо што се неки антологичар није сјетио да сачини антологију савремене «црногорске» сатире, будући да су петорица најдуховитијих Срба (по тврђењу луцидног Борислава Михаиловића Михиза) поријеклом Црногорци – Владимир Булатовић-Виб, Душан Радовић, Бранислав Црнчевић, Матија Бећковић и Павле Ковачевић.

Диљем Хрватске и Босне и Херцеговине, оснивају се катедре за изучавање «црногорске» књижевности.²

Није наодмет узети у обзир и тзв. паралелну, споредну, унутрашњу страну књижевног живота, калкулације и ситне шићарцијске интересе заточеника идеје о стварању аутохтоне «црногорске» књижевности. (У стилу: боље први у селу него потоњи у граду.)

Не мали број садашњих «дукљанаца» своју књижевну каријеру започео је у Београду, Новом Саду или Сарајеву. Многи од њих били су и те како етаблирани у књижевни и културни живот ових средина. На примјер, објављивање књига у београдској «Просвети», «Српској књижевној задрузи», колумни у културној рубрици «Политике», за неке од њих је несумњиво значило улазак, на широка врата, у српску књижевност и чинило им част као негдашњим, тобоже прогоњеним Србима у Црној Гори, а данас острашћеним «дукљанцима», који анатемишу «гибаничарски» Београд, иако су у њему, не ријетко, налазили заштитну «стреју» од непогода, како би рекао мудри Иво Андрић.

А на све би то велики енглески пјесник Вистен Хју Одн рекао: «Јад наш није грчки».³

² Када је аутор ових редова питао једног професора Загребачког свеучилишта како предаје «црногорску» књижевност, одговорио је да је то било једино слободно радно мјесто на Катедри, али да, зарад научног интегритета, на примјер, предаје Његоша у оквиру циклуса предавања о европском романтизму, Лалића у серији предавања о модерном европском роману, а остале као «регионалне» писце.

³ Како је кренуло да од једног негда заједничког језика сада имамо бар пет званично устоличених језика и толико националних литература, поставља се питање како ће будући састављачи школске лектире, и у коју књижевност стварану на црногорском простору, сврстати Антуна Којовића, Андрију Змајевића, Тамила Сијарића, Зувдију Хоџића, Булатовића, Ратковића и остале Бећковиће.

Милорад ПАВЛОВИЋ

БЕОГРАД У ЗАГРЕБУ

(У Архиву Србије, у Фонду Милорада Павловића чува се рукопис под називом Београд у Загребу, који је, у ствари, његово виђење Друге конференције јужнословенских књижевника и уметника, одржане у Загребу од 19. до 21. априла 1905. године. Овај по многу чему занимљиви текст преузимамо из књиге Милорада Бојавца Удружење српских књижевника 1905- 1945, Београд, 2007, у којој је први пут објављен.)

Неколико истакнутих српских књижевника добило је позив на изложбу хрватске уметности и конференцију књижевника и уметника српских у Загребу. Међу тима налазио сам се и ја. То је било априла месеца 1905 год. Пре него што ћемо кренути на пут - а кренули смо се 17. IV у 1,40 м. по п. - дође ми Јов. Скерлић и саопшти ми да је позван у Загреб и узгред ми саопшти имена неколицине позватих пријатеља и познаника. Међу овима били су Јаша Продановић, Богдан Поповић, Павле Поповић, Јован Скерлић, Риста Одавић, Ст. Сремац, Бр. Петронијевић, Драгутин Илијћ, Јов. Дучић, Бора Станковић и многи уметници, скулптори, сликари: Ђока Јовановић, М. Мурат, Б. Стевановић и др.

Касно смо увече стигли, а на станици нас је дочекала огромна маса грађана и омладинаца. Перон станични као и тржиште испред станице што води у град били су прекривени огромном масом народа, која нас је поздравила: „Живели! Живели!“ орило се.

Сви смо били и обрадовани и изненађени оваквим дочеком. Стари сумњало Богдан Поповић је још у возу, кад смо стигли на десетак килом. испред Загреба говорио је да ће нас дочекати мућковима и трулим кромпирима и напомињао нам да будемо спремни на све евентуалије. Међутим догодило се нешто неочекивано. Богдан се преварио. Тај прео-крет тумачили смо тиме ми нисмо ни државници ни политичари, него књижевници и уметници и према нама Загреб нема оно расположење што га имају према политичким људима.

Не знам ко нас је на станици поздравио добродошлицом. На самом перону упознали смо се с претставницима хрватске књижевности и уметности. Помињала су се са обе стране имена, долазила су руковања и кратки разговори око упознавања. Неки од наших људи питали су да ли се у овом друштву налази и Степан Радић. Други су тражили своје старе познанике и са њима су се поздрављали и једни друге упућивали и водили.

Изненадио сам се и обрадовао кад сам у гомили света угледао свога пријатеља из ранијег времена Франка Поточњака, познатог борца противу куеновштине. Он је једини и куражно дуго времена отворено нападао Куенов режим у Хрватској и излаган гоњењу и хапшењу. Изјавим му моје задовољство што га видим међу присутнима као и што видим расположење на лицима људи који нас дочекују.

Он се насмеја горко и цинички:

- Све је то маска, мој професоре, маска и комедија. Врло је мален број оних који су од куће понели искреност кад су амо пошли да вас сачекају.

- Како то говорите? упитао сам изненађен.

- Све је то изишло по наредби... одговори укратко. Све је ово, како би вам рекао, обичан пук, марва, која је натерана амо да дође. Није ту радила народна пробуђена свест. То је потерао један потпуно ненивелисан човек, неки би казали умоболник, други би рекли алкохолик а трећи најординарнији сеоски шерет, али ипак толико разборит и паметан да уме и може да залуди оне који су ниже од њега. Он поред себе никога не трпи - па ни свога старијег брата, Анта.

Идући лагано према хотелу кроз живе улице загребачке он ми је приказивао Степана Радића према своме схватању.

- Ви га извесно познајете лично. Али га не знате стварно. Принципи његове политике су од гумаластике: они се растежу од службе тајном аустријском фонду до Марсеље, од ...

- Он је сељачки вођа, али може бити, ако нађе за потребно и царски химнописац. Тај човек је и по својој спољашности, као што је и душом једна одвратна појава и нигде на другом делу континента он не би био могућан - овде је стварно вођа највеће партије, не вођа него њен диктатор, њен пророк... Овим је уједно речено и какве политичке прилике владају у Загребу.

Дошла је реч и о Загребу. Ја сам изражавао своје задовољство што видим напредан град, у коме становништво са толико преданости ради на унапређењу урбанизма, Загреб претставља културни центар братског хрватског народа и средиште културе.

Поточњаку као да није била у вољи моја похвала о градском напретку, те живо махну руком, као да би хтео да одбије моје неумесно саопштење.

- Та шта говорите! човече! рече он срдито. Ви гледате ствар из даљине. Морате да знате да Загреб није хрватски град. У њему су претежнији Јевреји, Мађари, Бечлије, све остале нације, само не Хрвати. Хрвати се појављују када треба за рачун аустријске или мађарске политике и рачуне и интересе разбијати српске главе, фирме и српске дућане. Тада избију на улицу Хрвати; тада проговори хрватски део Загреба, иза чијих леђа вуче конце полицијска управа. Куен Хедервари или његов заменик. Треба видети хрватску ноблесу, женски свет у банским дворима на забавама, па да се уверите да ли је Загреб хрватски град. А можете се и на тај начин уверити да према пореским књижицама или из статистике градске општине разаберете: ко господари Загребом... Уосталом не тражите од мене обавештења, пошто сам ја и међу својима бела врана, Ви ме боље схватате од моје рођене браће... Интересују ме ваши утисци и шта ћете понети одавде, са каквим дојмовима и гледиштем.

Приближавали смо се Ловачком рогу где смо требали да се испупимо ради општег упознавања.

Франко Поточњак је дуго година огорчени опозиционар Куенове владе у Хрватској и његово мишљење о политичким људима и партијама у Хрватској јесте резултат независног, објективног посматрања. Њему се не може пребацити да јури за јефтним успехом и славом, а још мање за неком материјалном корис-

ти. Знајући га добро као савесног посматрача ја сам хтео у пуној мери да искористим његову добру вољу и излагања, на која сам ја полагао највећу важност јер сам њега, као и Супила и Радића израније лично познавао. Зато ми је мишљење Поточњака било меродавно. Он је излагао на свој начин. Према његовом мишљењу: све политичке странке у Хрватској, као и личности имају готово исте ознаке: они који су склопили коалицију, као и они који су противу ње - сви подједнако не трпе и мрзе Србе.

- Та мржња, наставља Франко, јесте бечкопештански пелцер. Он се примио, посађен је у душе Хрвата и успева. Било је да су то клерикалци или напредњаци, франковци или старчевићевци - сви они, ма како се звали имају једно обележје: сви они мрзе вас Србе. Та мржња јесте највећи успех мађарско бечког утицаја, која ће тек, у будућности кад се развије, показати своје страховите резултате. Садржина је једна: - мржња, методе и изражаји разноврсности. Како ви кажете: што ти мисли онај за столом то ти мисли и онај под столом.

Док сам ја то Франку оспоравао, он је машући и тресући обема рукама понављао:

- Од тога хрватскога теста и вас Срба не може се никакво тесто умесити. Ко год се у Хрватској бави политиком, тај, као да има сплачине уместо мозга... Кроз Загреб и целу Хрватску на бесном парипу јури лаж: братство са Србима! То је тактика клерикалног лицемерства као и тактика франковаца па и нових људи и напредњака. Чује се, овде онде, на махове и искрена реч. Но то говоре уметници. Они су искрени и поштени. Њиховој речи може се веровати. Они су једини који у Хрватској у вама виде браћу и пријатеље. Они су једини нормални људи. Али су се испред њих испречили франковци, старчевићанци, Стјепан Радић, Амруш и други. Но они су се испречили и пред осталима, испред људи из коалиције; они су испред Ферда Шишића, испред коалиционаша, испред Супила, Шурмина, Иве Лорковића, Валдеца, Ивековића и других. Али кад се човек и њима примакне и загледа им у утробу осећа да одају од себе задах, што га од себе одају пољски Јевреји, који једу кошер. Лепо су одевени, лепо говоре и учтиво се понашају. Али ружно мисле и стварно избегавају заједницу, јер се ње прибојавају. Пре би пристали уз Аустрију, чак и Италију па и Мађарску него са Србима... и то је плод туђинскога утицаја кроз столећа као и доказ да смо браћа. Та болест: страх од Срба проис-

тиче из вештачки зготовљене мржње према Српском племену; а од те се болести ни коалиција није излечила.

Устао сам противу таквога тумачења улоге коалиције, али се Поточњак ни за тренутак није са свога гледишта помакао.

- Мене није могућно покренути у страну са овога пута. Можда су само Шишић и још неки толерантни. Од ваших људи највише греша онај, који са највише идеализма њима приступа. То је Јован Скерлић. Он за све те људе има пуно оптимизма. То је стога што је то човек кога води идеја, а не мржња. Он има једну тактику, можда из убеђења, можда из потребе: он налази да треба уздизати и хвалити наше прваке и засипати их тамњаном. Они се од тога не бране, али остају при своме. Сам Скерлић ми је говорио да за све ове наше треба у политици нека особита тактика. Можда има право.

У том тренутку пришао нам је Риста Одавић са Франгешом и наставили смо жив разговор о другим предметима.

Жагор и галама хватали су све више маха. Разговор се развијао жив и весео, док није засвирала музика...

Дан иза ове пријатно и бурно проведене вечери видели смо се са уметницима и писцима. Ту су били Руди Валдец, Емануел Видовић, Деметровић, Иво Лорковић. Ђуро Шурмин, Рачки, Ловрић, Видрић, Домјанић. Ту сам упознао Отона Ивековића, Ауера, Бабића, Тишовића, Бужана, Трепшеа, Медовића и друге. Видео сам се и са Степаном Ра-дићем и братом Фр. Поточњака.

Уметници сви од реда жалили су се на своју владу.

- Можете мислити, довикује нам Франгеш, Амруш нам је за овај дочек вотирао суму од сто круна...

А Руди Валдец упада у реч сав црвен од узбуђења.

- Не чуди се, човече, нису они тамо горе криви. Ти људи немају смисла за гостољубље. Они сем себе никога на овом свету не воле. Ко ће штогод дати за општу, заједничку ствар и ко ће се за њу одушевити и радити, то нису владини чиновници нити они из владе... то су највећим делом сами уметници, сликари, песници, књижевници... Франковац и стеклиш само је за то ту на свету да буде подлац и подгузна мушица, да само сеје у народу мржњу, смутње и интриге...

Валдецова округла, до темеља ошишана лубања црвенила се као зажарена лопта у средини друштва. Тај омалени, дежмека-

сти, доброћудна лика човек приказивао је у својој лепоти и искрености једнога наивка и идеалисту, који је намах код свих гостију стекао особите симпатије. Осећало се да из њега говори искрено срце и непрорачунат човек. Још ме је више изненадило кад сам чуо шта све говори. Потсетио ме на речи Поточњака.

- Чујеш, рече ми гласно, чујеш бит ћу први који ћу се радовати ако се ви разочарате у нама... Наши људи ваших назора нигда неће схватити. Ваши покушаји за заједницу, за братство јесу знак благородне душе нашега народа... али је то и знак ваше страшне заблуђености. Хрват вам то говори: ми смо само за негацију, за умртвљивање и докле год нама буду владали Аустрија или Мађарска или друга нека сила, ми ћемо вас негирати. Из нас, из уста и душа наших ићи ће речи одрицања. Те ће речи изговарати Аустрија кроз наша уста, која јаше на нама, а ми ћемо свесно рачунати да то ми сами говоримо.

Заставши неколико тренутака он настави:

- Ево како ваља схватати идеју слоге и заједнице: док Срби ништа не траже могу се трпети. Једна мрва, коју би они од нас захтевали квари хармонију, изазива огорчење и доводи у питање идеју заједништва. Стеклиш има сврј принцип: негација Срба. Старчевићанац има своје начело: 'Ми смо част и интелигенција народа и без нас ништа се не може спровести. Иза нас стоји и говори у наше име хиљаду година наше културе.' А и једни и други, као и сви остали раде без икаква размишљања, оберучке, као слуге све што им се из Беча или Пеште и из Ватикана намигне или нареди. У некаквом загорелом и захрђалом лонцу кува се сва хрватска политика. Чак и зачине – ато су Радићеве идеје при-прављају бечки кувари на Балплацу. Ми само ватру потстичемо. Не Срби, него нико на свету, на кугли земаљској не може њих задовољити. Ја то ко Хрват говорим. Треба их посматрати као што сам их ја посматрао за време Куена па да осети сву мизерију једне тупе нације. Тај народ никад није имао државе и ако помињу неког Томислава. Хрват ни данас не зна и неће државу нити зна шта је то. Народ муњак рођен. Највећи син нашега народа био би онај човек који би успео да ову полутанску и подлу, недоучену а тобоже школовану интелигенцију, коју је Аустријанштина толико корумпирала и однородила, да не уме и неће поштено и искрено да мисли и осећа, нити правилно да суди - ослободи Беча, Рима и Пеште и упутио је народу и савести. А

што се такав човек није родио, нити ће се родити то од те средине ваља очекивати у ближој или даљој будућности, да се даном приликом та мржња не појави као елементарна бујица, која може нанети велико зло и несрећу целом народу. Нисам пророк; али изгледа ми да је мржња јачи потстрекач на зло и ружно дело, него што је љубав за добро. Преко тих сујетних и завидних људи затрованих завишћу и мржњом политичари који се поносе изреком годинама стално убризгавају у народни организам серум мржње, католицизма, верске нетрпељивости и те разне врсте бактерија разносе кроз насеља и градове и тако сваки глас који се диже и чује са било које стране о братству и заједници губи се као ... То сачињава кинески зид међу нама, преко кога се не може прећи.

Сви ми, колико нас је било присутних, згранути, запрепашћени, зачуђени, оборених глава, у једном углу сале слушали смо речи овога доброћудног злогука и искрену исповест једне уметничке душе, која болује и чезне за истином. Велики оптимиста Скерлић укочених очију посматрао је говорника а у очима су у зеницама блистале му сузе. Он изгледа преживљавао је у себи трагедију своје идеологије и у души сарањивао своје одушевљење. За њега су то биле тешке речи и велико разочарење, јер он је свакако ношен својим илузијама Југословенства и заједнице претпостављао код хрватске интелигенције много већу дозу моралних особина и честитости, него што му се сада износи пред очи. И Скерлић, као ни остали нису ову искрену изјаву могли другаче схватити него као израз неких личних међусобица или размирица. У нашим ушима и душама одјекивале су те констатације; али је наша вера била чвршћа и јача од свега.

Као Галилео Галилеји кад је пред судом узвикнуо ... тако и Скерлић упаде с примедбом.

- Па нека би све то било истина, не би требало скрстити руке и пустити судбини и случају да нам кожу кроји.

А говорник допуни:

- Да, да. Сав се рад своди на ово што сад чинимо, на конференције, на разговоре, изложбе, банкете, параде, беседе, шетње, излете, лунповања, пијанке, путовања... лагања...

Затим подиже глас:

- Но упамтите ово: Хрват је магарац на чијим леђима с једне стране виси обешена путуња католичке пропаганде и језуитизма а на другој аустромађарског макијавелизма. А кад им ко то

са стране, рецимо од Срба предочи, онда нема мере њиховом огорчењу и мржњи да би, кад би могли све Србе бацили под нож, не само оне који су у њиховој близини, него и све остале у свету. Тада 'влашки пси' добију у јавности шта добију. А када би добили ма и најмању независност државну са лица земље збрисали би све оно што носи српско обележје.

Талас уметника, који је наишао разбио је и развејао ове суморне мисли и констатације. Ови људи приступају нам са отвореним грудима и искреним осећајима; Не само да се труде него и јесу у сваком погледу Европљани. Под утицајем немачког, талијанског и француског духа они нам приказују своју душу и своју уметност. Обе су пуни лепоте и живота, младалачког заноса и полета, пуни динамике и смеоних потеза, пуни оригиналних идеја и снажних замаха. Мени се сви од реда свиђају, можда за то што ја много више волим уметност и поезију, него политику и државнике, науку и практичан живот. Сви ме од реда заносе и одушевљавају -мада нам непрестано напомињу да смо ми више гостољубиви него што су они. Но ја то не запажам, а вероватно не запажају ни остали.

За столом сам с леве стране поред себе имао неког литерата певача који је за време неке прославе био на банкету у Београду.

- Понесел сем три рајнички, а вратио сем пет, так сам се гостил у Срба. Бум се споминал!

Затим ми је причао да је био у друштву неких официра у Београду.

- Наждрал сем се јако теп. Пет их је било, пет гренадиров, нич су ове бечке штрицике из каване 'Корзо' и 'Медулића' ... ове дикле загрепске би се зателебале или затрескале.

Нисам знао да је Загреб тако заљубљива варош и да је женски свет са свим супротан мушкима који кроз своју исконску мржњу испољавају канибалске апетите.

Изложба сликара и уметника Хрвата, Словенаца, Бугара и Срба означава један датум у културном животу Загреба. То је новина која први пут приказује четири сродна племена на заједничком послу у области сликарства и скулптуре. Стално сам мислио да је нашим наравима ближи Христос него сотона.

Ово је први пут да сам са свом збиљом узео проучавати југословенске уметнике: Хрвати и Словенци изгледало ми је

избијали су испред Бугара и Срба - имали су више и ближа додира са Западом. Но код свију, што је и карактеристично и симпатично, запајају се снажни уметнички још неизграђени нагони, снажна динамика, полет и одушевљење за стваралаштво. Техника је још у изградњи, схватање уметности су још у формирању; талената доста, али мање композитивних снага. Творачким способностима оскудевају национална обележја, изузевши неколико имена која су у уметности европској својим радовима отворили врата и ступили у пантеон. То су Влахо Буковац и Медурић од Хрвата

... од Словенаца ...

од Бугара и ...

од Срба.

Сви су они симпатични и мили: Ташов и Бабић, Франгеш и Валдец, Крушлин и Кризман, Ивековић и Трепше, Бужан и Ауер.

И имају сви оригиналности, али мало инвенције, мало фантазије стваралачке; где где се поред ове оригиналности запајају утицаји са стране. Главно је да се кроз изложбу не може трком проћи. Пуно је слика код којих се посматрач мора дуже времена задржати. Иако се није запазио на изложби никакав геније, запазили су се многи таленти и очито способни и трудољубиви уметнички радници. Геније још спава негде у уметничким почецима.

У целости узевши изложба, као и састанци и разговори што смо их имали имају одређен смер. Све је то покушај да се нађе пут који води у заједницу. Из свега извлачим закључак да је ово усиљен покушај за приближавање духова које антагонизам тера у крајност. Тај пут је зарастао у коров и парлог, изрован и подлокан да је готово лакше ићи странпутицом него путем.

Овај рандеву духова може допринети ширењу идеје о заједници или о потреби заједнице. Ако ништа друго оно се бар отварају нови могући видици за расправу мисли о потреби заједнице. Бива да се најогорченији непријатељи на једној тачци снађу и споразуму, за што да се не би могли да сложе браћа рођена, којима је животни интерес да се споразуму и једни друге подржавају. Мора се бити морално веома развраћен а ин-телектуално врло ниско да се не би прихватила заједница интереса.

Крећући се лево и десно, упознавши се готово са свима учесницима и разговарајући са свима о једном те истом предмету запало ми је у очи да у свима овим излагањима предњаче Словенци: они се, по свему судећи најупорније отимају од аустријанштине, много упорније и енергичније од Хрвата и много живље него Хрвати од мађаризације. Они се труде да и језик свој где то може да се оствари приближе идеји заједнице: помињући Копитара, они траже у Вуку оне речи којих у своме језику немају него их изговарају немачки или талијански и замењују их српским те тако попуњавају свој језик. На њих су утицале културне струје са севера, југа и запада, али оне нису успеле да их сасвим асимилирају. Са тога разлога Словенци су доступнији не само у уметности и језику, у просветним питањима, него и у политици солидарнији и ближи споразуму и национално државној и политичкој заједници него Хрвати. Они предосећају да ће, ако дође у ближој или даљој будућности време да са Хрватима, Бугарима и Србима сачињавају једну хомогену заједницу или целину, да ће као народ од 20 и неколико милиона бити безбеднији за своју кожу и опстанак, него ако остану под покровитељством Аустрије, која преживљује своје последње дане битисања. Немачка нација снажна, велика, културна, дисциплинована, организована доживеће врло брзо своје право уједињење - то је логика историског збивања и нема те живе силе која би се овом неминовном закону противставила - најмање Аустроугарска, која сачињава неприродан конгломерат разнородних и по крви и по тежњама и по традицијама народа који се ни под коју цену не могу асимилити нити наћи формулу заједничког опстанка. Немачка стоји пред својом великом револуцијом за уједињење. Ако Словенци, Хрвати, Бугари и Срби не буду били у стању да прихвате ову поуку коју пружа Немачки народ и ако не буду хтели бити своји господари, то ће их догађаји и време натерати да буду туђе слуге.

Вече смо провели у Гранд Хотелу у живом разговору. Све је у разговорима у измени мисли. Ђура Шурмин, универзитетски професор који се са мном спријатељио и побратио, који ми се свидео због своје простоте и искрености у опхођењу и разговору донео ми је број ... у коме је др Франк написао топал и симпатичан уводни чланак. Чланак је пун фразеологије, лепих стилских фигура.

- Али се иза свега тога вашара од фраза крије велика неискреност! додао је Шурмин.

Заиста лепе речи и овом приликом скривале су ружне мисле. Сетио сам се ђачког кермеса на коме смо могли чути шта појединци мисле о Србима: шта мисле професори шта ђаци, шта мисли улица шта уредништва; шта мисли тако звана интелигенција... само нисмо могли докучити шта мисле они сељаци из удаљених села. Што пак тако звани по-литичари и уметници мисле довољно нам је познато. Све то укупно узевши претставља огроман калејдоскоп разноврсних мишљења, која се сузбијају и укрштају, оспоравају и усклађују. Али у темељу свих лежи оно опште: осећање мржње према Србима.

Код уметника се тај осећај мржње према Србима не запажа. Они су приступачнији идеји заједнице, него политичари и књижевници, државници и новинари. Но они су сви од реда уверени да су у културном погледу далеко од нас одмакли и да у уметности стоје врло високо, а да смо ми још увек велике незналице, простаци и дивљаци и да ће, ако дође до заједнице, по природи саме ствари њима бити припуштено водство.

Ми Београђани смо се у Загребу осећали доста нормално. Нас Загреб ничим не заноси, али ничим не изненађује. Једини су Скерлић и Стојан - Стефан Бопчев који испољавају пуно оптимизма. Овај бугарски политичар и државник је издавна поборник општег Славизма. Но он је један од мало ластва у својој земљи, која не наговештава скори долазак пролећа. Скерлић све посматра кроз призму оптимизма. Но и њега као и мене највише интересује омладина и њен покрет, њена идеологија и стремљења, њени напори. У неколико махова дохватио сам се на нож са Скерлћем који и од најмање љубазне фразе прави декларацију. Такав оптимизам води директно у детињарију. Не оспоравам му искреност у намерама и добру вољу и чврсту енергију као и одлучност у напорима да се у раду на зближењу дође до неког стварног, реалног циља, али у њему и свима нама једна од најелементарнијих чињеница за промену ситуације: они гледају фасаду овога појма, не гледају залеђе његово. Кад би се и Скерлић и остали пријатељи удубили у психолошке чињенице, онда би дошли до закључка да ми радимо Сизифов посао. Нема осећаја јединства, нити се осећа потреба за њим. Зло је што се то запажа и код омладине. И код ње се запажа оскудица организаторскога духа, недовољна

припрема за велике подвиге и немање никаква ни плана ни система за практично извођење извесних планова. Неко је потегао реч „слога“, „братство“, потреба заједничког рада и она је, та реч, пролетела кроз штампу, кроз слојеве друштва и омладину и онда су је лево и десно несвесно и полусвесно изговарали; постала је, тренутна, модна и можда и симпатична ствар - до прве прилике. Створила се парола „слога“. Но она лебди само на уснама појединих претставника - али нигде није дубоко у души унедрена - јер није искрена, није непосредна нити истинита. Докле Скерлића опија омладина; мене њено држање и изражавање разочарава, не зато што је неискрена, него и необично надмена и притом стопроцентно материјалистичка, скроз рачунска и једине мисли на успехе и каријеру.

Мој песимизам у погледу омладине ублажују Иво Лорковић с једне и Поточњак с друге стране. А обојица тврде да на свима овим састанцима и конференцијама, разговорима и пијанкама има много типова сумњивих које су власти испратиле да њушкају, бушкају, да хватају и после достављају. Просто речено: многи су се у овој средини појавили са смером чисте шпијунаже.

- Више вреди један искрен поборник, него ли десет лажних апостола, каже Руди Валдец.

- Али више исквари један стеклиш, један франковац или клерикалац него што би били двадесет коалиционаша да изграде! додаје Шурмин.

А један непознати саговорник додаје

- Но треба констатовати да у овом вашару има и таквих који су данас за једну ствар а сутра су против ње и постају, за ма чију љубав или рачун најогорченији противници и непријатељи.

- Знак немања начела, немања идеје водиље.

Како било да било кад се дубље загледа у хрватске унутрашње ствари и односе може се да умотри оно што је у целом овоме покрету битно, наиме: колико наша браћа Хрвати мало полажу на заједницу духова и идеја, на заједничку будућност. А може у исто време да умотри и печалну истину, коју немам куражи да поменем, на име: колико еу та наша браћа туђе слуге. Они се на нас и не осврћу, управо они су од нас недомашно далеко. Не излази ми из главе уверење да је у целој Хрватској напред, испред свију - Мађар, бан ма које народности био јесте господар Хрватске а слуга Пеште и Беча. То мишљење допуњује тврдња Франка

Поточњака који категорички изјављује да на банској столици годинама седи један - иначе гроф пореклом али по својој природи ординарна варалица, лажов и лопов. Око његових ногу и савијају репове сви они који живе од банове милости, а број њихов је огроман. Треба само посматрати хрватске даме, наставља Поточњак, тако звану чиновничку и политичку, трговачку и индустријску и банкарску госпоштину, тако зване новчане магнате када је каква државна светковина или царев дан... е, онда да се разболете на смрт. Нико сервилнији од жена, у Хрватској Хрвати су грађани другог реда... пред њима су Жидови и Мађари. Свака железничка станица је мађарска тврђава. Хрватска је мађарска колонија. Да поменем смао један случај: Дошао Врбаник на колодвор, тражи карту за Ријеку. Испод шалтера за карте извирује глава чиновника што издаје карте и оштро хрватски одговара: „У овом дјелу Мађарске нема варош Ријека него има Фијума! Тражите ли карту за Фијуму?" -

Поточњак говори као да удара чекићем по стени коју хоће да слупа. Он је неисцрпан у својим излагањима, што је доказ да будно прати све што се у његовој постојбини догађа. Поточњак се раније истакао у јавности својим чланцима о унутрашњој управи у земљи, о бану Куену Хедерварију. Својим изјавама и написима толико се истакао да је за читаву главу виши од осталих политичара хрватских. Што га од осталих одваја јесте отвореност, искреност којом иступа. Није дипломата него искрен човек зато је стално и бану и његовим властима на нишану и предмет гоњења. Поноси се Хрватском али у Словенцу, Бугарину и Србину види брата и исту потребу културне заједнице. То је човек несумњивих способности, које би се дале корисно употребити. Могао би доста урадити за свој народ; али су му везане руке у домовини, њему је (рад) онемогућен. Мора се жалити што у Хрватској нема повећи број људи са особинама што красе Поточњака... Кад сам упитао Радића једном приликом о Поточњаку одговорио је да је то фантаста, да је празна врећа, изврнут Пандорин рог. Међутим запазио сам код Радића и ово - обраћао сам се за обавештење за неколико виђених лица: ма за кога да сам га питао, он је ауторитативно, отсечно одговорио: „осел", „глу-пак", „идијот".

У односу према Поточњаку показао се издржљивији и толерантнији. Али за мене лично то гледиште није било меродав-

но: о људима сам стицао мишљење према својим упознавањима, а не према мишљењу других људи. А према том мишљењу Радића за мене није било меродавно. Поточњака сам израније познавао и запазио сам да се он од осталих Хрвата одликује осуством мржње и пакости, осуством неповерења: то је човек како кажу што на уму то на друму. А то је ретка особина код Хрвата. И несумњиво да је такав човек морао имати тешких дана и искушења за време владавине бана Куена Хедерварија. Вероватно да су га баш ти прогони и учврстили у родољубљу и у давању отпора према ба-ну, странцу и непријатељу о коме је он пред нама и Бугарима причао масу невероватних ствари.

- Први човек у власти у Хрватској, почео је Франко, несумњиво је последњи човек на лествицама јавнога морала.

Мене је глава заболела од силнога политизирања. У томе су Хрвати Србима идентични. Наслушао сам се многобројних говорника: Франгеша, Мишкулина, Бопчева, Б. Поповића, Скерлића, Срђана Будисављевића, Туцића, Ђуру Шурмина, Лорковића, Ђалског. Још ми зује у ушима речи Мишкулина: 'Подигне се, каже он, велелепна зграда, коју изграђују људи од духа и идеје. То је духовна зграда, палача новогa нараштаја. Тој згради ми дајемо план и облик. Омладина има да донесе малтер т.ј. да је својим духом облепи и догради. То ће бити лепак који цементира ту импозантну грађевину. Али на нама је дужност да за тај посао припремимо омладину и да је уведемо у нову епоху којој у сусрет идемо. Учињено је нешто велико: дошли сте да нам отворите срца и карте. Ми смо вас потпуно схватили. Ми треба да вас прихватимо оберучке. Жеља је да се подигне заједничка културна зграда... Доћи ће свакако дан када ће омладина доживети да сагледа изграђену зграду духовне заједнице. Не треба претпоставити да и ми нисмо на то озбиљно помишљали'. А један Хрват дође и довикну: 'То је криминалан тип и лопов'.

Бопчев такође позива овим Хрвате и Србе да се потруде да проуче душу бугарског сељака, која је истински топла и нежна, која је истински пространа и словенска и хришћански хумана. Бопчев се испољава као убеђени Југословен, управо Свеславен. Хрватски.

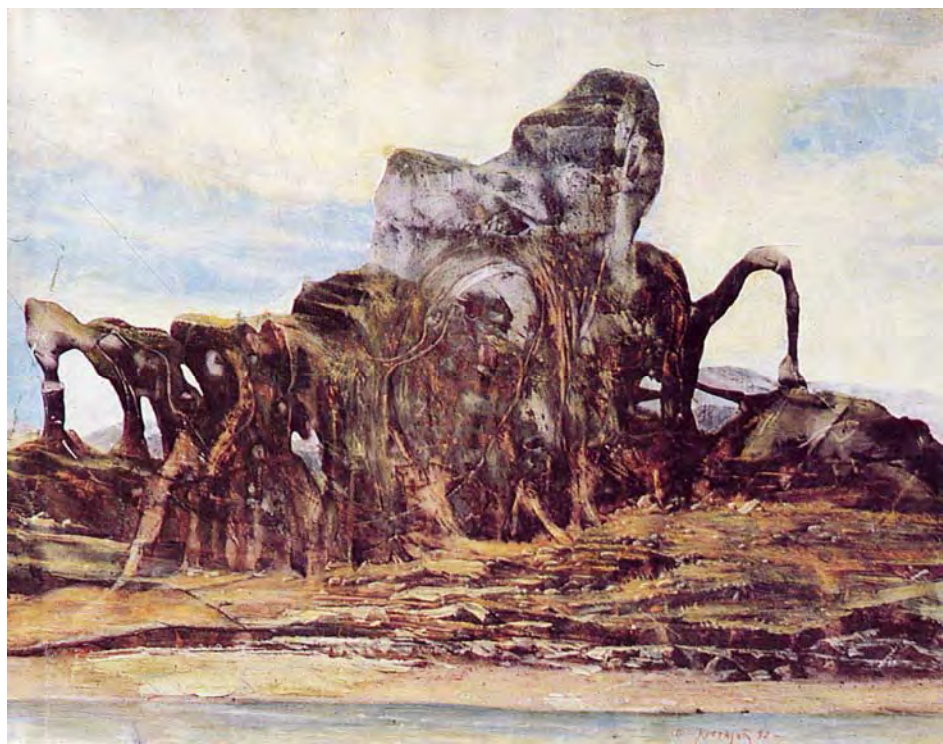
Слободно време проводио сам код Ђалског, са Рудиком Валдецом, који је наваливао да ме на брзу руку изгради у блату. Одложили смо то за други пут. Са Шурмином и Ивом Лоркови-

ћем дуго сам провео. Све време бављења у Загребу проведено је као у неком пијанству. Речи њихове биле су слатке, али ми изгледају као слатко, али фалзификовано вино.

Враћамо се. Сви у једном купеу прве класе. Распреда се разговор о утисцима што их носимо из Загреба. -Риста Одавић је увек егзалтиран и пун слатких и одушевљених усклика. Пун идеализма и вере у скору лепшу будућност. Скерлић иако посматра све дубље и озбиљније са задовољством се присећа преживљених тренутака, има доста оптимизма: он је идејни заступник југословенства. Готово сви нагињу Скерлићевом схватању. Налазе да је процес ове идеологије наишао на нараштај који усрдно прихвата заједничку сарадњу и да ће се убрзаним темпом сам собом развијати. Бопчеву се све приказује као леп сан, али верује да ће се он ускоро претворити у јаву. Међутим, Богдан Поповић је отсечан и према свему што је видео и чуо и што је преживео показује потпуну равнодушност и готово суморним речима обележава своје становиште: ни једна ствар, ни једна појава, ни једна идеја није га могла ни запленити, а камо ли одушевити.

- Све је ово вештачка творевина, све је намештено... ово није југословенски илиризам, него лиризам! Скорa будућност ће показати ко се вара: ја осећам да се не варам.

Љубав

У СПОМЕН

У СПОМЕН

**Илија ЛАКУШИЋ: ЗАВЈЕШТАО НАМ ЈЕ
СВЕ ШТО ЈЕ ВИДИО И ДОЖИВИО**

**Лидија ТОМИЋ: СТВАРНОСТ У ПРОЗИ
ЖАРКА КОМАНИНА**

**ЖАРКО КОМАНИМ:
ЉЕТОПИС ВЈЕЧНОСТИ**

**Милутин МИЋОВИЋ:
КОСТОВЕ ЗАПОВИЈЕСТИ**

**Косто НИНКОВИЋ: ФИЛОСОФИЈА РАТА
- ФИЛОСОФИЈА ВАСЕЉЕНЕ**

Косто НИНКОВИЋ: ПОЕЗИЈА

Језеро

Илија ЛАКУШИЋ

ЗАВЈЕШТАО НАМ ЈЕ СВЕ ШТО ЈЕ ВИДИО И ДОЖИВИО

Опште је мјесто да је свака људска смрт трагедија и најдубља емотивна промјена у васељени. Смрт изузетних људи је изузетнија трагедија и изузетнија мијена у личном и колективном животу. У божанској промисли, надамо се, такође.

Кад неко буде одабран да својим примјером и дјелом, својом бригом и будним ноћима, свијетли над крупним питањима и вјечним загонеткама, онда је то онај међу нама који оспособљава нашу наду, нашу вјеру и увјерење да јесмо и да ћемо бити.

Наш већ упокојени Жарко Команин, писац, мајстор животног и књижевног стила, творац изузетне књижевне реченице, припадао је том људском соју и његова свијећа је седам и по деценија постојано горјела и просвјетљавала овај свијет што нас тијесни недовољним сазнањима. Команин је свим својим срцем припадао жељи да се тај свијет приподоби човјеку, те да се, у оквиру те човјекове судбине пронађе пут до хуманије суштине човјечанства, свог народа - посебно. Уз егзистенцијалну и естетску запитаност, Жарко Команин је, такође интезивно, био загледан у дане које је живио са нама. Ти дани су за њега били изазовни и пресретали су га веома сложеним питањима, како минуле историје тако и оне која нам се и данас дешава.

Господо, пријатељ који се данас сели из живота имао је за нас ту врсту пажње да нам је завјештао све оно што је

видио, доживио и из свог доживљаја преселио у литературу. Он нам је својим одбором и литерарном љепотом подарио оно најбоље и најтрајније. Вријеме је показало да је то својим даром и зрелом обрадом радио све боље и боље. Смрт га је пресрела када је и средина у којој је живио почела интезивније да запажа, вреднује и признаје тај његов рад.

Књижевник Жарко Команин био је и високи интелектуалац, што се увелико осјећа у његовој прози, у суптилном промишљању историје двадесетог, ево и почетка 21. вијека. Спадао је у оне ријетке писце који су се својом моралном и идејном анализом супериорно кретали између судбине побједника и поражених, на чему се наша историја још увијек у расколу обдржава. У том грађењу књижевне и историјске истине развијао је своју литерарну естетику и људску етику чиме је постигао високу увјерљивост и повјерење читалаца и критике. Својим суптилним даром, дакле, уздигао се у сам врх савременог романа и драме.

Његов професионални ангажман у позоришту имао је значајну културолошку мисију, како кроз драме - индивидуално и стваралачки, тако и институционално, као онај ко трага на путевима свеколиког културног осмишљавања. Те драме извођене су на читавом ексјугословенском простору па су га многи чак сматрали превасходно драмским писцем.

Почетком ове, задње године свог живота, Жарко је за Књижевни запис, гласило Удружења књижевника Црне Горе, написао један емотиван текст којим као да наговјештава овај тренутак коначног повратка у завичај кога никад није ни испуштао из средишта своје интимне и литерарне осјећајности. "Ја сам", каже он, "цијелог живота трагао за затрављеним прагом, затрављеним гробом, затрављеном колијевком и затрављеним лицима завичаја, изгубљеним у диобама, маглама и обманама двадесетог вијека. Мислим да су моји преци, и простори на којима су живјели, и људи које сам познавао, као и моја и туђа сјећања, на видљив или невидљив начин, учествовали у стварању мојих књига... Вјерујем да сви људи, знали то или не знали, више узимају од завичаја него што завичају дају. Јер завичај помаже да боље појмимо вјечни живот у коме је човјек само трен, травка." И још је ово, чини ме се, лијепо рекао о себи и свом дјелу: "Ако нијесам успио да загрлим завичајно и универзално - онда нема мојих

књига." Е па ми данас кажемо: Господине Команин, успјели сте и Ваше књиге веома постоје и постојаће.

Као да је Жарко Команин предосјећао овај дан, а јесте, он је тих дана очито размишљао о свом завичају, о свој одлуци да своје тијело и душу смјести под родну грудну, па у истом, на неки начин опроштајном, тексту каже: "Завичај је и оно чега се сјећам. Завичај су људи, земља, Острог, дивљи и питоми, нар, драча, јавор, дријен, лоза, њива, камен, козарица, пелин, Зета, завичај је моје садашње и будуће памћење, које ће бити прошло, али је све прах, само, може бити, понека ријеч остаје."

Некако опроштајно дјелују ове ријечи нашег покојног пријатеља. Вјерујем да му је било веома стало да се, кроз ове ријечи, запамти његово схватање завичаја. Напокон, то најбоље говори овај сами чин силаска под завичајни бусен.

Можда је прилика да се још једном подсетимо да је рад Жарка Команина високо уважен Повељом за животно дјело Удружења књижевника Србије. Уважен је и наградом свог родног Никшића.

Прошле године, у издању Српске књижевне задруге у Београду, објавио је свој посљедњи роман Љетопис вјечности, који је ушао у ужи избор за Нинову награду, а, такође, ових дана у постели га је затекла висока награда за прозу која носи име, како се сматра, нашег првог романописца Боре Станковића. То је, колико нам је познато, посљедња јавна радост нашег пријатеља Жарка Команина која га је загрлила и отишла са њим на вјечни боравак.

Нека су простране и лаке небеске и земаљске одаје које ће његовати његову душу.

(Казано на комеморацији, у Никшићу, 14. октобра 2010)

Лидија ТОМИЋ

СТВАРНОСТ У ПРОЗИ ЖАРКА КОМАНИНА

Историјска и књижевна слика рата у дјелу Жарка Команина гради епско-лирски љетопис крвавих прогона, диоба и страдања. Поетска конкретизација каиноавелјевске трагике психолошки продубљује замисао аутора да од заборавата отргне истину о судбини побједника и поражених у комунистичком и посткомунистичком времену.

Стварност у прози Жарка Команина тиче се аутентичне визије људских сукоба и диоба у рату и револуцији. Команинов књижевни свијет испуњен је посвећеношћу трагања за истином о грађанском сукобу у Црној Гори и различитим видовима људске патње. Деконструкција соцреалистичког погледа на свијет, по којем је идеолошка мисао о ратним збивањима затамнила слику братоубилачких диоба, значила је новину у обликовању ратне драме. Команин сагледава рат изнутра, из угла људског пораза, из непристрасног виђења револуције и идејног заумља. Он слика етичко, емоционално и интелектуално језгро побједника и поражених, с намјером да у догми комунистичког времена открије трагику страдања бића.

Књижевна цјеловитост Команиновог прозног опуса изграђена је реалистичким начином приповиједања и лирским експресијама свијета. Критеријум политичке премоћи над слободом личности у складу је с темом разарања и људског пораза. Тема диоба нараста до апсурда, а грађански рат уткива се у егзистенци-

ју острашћену догмом, људским немиром и страхом. Књижевна слика идеолошких сукоба нараста у драматичном току исповијести, докумената и свједочења о историји и оном што је било. Слика је другачија од оне коју нуди нормативна историја, она је поетска, књижевна, изнад прокламоване слике рата. Команин разоткрива и руши друштвене стереотипе о ратним збивањима, показујући да се идеал истине садржи у ауторовом свједочењу људске драме.

Ратна стварност Команиновог књижевног свијета плод је интегралног увида у душу каиноавељевске трагике. Фикција сукоба ревалоризује политичку збиљу партизана и четника, али и стварност зла у слици разбијених породица, острашћеног појединачног и општег насиља. Символизација трагичних сукоба спаја митску, метафизичку и људску стварност зла, због чега се у Команиновој прози прије може говорити о људском удесу, пропадљивости, пролазности и ништавилу, него о рату у класичном значењу те ријечи. Команин се опредјељује за тему вјечности и трајања, за универзалне вриједности постојања којима се, у споменама ријечи, приче и причања о људима, превазилази коначност смрти и нестајања. И док егзистенцију разорених породица и ликова, од имагинарног Пелинова, Црњишта и Селишта, Никшића, Херцег Новог и Београда, Босне и Словеније, детерминише груба реалност зла, судбину побједника и поражених потврђује силама страсти и порока. Мозаик трагичног искуства не би био потпун да се у Команиновој прози не налази спој љепоте и љубави којима аутор не контрастира, већ надахњује античку трагику изгубљеног свијета. Романима Колијевка (1976), Костанићи (1978), Провалије (1973), Преступна година (1982), Господ над војскама (1995) и Ако те заборавим, мој оче (2005), Љетопис вјечности (2009), структурирана је сложена грађевина помјереног свијета, обједињена темама дјетињства, породице и завичаја у контрасту са догматском ограниченошћу бића и његовом хришћански одуховљеном суштином. Драма супротности постоји унутар бића и у историјској и метафизичкој паралели политичких времена и злом угроженог свијета. Конфликт ликова остварује нејединство Сина и Оца и постојану неизвјесност између истине и привида, сна и јаве, насиља

Од првог Команиновог романа слиједимо естетски рафиниран начин приповиједања. Судбоносне теме грађанског рата

долазе касније и израз су ауторове посвећености неосвијетљеним мотивима патријархалног и новијег, догматског времена. Мотиви борбе с непријатељем потиснути су, па је у првом плану идеолошка равн сукоба, а о рату се у Команиној прози чита у драми раскола и политичког насиља. Команин, тим начином, искушава антрополошку и друштвену реалност приказаног свијета. Он је побуђен дејством зла на моралне вриједности друштва, јединство породице и интегритет ликова. Наратор доживљава приказану реалност, учествује, проматра и коментарише особине ликова, улази у њихов видокруг и из промјенљиве перспективе приповиједања, с доминантним саосјећањем туге и бола, рефлектује стварност и судбину угроженог свијета.

Поред реалистичке мотивације, употријебљене за обликовање ратне и политичке стварности, у Команиној прози постоји унутрашња стварност догађаја и јунака. Психолошка изнијансираност људских слабости у складу је са свијешћу о људској рањивости и немиру. Команинов приповједач разликује тектонске ломове у иницијалној активности ликова, у њиховој острашћености или сумњи у смисао и вриједност свог чина. Команинов приповједач предано слиједи психолошка стања јунака и еволутивност оног како је било у реалности сјећања и успомена. Емоционална својства приповиједања, при том, не изневјеравају искуствену равн ратних ситуација. Субјективност доживљаја не угрожава, већ подстиче документарност приповиједања, остварену упућивањем читаоца на романескну грађу директива и наредби, пресуда и извјештаја. Њима аутор рефлектује апсурдну нормативност политичког времена. Говор докумената постмодернистички евоцира механизам колективног супер ега и подређени статус човјековог либида.

Тема апсурда обједињава тајну страдања, о којој се, за дуги низ година, није ни писало, ни говорило. Команин приповиједа о скривеној стварности и трагичној кривизи једног времена, митски обухватној у визији подијелених војски. Без мржње и освете, ослањајући се на стварност породице и појединца, аутору је блиска слика трагичних неспоразума, али и узвишеног циља да се кривица не заборави. Предмет приповиједања, стога, није политика, колико, њом изазвана, трагика диоба.

Стварност Команинове прозе недјелјива је од етике патријархалних односа и од ауторовог осјећања стида пред разбијеном

хармонијом постојања. Духовни склад ауторовог разумијевања зла близак је вертикали блаженства из које се слуги изгубљеност божанске хармоније. А она је амбивалентна у синкопама снаге и слабости човјека да се окруни или сруши узвишеним врлинама хуманог и ниским својствима анималног бића. У том распону слике свијета има нечег религијски озареног у Команиновој чежњи да ослоји љепоту, али и ружноћу свијета. Из њих зари тама и свјетлост постојања, односно стање бића у нескладу са собом и свијетом.

Стога, Команинов поглед на свијет одуховљен је тајном смрти и нестајања. Пред искуством пролазности и ништавила рађа се идеја вјечности, утемељена у бићу свијета, у духовном стварању и створеној, написаној причи о оном што пролази и траје у ријечи и ријечима о људима, биљкама, просторима, именима, стварима, предметима. Команин искушава и шири перспективу „страшне вјечности“ јер у њој не види трагику већ трајност и непрекидни живот ријечи, сјећања и успомена. Символика вјечности обузима тему егзистенције у земаљским и небеским појавама, у знаковности и семантици језика. Поетским начином приповиједања потврђује се нараторов смисао да универзализује драму Бездановића, Рујанића и Мркића, Костанића, Кулиновића, Рађевића, њихових кућа и кућишта... Избором ријечи и начином проповиједања, у којем се садржи етимолошко и семантичко богатство ријечи и језика, аутор умножава асоцијативну мрежу симбола, садржаних у стварности приче. Додир ријечи реинкарнира друштвену и психолошку стварност приповиједача и ликова („Чега се сјетим - у то се претворим“), при чему се реалност рата трансформише у вишој стварности искустава, израслих из народног и Вуковог језика, из Рјечника српског језика, из архаичног говора и усмене књижевне традиције, из митске и писане, књижевне колијевке постојања.

Искуство крвавог пира сеже из античких драма о погубности страсти, из хришћанске теме гријеха, кривице и злочина, из апсурда да брат убија брата, син оца, до теме потирања. Символика крвника и жртве спојила је дух праприче с поетском реалношћу рањеног бића које трага за судбином Оца, Сина и идеолошког времена.

Судбину ликова у Команиновој прози спаја немир угроженог човјека, патња апостола и мученика, катарзично распеће

трагичног искуства. Семантизација метафоричних слика - затрављених гробова и закопаних цркви - одредила је мрачну стварност идеолошког лудила. Етичност изговорених ријечи прати импулсивна енергија ликова. Морални принципи ликова замијењени су неприкосновеном улогом ратних прилика, особинама патријархалног човјека и новог времена. Персонална стања јунака одређена су крајностима партијске искључивости и побуне, али и нијансама људских слабости.

После трагања за бићем постојања у роману Колијевка, роман Костанићи драматизује модернистички дух трагичних сукоба. У „сунчану бајку“ пелиновачког простора ушао је демонски поредак закрвљене браће. Идеолошка тема деоба учинила је видљивом тему злочина. Уочавамо да „сунчана бајка“ Команинове колијевке („Рађам се, и растем, поново, са туђим сјећањима, са прасунцем Пелинова, кога сам заточио под кожу.“¹) добија натуралистичку реалност зла („Руке сам окрвавио, и постао сам патња“²). Психолошка реалност болних саживљавања са ужасом времена проблематизује тему кривице и невине жртве у разумјевању људског удеса. Стања бића се траже у сјећањима и „души времена“, односно у „пелуду времена који се развијава изван свијета и живота, изван смрти“. Команинова прича о рату је болна, али и надахњујућа у слојевитости прустовских асоцијација, у симултаном слици „живих и мртвих Црњишана и Селиштана“. Стварност рата је јединствен феномен егзистенције и у њему аутор налази метафизичку и конкретну реалност људске природе. Оно што универзализује тему братоубиства наткриљује простор земље простором ријечи. Аутор додирује „тијело памћења“ и опипљиву реалност апсурда „кроз чију се мрачну утробу, као челични нож, пробија траг причања и ријечи“. Управо се у тексту чудесно спаја одуховљена лексика са судбином ликова. У ријечима бездан, бечалина, столовача, међа, бистијерна, гувно, локсија, ископаник, огњиште, чудотворац..., да поменемо само неке, читамо слојеве људског постојања и корен бића у језику и причи.

Команинова књижевна стварност буди памћење камења, међа, дрвећа, њива, трава, вода... Она буди стварност митских слика и фантастичних снова, узаврелих чула и гномски наталожене мудрости. Ликови обједињавају стања хаоса и наде, присуство Бога или одрицање од њега. Команин екстерпира стање *homo politicus* у драми људских слабости и искушења. При том, аутор

разумије људску слабост и зло, од онтолошке споне рођења, колијевке и ковчега, до прве ријечи и Нојеве лађе сјећања у коју смијешта стварност тишине и тајне, ненаписаних редова и ријечи, листова и бјелина. Оваква мјеста су функционално окренута испуњењу будућих сјећања. Лом јунака у Команиновој прози је дубок, али се он не даје у фаталистичким размјерама раздијеленог бића. Аутор тежи њиховом обједињавању и цјеловитости, а не подјели.

Реалност Команиновог имагинарног свијета, до тренутка када се завршава приповједна реалност приказаног свијета, настаје из сазнања да се ништа не може испричати „онако како је било“. Суштина тог става односи се на начин обликовања приче, али и на једну врсту персоналног свједочења о догађајима и људима. Да би се у тексту остварила илузуја увјерљивости, Команин користи коментар и информацију, поступак приче у причи и, много више, парентетички додаток основном тексту. Приповједач, тако, шири и проблематизује приповједну реалност.

Из теме рата аутор, судбином интелектуалца и ствараоца Тиодора Крулановића, улази у прозу модерно схваћеног немира. У складу с луцидним трагањем за смислом, Рјечник главног јунака испуњава вријеме приповиједања и животопис трагичног искуства. Унутрашња перспектива приповиједања омогућила је илузију истините исповијести. Ретроспективни план приповиједања условио је испрекидану нарацију с елементима „празнина“ и „тајни“, али се цјелина приказаног свијета остварује управо фрагментарном природом сјећања. Команин тежи говору душе и тијела, говору приче на начин којим текст оживотворује егзистенцију. Команинов јунак све осјећа и види, али се његова психолошка мука не односи на трагику бића, већ на разумијевање људске угрожености. Команинов наратор сагледава живот с увјерењем да га „поима и схвата“. Силе разарања одређују искушења јунака, а силе хармоније приповједачев увид у поноре и провалије бића. Семантички полифона структура романа лика, и у роману Провалије, почива на извору језика и приче. Између поетичког става да је „ријеч нешто што не трули“ и да је она „биће које се сјећа“, аутор утемељује судбину ликова у „ријечи времена“ и опипљивој реалности егзистенције.

Команинова филозофија постојања рефлектује метафизичку логику да се „ни књига не може усмјерити како желимо, а

камоли живот". Команин и пише у односу на поредак више, узвишене хармоније и Божје промисли. У пропадљивости свега земаљског, писана ријеч оспољава трајност људског постојања.

Реалистички топоси Команинове прозе налазе се у имагинарном и метафоричком сазвежђу времена и вјечности. Команин спаја слику земаљских бездана с визијом бескраја. Команинов свијет садржи емоционално доживљену реалност егзистенције, али и промишљену у хармонији и „вашару времена". Благодет и мир угроженој егзистенцији пружа ауторов лирски начин приповиједања, као и нада да се прошлост огледа и траје у будућем времену. Тон молитвеног превладавања хаоса прати ауторову запитаност да ли се истина о свијету може сачувати у причи и да ли се историјска стварност може сагледати у „осипању душе".

Команинов романескни свијет показује искуство једне цивилизације. Реалистичка увјерљивост слике свијета долази из способности аутора да „убиједи" читаоца у стварност врлине, али и порока. Команиново предавање времену је, присуством свједока или учесника догађаја, предавање сјећању („А приповиједање је сјећање на нешто што је било."3). Васкрсла прича визуализује објективну реалност, што у фиктивном поретку њене структуре добија иновативни спектар ауторове контемплације. Зло егзистенције и чежња за срећом враћају приповједача на почетак, на изворност саме приче и ликова.

Стварност послератног времена, преступне године и Информ-бироа у Команиновом опусу настаје из Календара Црњиша за преступну 1948. годину. Реалистичка увјерљивост приповиједања постигнута је говором приповједача и ликова, а тема насиља драмским конфликтом политичке пресије и логике слободног човјека. Вјера у Стаљина, Тита и Бољшевичку партију наглашава идеолошки план друштвене стварности. Хришћанско наслеђе и однос према Богу контрастира догматску реалност комунистичке искључивости и утопијске једнакости. Драстични удари човјека на човјека, сина на оца, дају овом роману драмску напетост. Дијалoшки поредак два гласа, оличена и у графичкој курзиви и обичног слога, појачано осветљава слику идеолошког дуализма. Коментарима и објашњењем, приповједач се суочава с апсурдом идеолошких прогона и застрашивања. Стид пред апсурдом комунистичких заблуда открива и поразну мјеру власти кроз тему неслободе и страха. Драматична смрт Илије Рађевића на Голом

отоку само је израз идеје да политичко зло ствара „људско пепелиште“. Одрицање од себе, брата, оца... измијенило је етичку раван патријархалног човјека и учинило да Команинов јунак стане фигура пројектоване стварности. У њој се Команинови ликови не уздижу у врлини, већ у великом страдању. Година политичке присиле оставила је пустош у душама јунака и језиву стварност злог времена.

Спектар Команинових тема не би био потпун да се његов опус није окунио романом Господ над војскама или, ближе, Петокњижем о пораженима, и романом Ако те заборавим, мој оче (у поднаслову Роман о сјећању). Историјско искуство поражене војске стапа се с искуством лика у чијем бићу пулсира судбина прогнаних и гонилаца, судбина убијеног оца и побуњеног сина. Реинкарнација оца потврђује да је Команин, у роману Љетопис вјечности (2009), и без аутобиографске паралеле, трагао за судбином невине жртве. Писац тражи, и налази, скривену истину о смрти и погибији оних чији су гробови, и данас, без имена, без одредишта, без приче. У роману Ако те заборавим, мој оче, аутор се, и експлиците, јавља из позиције лика као „последњи свједок који прича причу о оцу“. Ауторска свијест да ће „и отац и прича“ остати „закопани, занавјек“, ако им се не посвети књига, остварила је перспективу и оца, и сина. Егзистентност кривице, злочина и праштања открива историјско, психолошко и хришћанско биће једног времена, при чему Приповједач спаја различите нити у јединствену стварност унутрашњих доживљаја. Однос оца и сина и у роману Љетопис вјечности подстиче дуготрајну, опипљиву реалност патње и бола, прогона и страха. Рат се чита у сјећањима сина, у страхотама јама и стрелишта, у карактеристикама оца и сина, у тихом заборава родитеља, у прошлости које се сјећа и садашњости која живи у сину, „и расте, и распрскава се, у сваком тренутку, до у бесконачност“⁴.

Команиново поетичко одредиште приповиједања је истина о стварности једног времена. Она покреће и конкретизује трагичну судбину неиспричаних збивања и скривених догађаја. Команин и пише да би трагичну истину различитих војски отргао „из таме заборава“. Сјећање се преображава у свједочење о кривици и гријеху. Дијалог с временом се наставља дијалогом са собом. Приповиједање смјењује исповијест, исповијест осјећање бола да све „гони човјека са земље“. Траг о оцу и сину је одредио

лице прошлости, и садашњости, које се, сасвим увјерљиво, наставља у будућем памћењу читалаца. Тема идеолошких сукоба одредила је тему вјечног кретања и документовала је искуством дискурса. У њему се огледа Команинов поглед на свијет и несумњиво истинит доживљај политички провокативног времена. Библијски тон оног што је било наставља се и траје у оном што јесте трагика људских слабости. Команин их концентрише у времену рата и послератне стварности, с намјером да антрополошка стварност бића осветли универзалну природу зла и добра. Страх од пролазности и ништавила претвара се у непристајање на затирање истине и постојања. Књижевно дјело Жарка Команина је, стога, плод непролазне истине о трагичном искуству бића и свијета.

НАПОМЕНЕ:

1. Команин Жарко, *Колијевка*, Глас, Београд, 1977, стр. 194.
2. Команин Жарко, *Косијанићи*, Изабрана дјела, Универзитетска ријеч, Никшић, стр. 75.
3. Команин Жарко, *Провалије*, Народна књига, 1979, стр. 192.
4. Команин Жарко, *Ако ће заборавим, мој оче*, Српска књижевна задруга, Београд, 2005, стр. 37.

Жарко КОМАНИН

ЉЕТОПИС ВЈЕЧНОСТИ

(одломци)

32

Симон Рујанић тврдио је пред Приповедачем Бездановићем, да је разговарао с мајком Златијом - три дана послије њене смрти. Мајка Златија тјеша га; каже да је испод земље исто као и прије смрти. Прича, касније, сину, крај огњишта, о оцу. Тада је изговорила име Симоновог оца и рекла да је Јаков жив и да ће га он, кад умре, поново видјети. Исти је онакав какав је био на земљи, рекла је мајка Златија. А на ономе је свијету - исто као на овоме. Знаш да је мајка Златија жива, рекао је Симон Рујанић Приповедачу Бездановићу. Изгледа да је испод земље више свјетлости него на земљи.

Кад су Пелиновљани закопали у земљу цркву Светога Николе, 1948. године, и када је у сну Луке Рујанића поново никла из земље, црква је, у сјећању Симона Рујанића, кренула низ Пелиново, стала код ливаде Копетиње, и ушла у земљу, да је Пелиновљани не би срушили. Пелиновљани су, данима, залуду тражили цркву Светога Николе, њено камење, Као што и данас залуду траже камење од црквице Светога Петра Цетињскога, која је побјегла с врха Ловћена и не зна се гдје се крије. Али Пелиновљани вјерују, да цркве, цјелокупе, почивају негдје испод земље, и чекају да их неко откопа, кад за то зрену прилике. Пелиновљани знају, да црква, или неки дан, или неко сјећање, или човјек, да би васкрсли, морају прво да умру. Што зрене у јесен, умре док је зима, а на прољеће, поново, процвјета.

У ствари, цркве су се сакриле у самим Пелиновљанима, али они то не знају, Као што не знају ни то, да у себи носе Бога.

Вријеме у којем цркве и људи бјеже под земљу никад не престаје. Зато је Симон Рујанић желио, **да**, што прије, оде оцу Јакову и мајци Златији, да се сакрије и спаси у њиховим костима из којих сија Божја правда.

У једном давном сну Симона Рујанића, **брат** Митар Мркић извукао је нож **из корица** и заклао **брата** по оцу, док је спавао, не знајући **да му је то брат**. Послије је очистио нож и вратио га у **корице**. **Симон** Рујанић зна, да је брат Митар Мркић у ономе сну, умјесто њега, посјекао струк пелина.

(Симон Рујанић схвата, да се залуду буни против заборав: само се на ономе свијету може наћи истина - на овоме не може. Приповедач Бездановић ставља све у причу, да би људи знали. Мене ће из Бијеле јаме да извади мој син, чује Симон Рујанић глас оца Јакова. Људи чине зло - Бог мисли добро. Бог је мислио добро и у ономе што је Симон Рујанић трпио, да би људи сазнали и да би брат Митар Мркић сазнао истину о оцу и да би Приповедач Бездановић све ставио у књигу. Да није тако, иза **сина** ништа не би остало.)

33

Ево Симона Рујанића како улази у посљедњи дан свога живота, Устао је рано и видио како кроз Божје ждријело надлази свјетлост од Острога. Исток је пун сунца што грли Пелиново и прво освјетљава његову западну страну. Све се живо на земљи окреће сунцу и са радошћу поздравља слапове његове свјетлости. Симон Рујанић стоји на кућном прагу и види да му се, кроз свјетлосни прогон који се направио од Божјег ждријела до њега приближава смрт коју чека. Смрт је пришла и пригрлила Симона Рујанића својом топлим руком која га гуши. Симон Рујанић пао је на плоче испред кућнога прага, просто се сручио на њих, немоћан да заустави свој пад. Кочио се, испуштајући гласове који су дозвали мајку Златију и оца Јакова. Неко га је подизао са плоча и довукао до столоваче испод мурве. Разабрао је, кроз маглу, да је то Велимир Бездановић; није разумио, шта му говори.

Кад је стигао Приповедач Бездановић, Симон Рујанић још је дисао и шапутао. Приповедач Бездановић чује искидане ријечи које Симон Рујанић понавља:

„Крени... Откопавај. Крени. Крени. Вријеме је. Разгрни земљу. Откопавај... Немам ваздуха. Гушим се...”

Глас Симона Рујанића изгубио се, и тишина је умотала његово непомично тијело.

Приповедач Бездановић никад није дознао шта је Симон Рујанић, посљедњим својим ријечима, молио, или наређивао, да се откопа: истина, свјетлост, црква, кости. То Бог зна.

34

Велимир Бездановић видио је, кад је Симон Рујанић пао испред кућнога прага. Кад је тамо стигао, Симон Рујанић тешко је дисао, и шапутао је неразумљиве ријечи. А кад је стигао Приповедач Бездановић из града Н., Симон је још шапутао, и понављао је оне ријечи. Приповедач Бездановић придржавао га рукама, све док Симон није заћутао.

Приповедач Бездановић, Велимир Бездановић и син Јаков, који оца није затекао живог, корачали су, неко вријеме, око мртвог Симона Рујанића, чули су своје кораке, крај оног, чији су кораци заувјек замукли. Улазили и излазили преко кућнога прага.

У сумрак, на Пелиново је пала она исконска тишина. Ноћ је у Пелиново улазила тихо - да не пробуди Симона Рујанића који је спавао вјечним сном из којег се више не буди.

Оно мало преживјелих рођака и Пелиновљана и људи из околних мјеста, стизали су и улазили у пелиновачку ноћ, па у кућу у којој је лежао Симон Рујанић. Није било задаха од његовог тијела. Симон Рујанић мирисао је на земљу и на пелин. Тијело Симона Рујанића лежало је, у отвореном ковчегу, укрупљено, као било који већи камен у Пелинову.

(Приповедач Бездановић стално је мислио на ријечи које је Симон Рујанић, умирући, говорио и којима је запечатио књигу. Непрестано слуша те његове ријечи.)

Сјутрадан је испловило сунце од Острога и гријало земљу док није зашло иза западних страна Пелинова.

Пала је још једна ноћ на Пелиново, и ређаће се, тако, дани и ноћи, док је земље.

Симон Рујанић сахрањен је сјутрадан, у подне. Опело је држао игуман манастира Острог, владика Јован, који је познавао Симона Рујанића. На сахрани је било мало свијета. Поред сина Јакова и двије унуке, Маре и Исе, Приповедача Бездановића, Велимира Бездановића, неколико преосталих Пелиновљана, дошла су и два старца из опустјеле Дреновштице и пет професора из града Н.

Приповедач Бездановић рекао је, изнад хумке: „Симон Рујанић вратио се у Пелиново да умре. Кад је дошла смрт, био је сам. Да није Велимир Бездановић видио кад је пао испред прага, нико не би дошао, и његово би се тијело распадало као тијело његовог оца Јакова у Бијелој јами. Иза оца остају сјећања сина. Нека Бог да мир његовој измученој души”.

Послије сахране, сунце изнад Пелинова трипут је застало, али је на вријеме зашло иза Пусте стране.

Кад је дошла ноћ, и тишина је стигла, и легла, и на хумку Симона Рујанића.

Милутин МИЋОВИЋ

КОСТОВЕ ЗАПОВИЈЕСТИ

Интуиција поезије, дошаптава нам, да је она на небу, ненаписана и вјечно жива. Пјесници су проводници те неименоване енергије. Не само енергије, него и ума. Али, за казивање постоје тешкоће, јер би нешто требало рећи о оном што не воли да се ограничава ријечима.

Косто Нинковић је један чудесан примјер, и нерашчитан Знак. Он је био носилац тих, горњих залиха, међу нама, риједак, блистав ум, који са писањем и са културом није имао добре односе. Управо зато што је носио надискуствено искуство, што је брзо, ласером ума сагледавао људске домете, што је времену културу и литературу доживљавао најчешће као амбициозну и трапаву, а често и прљаву служавку, људског, сувише људског, или, земног, сувише земног. То је и био погон његовог „унутрашњег корака“, сјечиво његовог опасног разликовања, ослонац његовог основног и онтолошког става о свом „неучешћу“, „немању“, „раздужености“, и пребивању „изван творевине“.

Он је на почетку видио оно што се види на крају, и почео пјесничке записе, стихом и књигом: „Мртав ти говорим“. Треба проћи кроз смрт и смртност да би се дошло до ријечи која има значење за живот, тачније речено, обавезујуће значење. Али, и овдје већ улазимо у ризик, јер ријечи, тешко да могу имати обавезујуће значење. Но, можда може искуство, може личност која израста из тог искуства. „Ја сам за оно знање од кога сам творен“, тако каже у једном двостиху, а у следећем додаје „за кретање нуле према себи“. И све што је у овим стиховима речено, може

бити повод за неспоразум, повод лошем тумачењу, повод негацији сваког значења. Издржи ли читалац ове стихове, у следећим, може наћи одређеније искуство, и излазак из антиномијског, или, апоријског: “Ту се разлама привид/ И Воскрсава/ Ријеч“. Но, ако је читалац некако дошао до неке јасноће и ухватио одређено значење ријечи, у завршним стиховима: „Инверзног /Круга пуноће“, читалац, најчешће, мора да одустане од цијеле пјесме, уколико нема мистично искуство, или савршено добру интуицију тог искуства.

Од почетних стихова, „Ја сам за оно знање /од којег сам творен/ За кретање нуле према себи“, до последњег стиха „Инверзног /Круга пуноће“, велики је пут, али је један исти корак. Велики корак. Јер „нула“, на крају постаје „круг пуноће“. Нула постаје свесдржалац, исходиште васкрсења (ријечи!). То јест, унутрашњег преображења, и, сазнања.

У мало стихова које је написао Косто Нинковић, има пуно таквих пјесничких апорија, или, антиномија, гдје рационални ум не може ништа да схвати. Али, кроз такве апорије и антиномије, он је изграђивао своју личну космогонију, особен језик, удаљавајући се од преовлађујућег осјећања смисла и значења културе и поезије. Кад на другом мјесту, а на истом путу каже: „Овако стечена писменост/ У свим свјетовима траје“, имамо објасњавајуће свједочанство унутрашњег искуства у равни крајњег, онтолошки опитног знања. Ријеч, “писменост“, двоструко је драгоцјена, јер непосредно казује какву је писменост и каква писмена Косто волио. Коју је писменост уважавао, за који је смисао ријечи радо давао свој живот.

Косто се није затварао у нејасноћу, иако је ишао путем далеко од времене културе и поезије. Искуства и увиде до којих је долазио, сматрао је чак, обавезујућим, и записивао их је као заповијести. Заповијест има оправдање јер она долази *одонуда*, с друге стране, одакле се јасно сагледавају исходи цјелине земног живота и различитог двига. „Прогази/ Слијепо/ Ткиво заборава /Себе из присуства /У Присуство врати“. Видимо да иста ријеч прелази у свој значењски антипод. А разликују се само што је једном написана малим словима, а други пут великим почетним. И визуелно увећано прво слово, преобратило је њено значење у супротност. Очите су тешкоће које језик има за казивање таквог искуства, али, прије свега, проблем је у читању. Једно је сад дру-

го, и исто у себи носи суопротност. Но, то се можемо и другачије казати, и наговјестити рјешење:

Читање, када су у питању Костови записи, могло би се замијенити ријечју – препознавање. И сложену херменутичку аналитику замијенити простим питањем: Да ли ви видите смисао ових ријечи, да ли знате за ово искуство, да ли познајете овог човјека? Тим прије ће се поставити овакво питање, јер опширност саму себе укида, тонући у небиће, а препознавање битног (деси ли се), јасно је и тренутно, и, дјелатно. Иако долази из даљине, Косто „извјештава“ и говори јасно. Тако у неким стиховима он казује недвосмислено, иако језиком који надилази рационално искуство: “Немој машту /Немој се заносити сном /Подржи органску мисао /Пуноћом сопствене тачности /Тако ћеш у одговор/ Кроз мир у све у свему“.

У непосредном наступу међу људима, Косто је био раскошне ријечи, увијек дубљих и оригиналних увида, ведрога, вишезначног хумора. У својим записима, крајње је редукован, а језик тих записа је помијешан језик аскетске мистике, философије и математике, строг, скоро лишен осјећајности. Јер има само један, и свеобухватан циљ: вратити човјека свом поријеклу, свом небеском поријеклу! Вратити га из привида и сна, у Присуство и Одговор.

Зато, изричито каже у својим пјесничким заповијестима (што сугерише и забране!), „немој машту, немој се заносити сном“, дакле, немој оно што су основни слојеви и супстрат литературе. Но, заповијет има своје оправдање у следећем стиховима: „Подржи органску мисао /Пуноћом сопствене тачности“. Синтагму „органска мисао“, можемо наћи у религијским и пјесничким текстовима, али „пуноћу сопствене тачности“, можемо наћи само код Коста. То је Костова ријеч, и обавезујуће искуство за оне који не желе да промаше смисао, смисао постојања, *овамо* и *онамо*. Јер, тако се „стиже у одговор“, кроз мир у све у свему“.

Косто је завршио земни живот у 56. години и отишао између нас, напречац, у пуној снази. Оставио је необјављен пјеснички рукопис „Изван творевине“, чији се дио сада, први пут објављује. Последњи рукопис је завршница једног ријетког, опасног и драгоцјеног пута. Доследност у редукованом језику, апоричном парадоксу, духовном радикализму, у жеђи за Оностраним, и необична смјелост на том путу, убрзала је његово „разду-

жење“ са овим свијетом и одлазак између нас. „Ући ће само они/ Смрт што су његовали“. Смрт је једна од кључних ријечи Костовог језика. Без контекста, ови стихови нуде апсурд, јер шта би могло бити „његовање смрти“? И какав и куда улазак нуди „његовање смрти“? Основни појмовник Костовог пјесничког језика, открива други смисао „његовања смрти“, а то је суочавање са смртношћу, али, егзистенцијално, преображавајуће, откривајуће. „Његовање смри“, налази Излаз, то јест Улаз. Излаз из ограниченог, и улаз у безгранично. „Његовање смрти“ подразумијева „умирање за живот“, умирање заборавља, и рађање вјечног сјећања. Рађање дјелатне садашњости, храбрости у опасном избору, кроз зрачење присуства, које се „муњевитим натаче видиком“.

Ишао је путем који је обилан сазнањем, неизговоривим сазнањем, сазнањем неизговоривог, коме је људски језик био тијесан, несаобразан.

Надамо се да је, кроз смрт, ушао у ту тајну, гдје нема „туге и уздисања“.

Косто НИНКОВИЋ

ФИЛОСОФИЈА РАТА – ФИЛОСОФИЈА ВАСЕЉЕНЕ

(Скраћена верзија опширнијег рада под истим насловом)

САЖЕТАК: Ратови су историјска неминовност која дијели вријеме на мале и велике епохе једног народа или једне цивилизације. Послије тог органског преображаја јава мијења свој лик и потенцију полазне свеживотности. Враћена у достојанство Божије творевине посједује будућност која ће трајати бесконачно дуго ако човјек не потроши, тачније не погази новину коју је крвљу стицао у свом распетом трајању. Војна мисао, као рационална свијест поменутог ратног организма, егзистира као ушће свих видова људске учености. Под тим велом перманентно раде прикривени трансформатори националног интелекта сваке државе, не размишљајући о чињеници да се техничким средствима не могу усмјеравати или спречавати велике васељенске намјере кад им се вријеме наврши.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: велике и мале епохе, достојанство Божије творевине, национални интелект сваке државе, изгубљени језик, добри саговорник.

Ратови су историјска неминовност која дијели вријеме на мале и велике епохе једног народа или једне цивилизације.

Послије тог органског преображаја јава мијења свој лик и потенцију полазне свеживотности. Враћена у достојанство Божије творевине посједује будућност која ће трајати бесконачно дуго ако човјек не потроши, тачније не погази новину коју је крвљу стицао у свом распетом трајању. Његова активност спољашње оријентације увијек иде оним низводним смјером. Можда је то једино могући правац али је извјесно да слаби укупно биће свијета. Човјеково цивилизацијско нарастање камени и одлаже огромне количине животног ткива којим се бескрај зарађује, у непотребне споменике и атомске облике. Све се то позитивним прогресом назива. Заслијепљен не види да своје животно пространство сужава, да троши свесдржај његовом трајању остављен. Ратна је претпоставка челна чињеница у чије се име све то и дешава. Војна мисао, као рационална свијест поменутог ратног организма, егзистира као ушће свих видова људске учености. Под тим велом перманентно раде прикривени трансформатори националног интелекта сваке државе, не размишљајући о чињеници да се техничким средствима не могу усмјеравати или спречавати велике васељенске намјере кад им се вријеме наврши.

Проклетство заборава

1.

Своју последњу ријеч
Изговорио сам
Прије рођења Добри саговорнице
Тако нијем
Тумарам свијетом
Тражећи
Изгубљени језик
Звук који из мене допире
Ехо је твог говора
Твог присуства

Добри саговорниче
Моја празнина
Моје црно огледало
Нараста
У кораку пуноће
Коначи

2.

Зато што себе волим
Твоме се животу радујем
Предмете њежно дотичем
Опраштам неправду
Нема је –
Сатанин данак нужан је
Ја се не могу вратити
У мени нема времена

Сви су људи јединствено Биће, сви су они само један Човјек. Кад сви спознамо ову вјечну и непролазну истину намах ћемо одложити оне стране и нашем онтологу неприхватљиве особине. Заборав је наше врховно проклетство, па смо на рачун своје посебности коју то Биће ничим не искључује подигли бедеме и несагледиве амбисе између те двије по свему комплементарне истине. Да ту проходност нисмо изгубили човјек би човјеку био уд, помагало, његово резервно и равноправно ја.

Твоја данашња палост не види да све што чини Себи чини и да је то уцијело чека у поретку овом или Оном. У то заједничко Биће (које си ти) упорно одлажеш чулне фекалије убијеђен да оне надаље пребивају у неком страном од тебе одвојеном простору непостојећем. Не видиш јер си ту могућност одрекао, да си и ти свеприсутна датост и да ће то на твој "образ" лећи. (Све што чулом спољашњим опажаш једино је то засад нетачно и кроз привид за лаж приковано).

Унутрашња законитост као спојена посуда разноси и зло и добро до сваке јединке и честице сваке без остатка. Увијек смо подједнако криви јер трајемо као једно Биће као један Свеукупан Човјек. Да није овако

како бисмо унутрашњим видом познавали
како бисмо се ћутањем споразумијевали
како бисмо близину даљина имали
како би трајност постајала јавност
како никако да није овако.

Привидом смо увијек множина, а Једно смо с оне стране чула. Посљедња се дубина не креће, површину рат сваки обнавља.

Први завичај

Тај велики организам Укупног Човјека има своју природу, своје удове и своје законе. Рационалним кретањем нећеш никад докучити или сагледати пространства његове датости. Само вјером и ревносим послушањем човјекова обичност може избјећи лутајућу дрскост и блиједо трајање у том многослојном и свеприсутном животу. Кад превладаш простобитије, кад се чула врате своје Поријеклу у завичају си првом. Сад је Бог лице, а човјек наличје укупне стварности.

Сво Васељенско дешавање пребива између та два Лика, између те двије проходношћу сједињене природе. Рат је органска конверзација неопходан дијалог којим се разграђује њихов "неспоразум". Кад се одстрани та неодржива препрека односна Ријеч потпуно заћути. Нијема обостраност поновним претакањем свједочи да је наступио Мир.

Рат значи не почиње на Земљи. На њој се његов узрок зачиње и нараста до свог извршења. На њој се ни мир потписати не може док се свијет Миром не опаше.

П. С.

Не постоје мали и велики ратови. Убиство само једног човјека увијек мобилише укупну васељену. И та осамљена Ријеч долази из Оног дијалога, из те врховне "конверзације".

Свепозвање

Све док се не уздигнеш до Себе, до тог свеукупног организма људског који је у последњем изводу или лимесу увијек Бог, своме се расту ниси одужио јер си и даље у простобитију, а рођен си за велико кретање и стално настајање. То је твоја прва и највиша обавеза, то је она животна бесконачност без које си лишен свакога смисла.

Они што су стигли јасно виде, не виде већ Собом осјећају да је ријеч туђе без значења. Страно ткиво нигдје не постоји, све је твоје, ти си, у свему си. Тамо боли и раме и рука, свако око, нога изгубљена. Боли љубав ако је отровна. Крв се твоја увијек пролива, нема туђе муке нема бола који ће ти чула заобићи.

Кад би се у овом Свепозвању само једном сви заједно нашли безумност би људска одумрла. Ко ће себи руке откинути, ко ће себи око извадити, ко ће своју дјецу запалити. У палости вјечној и невиду човјек не зна како се рањава, како своје темеље скрнави. Одрекавши своје пуно Биће, у тамници своје посебности и своје јединачности, убијећен да је одвојен и у свему тајан самоубилачки разара живу свеукупност из које се израстањем појавио као гласник њених садржаја. Заборављена човјекова присебност изгубљено лута површином, без ослонца и циља правога, као комадић живота који ће на крају иструнути (не умријети) и заразити пуноћу из које долази. Кад се ова нечист као врховно зло, до критичних размјера, насели у организам велике Истине одбрам-

бена активност мора отпочети. Како ће се она Земљом пројавити, као мали или велики рат, као мало или велико Распеће, о томе временост не може судити.

Вријеме – нечиста сила

Све што остане са спољашње стране Великог васељенског поретка пребива у царству Нечисте силе која не залази у просторе Унутрашње Вриједности јер је свјетлост својом пуноћом апсолутно поражава. Њен антиорганизам ни ту (споља) не би могао трајати да није зрна Божијег опроста. Сам би се од себе распао и непостојањем завршио што ће се и десити ако човјек превлада свој Удес и поврати своју прву Природу. До тада ће она васељеном лешинарити и разграђивати све што живот није познало и своју будућност тиме одрекло. Неко мора ослободити и назад вратити присутно органско везиво без кога ни то кретање није било могуће. Као пуни рушилац свеколиког Спољашњег трајања она је једини истински гробар у поретку укупне пуноће.

Од првог дана своје датости егзистира као она друга могућност без које је слобода неслободна, а човјек аутомат без достојанства и своје личности. То му је био претежак дар па га је савио и забораву привео. Нечиста сила не посједује потенцију Јединственог Човјека иако у њему, од Адамовог пада, пребива као нужно зло које обавља безброј функција у приземним сферама нашег Организма. Принуду никакву не може вршити јер такву моћ у својој природи не садржава. Човјек се слободом опредјељује, а она је ту да га разгради ако у њено царство доспије. Узроке рата не може спознати нити на њих може утицати. то је биће лишено Снаге и Унутрашњих садржаја у којима вријеме не траје нити обитава. Оно је својство Спољашњег поретка, оно је његова највиша моћ.

То Нечисто биће није саборно и као такво, разградњом проклето, у временој вјечности вјекује само. оно не живи (како без Љубави?) оно времени у тој спољашњој сведимензији која га покреће. Тамо гдје оно није присутно нечисто биће не може опстати. Ово је врховна оптужба те вјековима истраживане категорије. Вријеме је, очито, насушна храна ђаволој природи. Организам у коме оно пребива нема органске будућности. Простор и вријеме, то је Бог и ђаво. (О томе ћу другом приликом шире елаборирати.) Простор је апсолутан, то је ткиво Бога, а вријеме неизрецива минорност тренутно присутна у Његовом домостроју, као нужно зло, које ће минути кад се човјек до Себе уздигне. Уз све Јеванђељске молитве она Последња треба да гласи: Сачувај ме Боже од времена. Тамо гдје је оно тамо је Спољашње, ту је привид – на овоме прагу једном Сам преварен.

Извор у ушћу

Доласком Сина Божијег на Земљу Васељена је родила "малу" по свему себи еквивалентну Васељену и представила је нашој изгубљености да нас просвети – да нам све отвори и своју унутрашњост објави. Није Васељена родила Васељену то је Бог дошао и васељену донио. Из тог Свезнања, из те свепросвећености укупне творевине, човјек је могао (и данас може) докучити живе истине и законе своје датости. Распећем Бого-Човјека као јединственог бића страдала су само она Његова, несагледиво невина, својства Човјечија јер су нечистоћа и трулежност само у (нашем) Човјеку, а преко њега у свему што је са Ове стране. Тако је васељена новом пресвучена и надаље спашена.

Ко се уздигне до тог Укупног Човјека који није ништа друго до људска природа садржана у пуноћи Сина Божијег, Бог ће га лако учити и кроз обострано препознавање признати. Од таквог смо Бића падом сви отпали и данас уситњено трајемо као заражени облици Његове суштине. Оно људско без гри-

јеха Лице није никад престало постојати јер се та божија Вјечност садржана у Његовој пуноћи не може изгубити. Адам је имао ту вриједност док је није "јабуком" затровао и тим падом све заборавио, у Привид сишао и наликом у живот кренуо. Ми смо лице тог наличја, ми смо његова тренутна вриједност из које се ПОКАЈАЊЕМ можемо вратити и својом правом природом отворено пребивати у пространству Највишег Садржаја. Ратови ће једино тако нестати јер препрека обостраном претакању, тај "неспоразум" неће бити могућ! Они се и данас дешавају само у периферном дијелу Пуноће. У Додиру никад не постоје. Укупан Човјек ту бруталност крије у подножју свога домостроја. Дубоко свјестан њеног поријекла чека да јој се ослонац разгради.

Бог и Човјек, тај Извор у Ушћу, трају константом сопствене вјечности која се никад нарушити не може.

Ако су „три“ Бога само један Бог, ко си да не будеш Укопан Човјек који је у лимесу увјек Бог. Он без човјека столовати може, Укопан Човјек без Бога не може јер му се апсолут живота гаси.

Кроз твоје очи васељена гледа
 Њена меморија заборавом влада
 Ко своју укупност
 Поријеклу преда
 Празнина га одваја
 Од сопственог пада
 Поредак је отворен
 Прво се једначе
 Супротности што се из незнаног дижу
 Кад се демонтира
 Узрок прапочетни
 Времена се кроз мир
 У одговор нижу
 Познаћеш свијетове

И будућа здања
Свој траг у небу
Потом прст што пише
Да је тајна опстанка
Тајна умирања
За своју прволикост
И присуство Вишег

Нова намјера будућа

Стварајући свијет и првог човека у њему Божја се пуноћа извршила, потпуно пресликала, а да при том ничим није нарушила своју вјечност и свој свесадржај. Без овог чина све остало Унутра, затворено и необјављено. Да се на прагу Тог и Овог свијета није десио Адамов пад не би било времена, не би било ове наше јаве, не би било наше историје, остао би само мета Запис. У Привиду људи нешто раде (као пчеле) потпуно несвјесни Позитивне последице своје датости и свог трајања. Да није ове чињенице ни Пад не би био могућ! Ту Позитивну вриједност никад нећемо докучити. Бог ће нам прије себе казати него ову истину коју не крије саопштити. На путу до Њега човјек се преобрази, то "питање" органски изгуби и тако заборави.

"Не можеш мени без допуштења Оца мојега", поручује нам Просветитељ и Спаситељ овога свијега. Само изабрани, из вијека у вијек, успијевају доћи до Себе и као живи свједоци Пуноће у слави Небеској подсјећају људско стадо на ту врховну могућност и на свога Створитеља. А редовна свებројност пасе пашњацама васељене прерађујући онај свесадржај у цивилизацијске домете (или споменике) потпуно несвјесна да своје животно пространство сужава. Тако опште биће свијета слаби и тиме путује Циљу који ће га Собом "поништити". Све што се брже изграђујемо све се брже извршавамо па ћемо прије и "нестати" у Новој Намјери Будућој.

До тада ће се ратови појављивати као историјска редовност и органска неминовност. Пуноћа се мора престојавати, Лице умивати и своје моћи плодити. Наше се извршење не може спријечити, све се у Извор мора вратити.

Ово је говор из Непостојања. Само се казивало, ја сам биљежио, а како је само Бог зна.

Разговор о рају на Вељем Гумну цетињској манастира

Косто НИНКОВИЋ

МРТАВ ТИ ГОВОРИМ

*Говорим из своје смрти
Сад кад сам изван свих судбина*

*Моје се књије много читају
У минулим вјековима*

У њима нема Нової

*Откривам старости
Досад неизнају*

*Моја надградња
Води
Дубље
У живој смрти...*

*Прођи се појединачне
Прођи се локалне
Љубави
Усмјерене*

Вањско креџање
 И чула
 Верџикалом џаси
 Док сџиџнеш
 У наручје смрџи

Овако сџечена џисменосџ
 У свим свџеџовима џраје

Нема звука –
 Ум џе објављује

((Свако
 Кроз крв даџо дјело
 Само је сџоменик
 Некој оџиџој смрџи))

Оџуда мој захџјев
 Моје неучешће

ја сам оно знање
 Од коџа сам џворен
 За креџање
 Нуле џрема себи

Ту се разлама ѿривид
И
Воскрсава
Ријеч

Инверзної
Круїа ѿуноће

Нијеси моїао све имаїи
Моїао си све немаїи
Па да си оїеїи имућан ко нико
А нико је највећа ѿјава људска

Осїварена ѿразнина у нули мирује
Док се муњевиїим
Наїочи видиком

Заїледан у Творца кажем
Ја сам срећан
То је њеїово својсїво

Кроз Хрис̄та
 Ношен и чуван Хрис̄том
 На извору видим
 ПРОСТОР = НУЛА= БОГ
 Ја – вјерујем

Моје сазнање
 Моја узалуднос̄и
 Као а̄иомско наоружање
 У о̄иш̄ој
 Немоћи
 Мирује

И даље улажем
 Будно
 Прашећи
 Омјер сна̄а

ИЗГУБЉЕНИ ЈЕЗИК

Своју њоследњу ријеч
 Изговорио сам
 Прије рођења

Тако нијем
 Тумарам свијетом
 Тражећи
 Изгубљени језик

Звук који из мене дојире
Ехо је твој њовора
Твој присусјива
Добри сајговорниче

Моја њразнина
Моје црно ојледало
Нарасња
У кораку њуноће
Коначи

ТРЕНУТНА СМРТ

Ако својим свеојшњом заумниши
Па што изјовориши
Насиујиће
Тренујина смрти

Тако се сњара и умире
У храму сојсјивене вјечности

Свијети ће снако клонујиши
У нову намјеру будућу

Првих шест бројева овога часописа изишло је под именом **Распеће језика српскога**. Часопис је настао 2004. године као израз отпора групе никшићких средњошколских професора насиљу над именом српског језика у Црној Гори. Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

Штампање овог броја суфинансирало је
Министарство културе Републике Србије

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају